

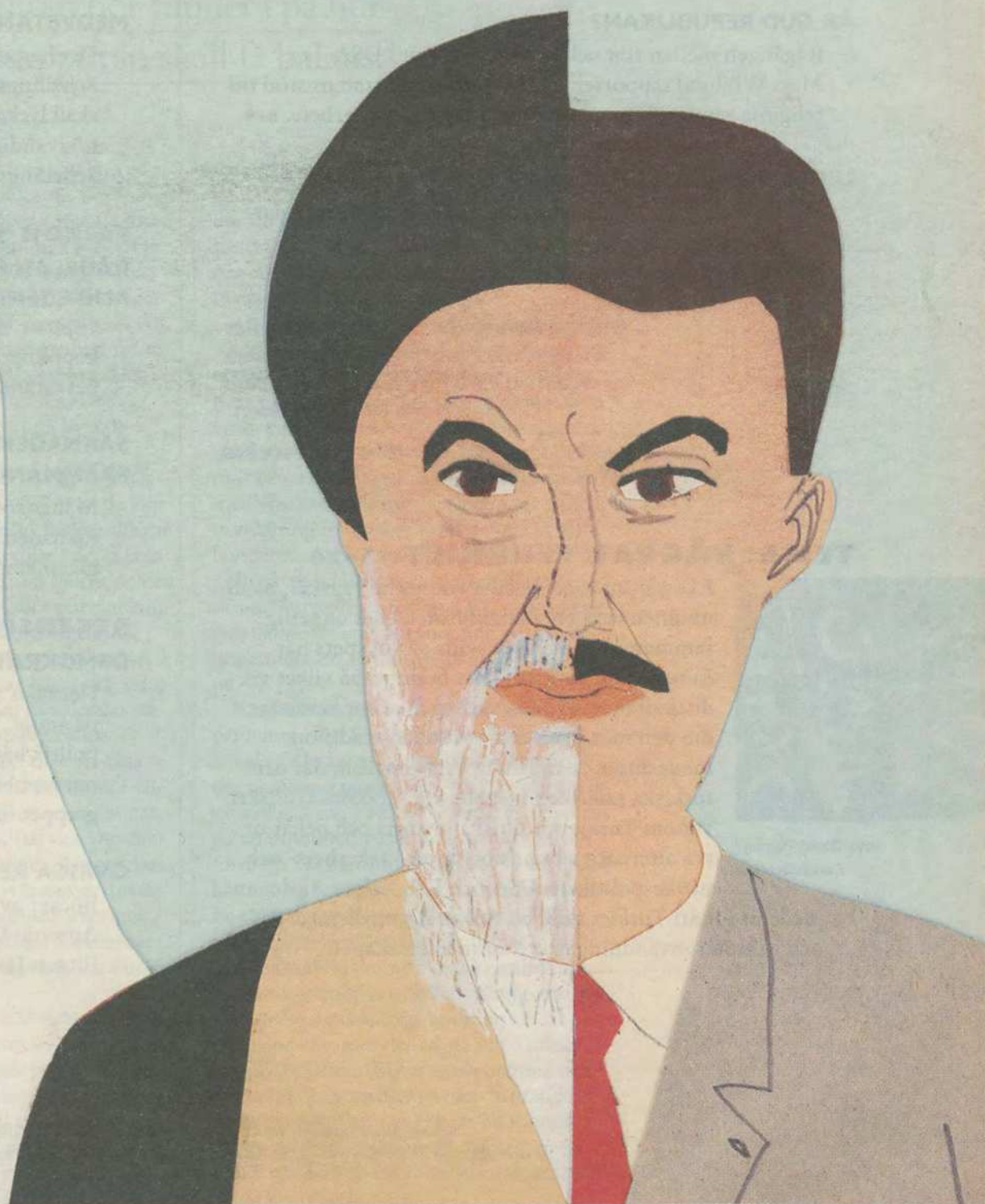
AXESS

Nummer 7 Oktober 2004 Årgång 3

Pris: 40 kr

TEMA: VÄGVAL TEURKIET

AXELERATION

Kina bekämpar väst på internet, skriver **Johan Lagerkvist**. Ledarskribent med blogg lämnar sin piedestal, spår **Nicklas Lundblad**.

INTERVJU

Publicistik och politik går inte att skilja helt från varandra, säger **Adam Michnik** i ett samtal med **Maciej Zaremba**.

FRIZON

Folkstyret förlorar fästet i Ryssland, rapporterar **Gunnar Wetterberg**. I avsaknad av saknaden är medvetandet inte komplett, skriver **Lars Gustafsson**.

RECENSION

Även om John Kerry skulle bli president, står republikanerna ändå starka. **Jan Söderqvist** recenserar USA-böcker inför valet.

AXELERATION 4-12**CIVILISATIONERNAS KAMP
PÅ DET DIGITALA TERRITORIET**

Kina är inte längre en totalitär stat, men kommunistpartiet försöker bekämpa västerländska influenser på internet.

Johan Lagerkvist skriver om censuren. 4-7

DYRKÖPT KRAFT FÖR ALLA SVENSKAR

Kostnaderna för energipolitiken motsvarar räntan på hela statsskulden. Ändå talar litet för att politikerna väljer samhällsnyttan före egennyttan, skriver Marian Radetzki. 6-7

ÄR GUD REPUBLIKAN?

Rågängen mellan stat och kyrka suddas ut i USA.

Mats Wiklund rapporterar om den federala statens stöd till religiösa samfund för att de skall utföra socialt arbete. 8-9

LEDARSKRIBENTERNA LÄMNAR SIN PIEDESTAL

Nicklas Lundblad analyserar Svenska Dagbladets nya ledarblogg. Dialogen stärks, men skribenternas legitimitet förändras med den snabba kommentarens intåg. 11-12

**"Om vi i Saltkråkan möter och avnjuter
en maximalt ordnad värld, där saker
visar sig vara just vad de är, så sker
motsatsen i Kullamannen."**

Ur Niklas Söderbergs krönika

TEMA: VÄGVAL TURKIET 13-26

Foto: David Turnley/
Corbis/Scanpix

EU står inför ett av sina viktigaste vägskäl: Skall unionen vara en mångkulturell eller enhetlig sammanslutning? Det ställs på sin spets när Europa och Turkiet i höst beslutar på vilket vis de skall mötas i EU. Nathan Shachar berättar om den motsägelsefulla virvel av tradition, modernitet, islamism och nationalism där den turkiska politiken utspelar sig. Thomas Gür skriver om Turkiets politiska historia och pekar ut två alternativa bundsförvanter i säkerhets- och utrikespolitiken: USA och EU. Yalçın Akdoğan

pläderar för att Turkiet skall bli fullvärdig medlem av EU och bemöter invändningarna mot medlemskapet.

INTERVJU 27-29

Illustration: Claes Jurander

**EN BRA REDAKTÖR ÄR EN PROFET
MED SINNE FÖR PROFIT**

Adam Michnik har på femton år fört sin dagstidning *Gazeta Wyborcza* från att vara ett källarföretag till att bli ett medieimperium. Maciej Zaremba samtalar med honom om journalistikens förhållande till ekonomin, den politiska makten och sökandet efter sanningen.

TRADITION 30-32**MEDVETANDET ÄR NATURENS EGET ONDA**

Det har gått 150 år sedan den tyske filosofen F. W. J. Schellings död. Fortfarande lever hans fråga om hur vi skall lyckas försona den mänskliga friheten med naturens nödvändighet. Marcia Sá Cavalcante Schuback följer Schellings svindlande tankebanor.

FRIZON 33-37**RÄDSLAN FÖR ATT MAKTEN
BLIR EGENMÄKTIG ÄR TILLBAKA**

Gunnar Wetterberg gör en resa genom Ryssland, där kopplingen mellan staten och kapitalet blir alltmer besvärande. Folkstyret och det fria ordet är hotat. 33-35

**SAKNADEN FÖRUTAN BLIR VI
FRÄMMANDE FÖR OSS SJÄLVA**

Många föreställer sig nog att de inte skulle sakna saknaden. Lars Gustafsson hävdar att saknaden är en given komponent i medvetandet. 36-37

RECENSIONER 38-47**DEMOKRATERNA FÖRLORAR HUR VALET ÄN GÅR**

Det talas om att årets presidentval i USA är det viktigaste på årtal. Men utifrån en rad böcker om amerikansk politik hävdar Jan Söderqvist att detta är en illusion. Även om republikanerna skulle förlora valet mister partiet inte greppet om maktcentra och opinion. 38-40

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av David Brooks, Martha C. Nussbaum, Antonio Calabrò, Edward Champlin, John Lewis Gaddis, Jürgen Habermas med flera. 41-47

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans
Redaktionssekreterare och researchansvarig: Sofia Nerbrand
Redaktör: Erik Wallrup
Gästredaktör: Lynn Åkesson
Redaktionsassistent: Hedvig Anderson
Grafisk form: Lars Andersson
Redigering: Charlotte Arwedsson och Lotta Brandt
Korrektur: Thomas Andersson
Bild: Bo Lindell
Repro: Sammy Elers-Svensson
Omslagsillustration: Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Anita Wallén

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm och Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans
ISSN: 1651-0941
Tryck: VLT Press

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-791 52 50
Internet: www.axess.se

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 325 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

EU kommer med stor sannolikhet att
välkomna tungviktaren Turkiet in
i gemenskapen, men bakom högtids-
talen döljer sig kärnfrågan: Var skall
Europa förlägga sin tyngdpunkt?
Den politiska eliten bör fundera på hur
dess revolution uppifrån skall få balans.

KAY
GLANS

kay.glans@axess.se

Ett nej kan låta på olika vis. Som unga hörde vi anekdoten om mannen som bjöd en flicka på bio och fick svaret att hon gärna ville, men att hon måste vara hemma och väga sig. Det var inget uttryckligt nej, men ändå brutalt avvisande.

Jag har tänkt på anekdoten när jag följt diskussionen om huruvida EU skall ge klartecken till att Turkiet inleder förhandlingar om medlemskap. Ett nej skulle i detta läge uppfattas som att EU ratar en kultur och en religion, vilket skulle få stora politiska konsekvenser i hela Mellanöstern – och inte bara där. Om EU inte godkänner Turkiet med dess moderata form av islam och sekulära tradition, kan hela den muslimska sfärens känsla av utanförskap förstärkas.

Så EU kommer sannolikt inte att säga nej. Man har själv skapat en situation i vilken det ter sig omöjligt. Men unionen kanske behöver väga sig själv, fast det kommer att heta att man väger Turkiet. Att ge klartecken till Turkiet är det svåraste beslutet hittills för EU, men invändningarna mot ett medlemskap handlar minst lika mycket om oklarheter hos unionen som hos Turkiet.

De som karaktäriserar EU som ett "post-modernt paradys" inser inte till fullo vilket oerhört djärvt och riskabelt projekt det är, ett *leap in the dark*, drivet av politiska eliter, med befolkningar som till stora delar antingen inte förstår vad som händer eller är motsträviga. Man presenterar det man eftersträvar som ett fullbordat faktum i förhoppningen att det skall bli så. En ekonomisk gemenskap kallas för union, man kallar något för parlament utan att det har sådana befogenheter, ett fördrag kallas för fattning, allt i förhoppningen att det skall bli ett fullbordat faktum.

I en sådan forcerad revolution uppifrån,

vars strategi faktiskt tycks vara att överraska nationalstaternas befolkningar, händer det väl förr eller senare att de politiska eliterna överraskar sig själva. Det kan förklara de senkomna invändningar som nu ventileras mot Turkiets medlemskap.

Unionen har genom att falla framåt försökt undkomma konsekvenserna av att två strävanden går på kollisionkurs: utvidgning och en fördjupad politisk union. Den tyske socialdemokraten Egon Bahr, strategen bakom den tyska avspänningspolitiken mot öst, vänder sig i dag mot ett turkiskt medlemskap med motiveringen att varje utvidgning förstärker EU:s prägel av frihandelszon och försvagar dess karaktär av politisk union. Ett turkiskt medlemskap skulle bidra till att förlama EU och reaktionen skulle bli ett påskyndande av utvecklingen mot ett handlingskraftigt Kärneuropa.

Kan man bygga en union på abstrakta principer eller förutsätter den en stark känsla av kulturell gemenskap? Det är denna ömma punkt som Turkiet sätter sin ansenliga tyngd på: de storstilade planerna på en union har rusat före medborgarnas förmåga till identifikation. För få européer känner sig som européer, de har fortfarande en starkare nationell identitet. Vi har bevittnat religionens återkomst från historiens skräphög de senaste decennierna, kanske kommer vi också att få uppleva nationalstatens återanvändning i Europa.

Så hur kommer det att gå när Turkiet frågar? Kommer EU att vara hemma och väga sig? Som medlem av en "frihandelsunion" väger Turkiet tyngre än många andra medlemskandidater. Men Europa behöver finna klarhet om var det skall förlägga sin tyngdpunkt.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

Civilisationernas kamp på det digitala territoriet

UTBLICK/ Kina. Kommunistpartiets "kulturella smittskyddsinstitut" befarar och bekämpar influenser från väst och Japan på internet.

JOHAN LAGERKVIST

Doktorand i kinesiska vid Lunds universitet

FOLKREPUBLIKEN KINA har sannolikt besegrat det coronavirus som spred den atypiska lungsjukdomen sars från landet. Däremot fortsätter med oförminskad frenesi kampen mot utbredningen av kulturella virus. Vid denna speciella frontlinje dör dock inga människor. Bataljen gäller herraväldet över det kinesiska medvetandet och digitala territoriet. Ungdomar strömmar nu till olika webbplatser censurerade av extraknäck som censurer. Den franska organisationen Reporters sans frontières har uppskattat antalet frivilliga rekryter till 30 000, en siffra som nog är i underkant.

Det hela är ett led i de kinesiska och utländska IT-företagens ansträngningar att efterkomma myndigheternas krav på bekämpning av västerländska idéströmmar över det kinesiska internet. Rapporter om hur Yahoo och Google medverkar till begränsning av yttrandefrihet och sökhjälp har duggat tätt de senaste månaderna. Ska Kinas nya ledarklick, med president Hu Jintao som ledande teknokrat, lyckas förena arvet från en skrämmande säkerhetsapparat med omvärldens och medborgarnas krav på öppenhet? Det är den brännande framtidsfrågan inte enbart för de 1,3 miljarder människorna i Kina, utan i allt större utsträckning också för övriga världen. Sars epidemin lärde oss att vi inte enbart är ekonomiskt samberoende med världens snabbast tillväxande stormakt. Hur kinesiska ledare styr sitt samhälle och kontrollerar sin befolkning blir alltmer betydelsefullt för oss alla. Tyvärr går dock många väsentligheter i kinesernas gigantiska samhällsutveckling ofta den tillfällige nyhetsläsaren och observatören förbi.

Många lever kvar i den felaktiga föreställningen att Kina är ett totalitärt samhälle där ingen samhällsdebatt förekommer och där inte mycket har hänt utanför ekonomins domäner. Faktum är att Deng Xiaopings 80-talsreformer bröt med Mao Zedongs totalitära statsskick i fler avseenden än synen på ekonomisk utveckling. Under sichuanesens ledning öppnade kineserna successivt sina gränser och mängder av västerländsk litteratur och humanistisk forskning började flöda in. Resultatet blev att den inhemskas kultur- och vetenskapsproduktionen nådde nya rekordnivåer såväl kvalitets- som volymmässigt. Denna utveckling och det minskade bruket av censurarsaxar och brevsprättare innebar ett gigantiskt brott med den intellektuella ökenvandringen under Mao. Den förre presidenten Jiang Zemin lovade under sextonde partikongressen 2002 att Kina skall gå ännu längre och "följa med sin tid".

HUR STORT GENOMSLAG utländskt tankegods faktiskt fått visar det pågående kinesiska kulturkriget mot "icke hälsosamma" sökord och idéer på nätet. Men vad i kulturspridningen västerifrån uppfattas som riskfyllt och vad är det som ska bekämpas? På kinesiska intellektuella som ägnat sig åt analyser av internets påverkan på samhället tror på något interkulturellt paradisi i framtiden.¹ Enligt flera skribenter som ligger nära partilinjens är den uppkopplade globala byn ingenting annat än en skådeplats för "civilisationernas elektroniska sammandrabbningar" och främmande "kulturinvasioner".

Det rör sig dock inte om någon tek-

nofobi, och de mest optimistiska pekar på de fantastiska möjligheterna att förmedla kinesisk kultur i den andra riktningen. Det kinesiska språket kommer att stärkas, band mellan kineser i världen knyts tätare och en kinesisk syn på världshändelser når äntligen fram till en västmanipulerad världssopinion. Men över lag dominerar de negativa rösterna – de som menar att kinesiskheten tunnare ut i denna kulturella soppa av globalisering och amerikanisering. Mycket tankekraft ägnas åt så kallad språklig

kolonisering; engelskan sägs som dominerande internetspråk vara ett potentiellt brohuvud för "ideologisk penetration och kulturinvasion".

Det mest moralpaniska draget dyker som i alla mänskliga spösmål upp när ungdomars väl och ve diskuteras. Enligt den senaste demografiska undersökningen från Chinese

Academy of Social Sciences är unga kineser den största gruppen internetanvändare. De unga anses vara en särskilt utsatt brukargrupp eftersom de så lätt tappar sin moraliska kompass, vilket också den allmänna opinionen tycks befarar. Upprörda tonårsföräldrar var pådrivande i att myndigheterna genomförde en landsomfattande razzivåg mot internetkafénäringen efter en kaffébrand i Peking sommaren 2002. Bevekelsegrunden hos många föräldrar var rädslan för att barnen skulle hamna i klorna på kriminella som antogs driva runt på de skumma kaféerna.

Hos skribenterna återkommer en irriterande paternalistisk attityd. De tecknar bilden av försvarslösa unga människor som angrips av en omoralisk västerländsk kultur. Vissa av

dem ligger så nära partilinjens att deras artiklar förefaller vara beställningsjobb, trots att de är införda i akademiska journaler eller populär-tidskrifter.

Ett belysande exempel är Xiao Lingnuos analys. Enligt henne "slukas" lättleda och försvarslösa unga internetanvändare av västerländska kulturprodukter. Resultatet blir en allmänhet som saknar förmåga att kunna identifiera vilken kultur de egentligen tillhör. Det plågar henne att bevittna hur människor "inte längre hittar hem" och har "svårigheter att skilja mellan gott och ont och mellan sant och falskt". I bilden ingår också att västerländska nationer utnyttjar ett Kina som befinner sig i snabb utveckling och därför är ur stånd att försvara sig emot utbredningen av osunda värderingar. Till de värsta av dem hör individualism, egoism, penningdyrkan, sexuell promiskuitet och hedonism. Alla sägs de leda till korrumpering av Kinas unga.

Att köttsliga begär helst förläggs till "de andra" genom projicering är ett välkänt fenomen. Att dylika begär odlas och frodas väl så ofta i Kina som annorstädes framgår dock av en kolumn i tidningen *South China Morning Post*. Sedan något år beskriver Annie Changs spalt "People's Republic of Desire" den sexuella revolution som pågår i det nyrika Fastlandskina. Det förbjudna njutningsstoff som hon redogör för är garanterat *Made in China*.

UNDER DET PLÖTSLIGA inflödet av nya tankemodeller på 1980-talet framstod den egna kulturtraditionen och det tusenåriga auktoritära arvet som huvudproblemen för sanna fosterlandsälskare. Kommunistpartiet betraktades vid denna tid bara som den naturliga fortsättningen på det historiska mönstret att en konservativ och inåtvänd kultur förhindrade öppenhet, framåtskridande och plu-

**Flera intellektuella
hissar bestämt
varningsflagg för
den trojanska
häst som är lastad
med utländskt
producerad
information.**

Kampen mot informationen. Myndigheterna söker rädda den kinesiska ungdomen från individualism, egoism, penningdyrkan, sexuell promiskuitet och hedonism.

Foto: Reuters/Scanpix

ralism. Men det var under 1990-talet som kontaktytorna mellan Kina och omvärlden verkligen breddades, och impulser från utlandet har fortsatt att strömma in. I mitten på 1990-talet svängde emellertid pendeln rejält. En nationalistisk vändning ägde rum i den kinesiska idédebatten. Böcker som *Kina kan säga nej*, *Kina genom det tredje ögat* och *Kina i globaliseringens skugga* porträtterade Kina som ett offer för amerikansk maktpolitik. Dessa uppmärksammade böcker bidrog starkt till att kineser blev mer negativt inställda till den enda supermakten.

DEN KINESISKA diskussionen om faran med kulturspridningen har förstås en förhistoria. Vid djupdykningar i kinesisk historieskrivning finner vi en offerdiskurs som har sitt ursprung i västmakternas imperialism, men som också anknyter till det som Kinakännaren Perry Link i *Evening Chats in Beijing* benämner *youhuan yishi* – orosmentaliteten.² Begreppet fångar en gammal konfuciansk hedersprincip att samhällets lärda bör värna om civilisationsrisker styre och folkets väl. Det är ett moraliskt uppdrag som den sanne

fosterlandsälskaren med bildning bär med sig genom livet.

Feng Pengzhi tillhör kommunistpartiets viktiga högskola i Peking. För honom ter sig undergången nära. Feng menar sig ha spårat upp en pyramidal konspiration: västerländska etnocentriska krafter använder sin teknologiska överlägsenhet i nätverkssamhället för att "sprida sina ideologiska och kulturella modeller på nätet". Även om det numera är få som befarar Kinas snara undergång öser många alltjämt ur samma dystopiska källa när de blickar ut över världen. Trots marknadens erbjudanden om alternativa intellektuella karriärer fortsätter youhuan yishi att vara en starkt fostrande underström inom många olika diskurser och inom vitt skilda samhällssektorer.

Fu Xiaoping och Zhang Lei redogör för det oundvikliga i en Huntingtonsk sammanstötning mellan civilisationerna på internet. Detta återspeglar en återkommande rädsla för det västerländska i kinesisk modern historia, vilken här paradoxalt nog sker med stöd i just västerländsk forskning och idédebatt. Historikern Frank Dikötter har visat att behovet av att gestalta väs-

terlandet som hotfullt resonerar mot en djup klangbotten inom den kinesiska intelligentian.³ Som ett eko från 1800-talet genljuder nu i 2000-talets inledning oron för att Kinas traditionella kultur ska bli ett offer för rovdjursinstinkterna hos en aggressiv västerländsk kultur. Xiao Lingnuo är således inte den första som beskriver hur västerländsk kultur, nu i informationsåldern, attackerar den nationella kulturen mitt i dess solar plexus. Hon påstår att "även om vi genom historien har upplevt attacker från västerländsk kultur, har den aldrig förr haft ett så brett, vildsint och skningslöst inflytande som i dag".

Den friskspråkige journalisten Hu Yong på den kinesiska IT-tidskriften *Hulianwang Zhoukan* uppmanar till reflektion över det onyttiga och smittsamma med okynnessurfande på nätets oceaner av kunskap, värderingar och nonsens. Han undrar varför man inte agerar effektivare när man tillgodogör sig mer information än förr och svarar att det beror på att "den stora tillgången gör oss mindre immuna mot information och vi blir till kulturella aids-offer". En del tänkare använder formuleringar som kunde vara hämtade från den västerländska miljöreligions storhetstid. I denna kinesiska kontext handlar det emellertid om förorening av den kulturella miljön, inte av naturen. "Spridning av andligt skräp", "informationsprodukters förorening av miljön" och "kulturellt avträde" är det som förgiftar och smittar ner Kinas unga. Huvudproblemet är inte det som utåt sett framstår som den största fienden: webbplatser med pornografi. Det är inte detta som får Kinas kostymklädda politiska byråkrater att dra öronen åt sig. Det är i stället de mer konkreta utmaningarna i form av tibetanskt och taiwanesiskt självständighetssträvande och otillåten religiös aktivism som skrämmar.

HUR UPPFATTAR dessa författare internetutvecklingens politiska konsekvenser? Flera intellektuella hissar bestämt varningsflagg för den trojanska häst som är lastad med utländskt producerad information. De menar att den innebär en potent attack mot "politiskt tänkande och ideologi". Förslagen på nödvändiga motåtgärder för att bevara kommunistpartiets legitimitet är ett uttryck för det strategiska tänkande som nu försiggår inom propagandaapparaten i Kina.

Huvudtanken är att det ideologiska arbetet måste förvandlas från grunden, göras mer vetenskapligt och förkroppsliga Jiang Zemin's tema från den senaste partikongressen – "att följa med sin tid". Det

Forts. sidan 7

FÖRFADERN I MONTERN (4)

Att skriva föremål och samla ord

TECKENMAGI. Inne i missionärens stora samling finns flera mindre samlingar. Korgtyper. Saker som används för att göra palmolja. Musikinstrument. De olika varianterna av snäckamuletter intresserar mig mest.

Någon är vit och fylld av blåsvart lera. En annan är rödaktig med ljusgrått innehåll. När sniglarna dött har människan tagit över deras hus och förmågan att ge gömställe och skydd. Snäckorna rymmer ett magiskt innehåll som laddar dem med läkande kraft: det kan vara krita, salt, krut och särskilda växtde-

lar. En av snäckorna skiljer sig från de andra. Den tunna blyertsskriften på skalets insida är knappt skönbar för ögat. Men den finns där: en liten lista med sex ord. Här har den traditionella metoden kombinerats med en ny: det skrivna ersätter de faktiska ingredienserna.

De första som lärde sig läsa och skriva av missionärerna betraktades med misstänksamhet i hembyarna. Var inte detta en form av häxeri? För lärarna var det ett led i det stora projektet att låta de omvända läsa Bibeln på sitt eget språk. För att det skulle ske måste också det muntliga språket tolkas och fångas i skrift. Och här kom samlandet in! Innan korgar, verktyg och trummor försvann i den stora packningen fästes deras namn på den lokala dialekten nogsamt på pränt. Man emballerade mer än bara saker: dyrbara substantiv för att översätta Guds ord!

För missionären som samlade snäckorna säkrade de betydelsen av ordet för snäcka: "kodia". Den uppfinningsrika personen som skrivit i ett av snäckskalens genomförde ett nydanande experiment. Varför öds la tid och kraft på att finna den rätta sortens växt eller krita i skogen, om det går lika bra med deras skrivna namn?

Snäckan som saknade fyllning var alltså inte tom. Kanske hade den ett märkligare innehåll än alla de andra. I snäckan förenas samlandet och skriften – förändringstidens båda nya och revolutionerande tekniker för att ersätta verkligheten med tecken och orden med föremål.

LOTTE GUSTAFSSON REINIUS
Fil. dr i etnologi, Etnografiska
museet / Statens museer
för världskultur

Kodia. Snäcka med kodifierat innehåll. Foto: Tony Sandin

Skruvat varumärke

TURNING TORSO. Malmös egen skruvade HSB-fantasi, Turning Torso, finns med bland de 25 skyskrapor från olika delar av världen som presenteras på utställningen "Tall Buildings" på MoMA i New York (går att bevisas virtuellt på www.moma.org). Ett flertal av de byggnader som visas verkar dock inte bli verkliga, till skillnad från det vridna landmärket vid Öresund. HSB Malmös vd Greg Dingizian har därför anledning att vara nöjd – trots de skandaler som har kantat projektet sedan starten med bland annat felberäkningar, förseningar och den berömda arkitekten Santiago Calatravas vägran att dela det ekonomiska ansvaret för merkostnader på omkring 360 miljoner kronor.

Men Turning Torso är inte det enda högtflygande byggprojektet i Malmö. Även andra hus i Västra hamnen, Malmö högskola och Öresundsbron sätter sin prägel på staden, medan finansmannen Arthur Buchardts två hotellprojekt Scandinavian Tower och Lernacken båda har lagts i träda. Att avancera de byggnader kan förbli skrivbordsprodukter, men ändå vara betydelsefulla verktyg i varumärkesbyggande, är Malmö ett bra exempel på. Malmös byggprojekt är omtalade, exklusiva och hårt kritiserade för megalomani.

Ändå håller stadsplanerare och politiker fast vid dem därför att de livnär drömmarna om ett nytt Malmö.

Stadens drömsprojekt tycks ha symbolisk betydelse för regionsbyggandet. De förväntas sätta Malmö på kartan och förstärka den nya, mer kosmopolitiska image som följde på brobygget. Designhotell och spektakulära hus ritade av stjärnarkitekter ger önskvärda konnotationer och fogar in Malmö i en ny liga. Drömmarna om morgondagens Malmö materialiseras i designprojekten, som får symbolisera stadens transformation från grå arbetarstad med stora sociala problem till en plats med kosmopolitisk prägel. Design och arkitektur blir på så sätt viktiga verktyg i förverkligandet av regionala visioner och i försöken att locka till sig ekonomiskt starka intressenter.

MARIA CHRISTERSDOTTER
Doktorand i etnologi vid
Lunds universitet

Landmärke.

Foto: Patrick Persson/
Scanpix

Dyrköpt kraft för alla svenskar

INBLICK/ Energiförsörjning. När den politiska egennytta får stå i centrum äventyras hela samhällsekonomin.

MARIAN RADETZKI

Professor i nationalekonomi
vid Luleå tekniska universitet

POLITIKERNA VERKAR ha valt energisektorn som sin egen lekstuga, där de kunnat demonstrera dådkraft och värva röster genom riktade förmåner till partsintressen. Vidtagna åtgärder har påståtts vara nödvändiga inte bara för att trygga en kostnadseffektiv energiförsörjning och förhindra menliga miljökonsekvenser; de skulle dessutom bland mycket annat mildra besvärande underskott i bytesbalansen och utjämna en orättfärdig inkomstfördelning, frågor med mycket liten bäring på energisektorn.

Energipolitiken har avkastat en högst tvivelaktig nytta, samtidigt som dess kostnader för samhället varit betydande. De direkta kostnaderna kan beräknas till ett antal miljarder per år. Men de indirekta är betydligt viktigare: energipolitiken har åtminstone sedan mitten av 1970-talet utgjort ett grus i samhällets ekonomiska maskineri, och fungerat som ett märkbart hinder för den ekonomiska tillväxten. En rimlig gissning är att vi i frånvaro av klämfingriga energipolitiker i dag, varje år, kunnat förfoga över åtminstone 100 miljarder kronor till för välfärdsskapande privat och offentlig konsumtion. Det är mycket pengar. Beloppet motsvarar 22 000 kronor per hushåll och är lika stort som räntan på statsskulden. Av dessa skäl bör energipolitiken vara ett intresse för envar och inte blott för de berörda politikerna.

1975 års energipolitiska proposition, undertecknad av Olof Palme, betraktas av många som den egentliga inledningen till statens detaljerade ingrepp i energisektorn. Propositionen tillkom under intryck av den första oljekrisen, vars effekter på industriländerna var mycket allvarigare än konsekvenserna av dagens måttligt höga reala oljepriser. Sverige var särskilt sårbart. Tidigare beslut att stoppa utbyggnaden av vattenkraft och det begynnande motståndet mot kärnkraften hade gjort landet extremt oljeberoende. Vid inled-

ningen av 1970-talet svarade oljan för mer än 70 procent av den totala energiförbrukningen, jämfört med drygt 30 procent i dag.

Propositionen hade tre uttalade mål. Det första var att reducera ökningstakten i total energiförbrukning, det andra att reducera oljeberoendet och det tredje att trygga oljeförsörjningen. Ett lika viktigt, men outtalat mål var att flytta fram de offentliga positionerna inom energisektorn. Industripolitiken var högsta mode på den tiden. En mångfald instrument kom till användning för att realisera målen, men en närmare granskning visar att de vidtagna åtgärderna inte hade någon effekt alls eller att de rentav var kontraproduktiva i förhållande till målsättningarna.

ÖKNINGSTAKTEN i energikonsumtionen föll drastiskt redan vid inledningen av 1970-talet, långt innan propositionen formulerats, men det berodde på att hela den svenska ekonomin stagnerade. Oljeberoendet reducerades från 63 procent år 1974 till blott 37 procent tio år senare, men detta var en konsekvens av höga oljepriser och en långt tidigare beslutad utbyggnad av kärnkraften, vars andel ökade med 22 procentenheter under perioden och sålunda kompenserade nästan hela nedgången i oljeandelen. Uppenbarligen hade 1975 års proposition inte heller i detta sammanhang någon som helst effekt på utvecklingen.

Staten påbörjade en okunnig och ofruktbar oljeprospektering i Sverige och övervägde storinvesteringar i nya raffinaderier som lyckligtvis inte blev av eftersom branschen led av överkapacitet. Nybildade statliga Svenska Petroleum, som visste bättre än privata aktörer, tecknade kontrakt med Mexiko om leveranser av olja som visade sig oanvändbara i Sverige och fick exporteras vidare. 1980, när oljepriserna stod på topp, tecknade Svenska Petroleum ett långt kontrakt om leveranser från Saudiarabien, som orsakade jätteförluster under följande år när oljepriserna började falla. Det är inte lite ironiskt att detta statens instrument för att trygga landets oljeförsörjning privatiserades under 1980-talet, och att det

därefter såldes till saudiska investerare.

STÖDET TILL "alternativa bränslen" utgör ett annat exempel på ett kostsamt och uppenbart onödigt samhällsengagemang. Det har nu utgått i ständigt ökande omfattning under mer än 20 år. Motiven för stödet var ursprungligen att minska oljeberoendet och lätta trycket på bytesbalansen, sedan skulle alternativen ersätta kärnkraften. Numera ska de bidra till uppfyllandet av Sveriges klimatmål. Bara det faktum att ändamålen växlat så till den grad ger anledning till skepsis. Det sägs vara fråga om varaktiga, förnyelsebara, miljövänliga och inhemska bränslen, en beskrivning som utvecklats till ett politiskt mantra, fast det utgör en falsk varubeteckning. Torv är uttömbart och vid rimlig prissättning på koldioxidutsläpp kan biomassa och vind inte hävda sig miljömässigt med naturgas. Centern har varit en pådrivande kraft för alternativen, antagligen därför att såväl vind som biomassa gynnat jordägarna, centerpartiets kärntrupp. I en skickligt bedriven kohandel med socialdemokraterna under senare hälften av 1990-talet accepterade centerpartiet att frångå 2010 som slutavvecklingsår för kärnkraften, mot ett tiotal miljarder kronor i stöd till "alternativen". Turerna i Systembolaget under 2003 framstår i jämförelse som bagateller.

Alternativens tillskyndare har ständigt hävdade att dessa stått inför sitt kommersiella genombrott. Men regeringens egna kalkyler från 2003 visar att kostnaden för biobränslebaserad kraftvärme var dubbelt så hög som elpriset mellan 1997 och 2000, medan vindkraftskostnaden var i snitt tre gånger så hög. Trots utdragna och omfattande stödprogram

Vindkraft i motvind.
Vindkraftverken bidrar fortfarande bara med en bråkdel av Sveriges energiförsörjning.

Foto: Daryl Benson/
Masterfile/
IBL Bildbyrå

utgör de kvantitativa resultaten en besvikelse. År 2002 uppgick den totala svenska energiförbrukningen till drygt 600 TWh, varav 200 från kärnkraft och nästan 200 till från oljan, medan vattenkraften bidrog med ytterligare omkring 70 TWh. Ambitionen för vindkraften har varit en årlig ökning med 0,5 TWh. Efter nära tjugo års utbyggnad är vindkraften totalt uppe i blott 0,6 TWh. Biomassans bidrag är väsentligt större, och under de gångna 25 åren har förbrukningen ökat med uppåt 50 TWh. Om biomassan fortsätter att expandera i sin historiska takt, kommer den att kunna ersätta kärnkraften år 2100, fast då måste det till en massiv import, eftersom svensk resursbas inte räcker för ändamålet.

Regeringen införde 2003 så kallade certifikat för "grön el". Syftet var att befrämja effektivitet och att lyfta ut subventionskostnaden från budgeten och låta elkonsumenterna betala stödet till alternativen. Genom att ge samma stöd till all "grön el" avsåg man att befrämja det mest konkurrenskraftiga bland alternativen, men effektivitetsvinsten har redan ätits upp av partsintressen. Eftersom vindkraften inte klarar konkurrensen med biomassan på lika villkor, och eftersom regeringen önskar se stor vindexpansion, ska särskilda subventioner utgå till vinden under förutsebar framtid.

MARKNADSMISSLYCKANDEN, ibland verkliga men för det mesta påhittade, har utgjort motiv för de omfattande politiska engagemangen på energimarknaden sedan mitten

på 1970-talet. Resultat har i stället blivit politiska misslyckanden av en betydligt större dignitet än de som följer av marknadernas tillkortakommanden. Samhällsekonomin skulle ha mått betydligt bättre utan alla de huvudlösa ingrepp som präglade energipolitiken.

Det mest skrämmande är dock att politikerna oförtrutet gått vidare trots att misstagen varit uppenbara. Oviljan att lära av erfarenheterna har varit frapperande. Dagens energipolitik är lika yvig och visar lika lite hänsyn till samhällsnyttan som den som drevs på 1970-talet.

Jag betvivlar att de tydligt negativa erfarenheterna från gångna decennier kommer att tas till vara vid utformningen av den framtida energipolitiken. Även om politikerna skulle acceptera ovanstående analys och slutsatser, ifrågasätter jag deras beredskap att begränsa energipolitiken till det som kan motiveras med otvetydig samhällsnytta. Fördelningen av politikens favörer har skapat förutsättningar för politiska allianser som understundom tryggt maktinnehavet. Överdrivet nit vid bekämpningen av

energisektorns påstådda miljöskador har givit politikerna en gloria även när den sakfråga de drivit varit tvivelaktig. Dessa politiskt önskvärda attribut skulle försvinna vid en mera begränsad energipolitik grundad på sakargument. Samhällsnyttan skulle visserligen öka, men energipolitikens egenlystna skruppna ihop, och jag misstänker att de flesta politiker väljer egenlystnan framför samhällsnyttan.

Forts. Civilisationernas kamp ...

är dags att genomföra kreativa förändringar i propagandaarbetet. Det överordnade syftet är att "underlätta" för ungdomar att följa och acceptera partiets utvecklingsplan för det kinesiska samhället.

LEJONPARTEN AV kinesiska intellektuella tar sin utgångspunkt i ett statistiskt kulturbegrepp, som beskriver den kinesiska kulturen som i stort sett färdigutvecklad och homogen. Man kan emellertid inte undgå att notera att synen på god smak är föränderlig. Under det utopinära 1960-talet då Maos österland var rött och jämlikhetens lustgård bara ett stenkast borta ansågs finkultur som Beethoven, van Gogh eller Shakespeare vara smittsamt borgerlig. Detta tillhör nu gårdagen. Många är de kinesiska föräldrar som hoppas att just deras son eller dotter skall bli en stjärnviolinist på Europas storscener. Däremot uppfattas populärkultur som Rolling Stones i dag som vulgär av censurerna inom partiets arbetsgrupper för moral och propaganda. Kinas kulturministerium lät förra året meddela att fyra av Rolling Stones låtar var för vågade för att spelas live i Folkrepubliken. Nyheten kablades ut över världen innan sars-viruset satte stopp för att Jagger & Richards alls kunde framföra sina klassiska rockalster.

Emellanåt tvingas också utländska konstnärer att dra tillbaka sina planerade utställningsbidrag. Gång efter annan återkommer sådana uttryck för godtycklig kulturcensur i det fysiska rummet. Talesmännen vid kinesiska UD är aldrig så besvärade som när de tvingas förklara säkerhetsapparatens mer besynnerliga censurprioriteringar. Är då inte detta bara propagandastatens sista knappt hörbara dödsrosslingar som vi nu bevittnar? Man undrar om inte censuren och propagandan borde tillhöra det förflutnas demoner nu när Kina välkomnar allt från Ericsson till jippon med David Beckham till landet? Det personliga oberoendet gör att medel-Wang och genomsnitts-Li inte längre är mottagliga för gammaldags propaganda.

De som arbetar på propagandaavdelningarna gnuggar troligen intensivt sina geniknölar nu när en ny global informationsordning formeras.

Yngre propagandister sätter redan sin prägel på en trimmad och i många stycken effektivare propagandaapparat, vilket redan är synligt i en rad nya initiativ. Nationalismens uppdykande som dominerande politisk trend bidrar också till en känsla av att inneha ett betydelsefullt uppdrag. Därför är det för tidigt att avskriva den betydelse partiets ideologer har i dagens kinesiska samhälle.

Efter att ha botaniserat i den

textflora som beskriver internet som ett hot frågar jag mig hur reell faran egentligen är för den autentiska kulturen, ungdomens hälsa och det renläriga politiska tänkandet i dagens Kina. Åtskilliga partiideologer och akademiker tar uppenbarligen frågan på största allvar och arbetar kreativt för att finna serum mot internergiftet. Kulturspridning av politiska idéer om exempelvis åsiktspluralism utgör konkreta hot mot enpartistatens informations- och maktmonopol.

Visst ska man ta människors rädsla för snabb samhällsomvandling och en djupgående globalisering på allvar, men faktum är att den kinesiska ungdomen och kulturen inte är lika hotade som partiet. Kinesisk kultur i vid bemärkelse är en väldigt stark identitetsskapande och expressiv kraft i dag. Ett exempel är den inhemska populärmusiken som betyder mycket för de unga. Västerländsk pop- och rockmusik lockar faktiskt inte så många, möjligen med undantag för kommersiella giganter som Rolling Stones. Kinas internetdilemma gäller till syvende og sist inte de upplevda hoten mot ungdom i fara eller en föreställd kinesisk gemenskap. Under ytan av förespeglningar om att värna allt kinesiskt handlar det mer om att internet äventyrar det kinesiska kommunistpartiets ledande ställning och legitimitet. Mycket av denna oro för kulturinvasion, kulturimperialism och kulturell nedsmittning styrs av rädslan för vad utländska värderingar kan innebära för den politiska socialisationen av unga. Därför är internet en delikat fråga för det kinesiska kommunistpartiet och dess "kulturella smittskyddsinstitut", men nätet är långtifrån ett hot mot den kinesiska kulturen och dess förment försvarslösa ungdomar. Trots de inhemska och utländska kraven på öppnare samhällsstruktur i sarskrisens kölvatten fortsätter ändå partiets propagandakämpar sitt, låt vara, nu mer nedtonade värv. Hur effektiva de är i striden mot västerländsk kultur och om de kommer att få över de unga kineserna på sin sida får vi tids nog se. Den kulturella motreaktionen i Kina mot occidenten spelar på nationalistiska strömningar och följderna lär snart bli märkbara globalt.

Fotnoter:

1. Essän bygger på en samling artiklar i tidskriften *Contemporary Chinese Thought*, "Chinese Intellectuals on the Internet", Johan Lagerkvist (red.), Winter 2003-4/Vol. 35, No. 2.
2. Perry Link, *Evening Chats in Beijing. Probing China's Predicament*, Norton & Company 1992.
3. Frank Dikötter, "Culture, 'Race' and Nation: The Formation of National Identity in Twentieth Century China", *Journal of International Affairs*, Winter 1996.

Är Gud republikan?

UTBLICK/ USA. "Medkännande konservatism" konkretiseras i form av stöd till religiösa samfund. Den klassiska rågången mellan stat och kyrka suddas ut.

MATS WIKLUND

Frilansskribent

För amerikaner är kristendom och frihet så intimt sammanflätade att det är hart när omöjligt att få dem att tänka sig den ena utan den andra.

Alexis de Tocqueville,
Om demokratin i Amerika

DET HÖR SÄKERT till Washingtons vackraste hus, byggt i kolonial stil och med centralt läge. I receptionen sitter en artig ung man som hinner kalla mig sir ett dussintal gånger. Han bjuder också på en iskall Coca-Cola. Kanske skulle jag ha behövt något starkare. Miljön är nog så tilltalande, men ovanför mig hänger ett stort inramat fotografi av George W. Bush och Donald Rumsfeld försänkta i djup bön. Jag tror inte att de ber om syndernas förlåtelse.

Detta är "The White House Office of Faith-Based and Community Initiatives". Bakom titeln döljer sig en av den federala administrationens minsta, men utan tvekan mer inflytelserika myndigheter. I USA lever politik och tro i symbios, något som aldrig har varit tydligare än under den nuvarande presidenten. Trossamfundet utgör en omistlig del av hans samhällsomvandling och återvalskampanj.

För Bush är Guds närvaro en direkt

personlig erfarenhet. Frälsningen gav honom kraft att sluta dricka och få ordning på sitt liv. I valrörelsen 2000 svarade han på frågan om vilken tänkare som påverkat honom mest: Jesus.

Som guvernör i Texas blev han övertygad om att religiösa grupper kunde spela en viktig roll i stöd till fattiga och utslagna, eftersom de var effektiva och kostnadsmedvetna. Den insikten bar Bush med sig till Vita huset där en av hans första åtgärder var upprättandet av "Faith-Based and Community Initiatives".

TANKEN ATT SLUSSA in skattepengar i trossamfund förverkligades redan under Bill Clinton med stöd av den dåvarande republikanske senatören James Ashcroft, som i dag är justitieminister och regeringens kanske mest konservativa ledamot. Men det var ett försök i begränsad skala, omgärdat av restriktioner. Den verksamhet som nu bedrivs involverar tio departement och en rad delstater. Hittills har drygt en miljard dollar portionerats ut till omkring ett tusen trossamfund och det finns en ambition om fortsatt expansion. Religiösa grupper ska kunna konkurrera på lika villkor med sekulära.

Katherine Wills är "Special Assistant to the President" och håller i kontakterna med kongressen. Hon ger ett behagligt och balanserat intryck. Rösterna är sval och kultiverad,

dialekten ger associationer till plantager och baler. Hon kommer från Dallas, visar det sig. Naturligtvis – kopplingar till Texas och familjen Bush är tydliga.

Att ansöka om ekonomiska medel är inte detsamma som att få. Katherine Wills betonar att trossamfund inte åtnjuter positiv särbehandling. Den juridiska och ekonomiska prövningen är lika för alla. Vad hon och hennes medarbetare däremot gör är att uppmuntra och göra det lättare för samfundet att ansöka om pengar. Många vet inte att de kan eller hur de ska bära sig åt. Wills och hennes kolleger åker ut i landet och sprider det glada budskapet, informerar och skapar nätverk.

Vår myndighet har själv inga anslag att dela ut. De kommer från kongressen och går till sociala program inom de olika departementen. Vår uppgift är att se till att också trossamfund tillåts ansöka om medel som delas ut till andra organisationer. Det kunde de inte tidigare.

Anslagen varierar mellan belopp på under hundratusen dollar till flera miljoner. Katherine Wills är osäker på om någon särskild trosinriktning har fått mer pengar än någon annan och det saknas data över hur tilldelade medel påverkat samfundet. Men hon försäkrar att de olika departementen kan förmedla många framgångshistorier.

I POLITISK MENING är "faith-based"-initiativet tveklöst en framgång. Det stöds av både demokrater och republikaner och bara djupt konservativa och övertygade liberaler motsätter sig det av principiella skäl. För dem är satsningen främst ett brott mot det uramerikanska försvaret av åtskillnaden mellan kyrka och stat. Konstitutionen slår fast att religionsutövande varken kan uppmuntras eller förbjudas. Staten ska vara neutral för att garantera religiös frihet. Vita husets motargument lyder att värdenneutraliteten garanteras trots att trossamfund erbjuds federala resurser. Katherine Wills redogör för en lång lista med "dos and don'ts". Att värva anhängare är till exempel inte tillåtet. Pengarna ska enbart gå till verksamheter utanför den religiösa.

Är det möjligt? Bara några kvarter längre bort ligger National Center for Neighborhood Enterprise, NCNE (www.ncne.com). Det är en paraplyorganisation för trossamfund och lokala grupper som hjälper hemlösa, drogmissbrukare, arbetslösa, utbildade, ungdomsbrottslingar, gravida tonåringar och andra utsatta.

Frälst.

Foto: Reuters/Scanpix

NCNE grundades 1981 av Robert Woodson och har nått stora framgångar.

I stället för att utgå från det som var negativt koncentrerade vi oss på det positiva. Vad är det som fungerar och som ger människor styrka och framgång, trots att de lever i en omgivning full av brottslighet och våld? Nästan alltid blev svaret att det var ett möte med kristen tro, en plötslig omvändelse

som gjorde det möjligt att skapa ett nytt liv.

NCNE:s program gör tron till en integrerad del i socialt reformarbete och lyfter fram frälsta som föredöme och stöd.

Vi uppmuntrade dem att tala om sin tro. Många hade inte vågat eller velat göra det. De var rädda att bryta åtskillnaden mellan kyrka och stat, trots att de bara tog emot privata donationer. Det här var kontroversiellt för tio år sedan men är det inte längre.

Jag tror inte att det går att separera tro och socialt arbete. Tron är ju motorn i förändringen och tas den bort försvinner också motivationen.

Men Robert Woodson ogillar att trossamfund och lokala grupper tar emot pengar från staten, eftersom Vita husets egentliga uppgift borde vara att skydda samfundet från angrepp från staten. Han är också kritisk till att pengar delas ut till grupper och inte individer. Han vill ha ett system som fungerar ungefär som en skolkong, så att den enskilde kan välja mellan statliga och privata insatser.

Curtis Watkins leder organisationen East Capitol Center for Change. Den vilar på allmänskristlig grund och inriktar sin verksamhet på Washingtons fattigaste områden där de flesta invånarna är svarta. Han vittnar om svårigheterna:

Vi har allting emot oss: brottslighet, droger, dåliga skolor, arbetslöshet och splittrade familjer. You name it.

Men med 150 000 dollar de närmaste tre åren från departementet Health and Human Services kan ett mentorsprogram utvecklas för familjer i vilka en eller båda föräldrarna sitter i fängelse. Övergivna barn och ungdomar kan återfå en smula trygghet och stabilitet och vuxna som svikit ges möjlighet att ta ansvar och bli föräldrar igen. På hemsidan www.ecccinc.org finns ett tackbrev från president Bush.

Jag bryr mig inte om att det är federala pengar. Vi har stora behov och små resurser. Men jag känner mig ändå inte manipulerad eller beroende av Bush.

Men det är du, skulle säkert Robert

Fattig.

Foto: Viviane Moos/Corbis/Scanpix

Boston svara. Han är verksam vid "Americans united for the separation of church and state". De hävdar att Vita husets initiativ "ignorerar konstitutionella principer och medborgerliga rättigheter".

– Vi har många invändningar, men den övergripande är att en statsfinansierad religion strider mot våra traditioner. Även om det kanske har ett gott syfte är det ett steg bakåt. Det utgör också ett hot mot samfundens oberoende.

Boston är inne på Robert Woodsons linje: frivillighet är bättre. Det religiösa är grunden, och utan den kan man inte sprida sitt budskap och göra gott:

– Varför ska en kyrka avstå från religionen? Om det är kriteriet, varför då inte vara konsekvent och dela ut medel uteslutande till sekulära organisationer?

Robert Boston betvivlar att det är möjligt att kontrollera att samfundet verkligen håller sig till regelverket om vad som är tillåtet och förbjudet. Han är också skeptisk till deras påståenden om att de är mer effektiva. I flera fall, säger han, har det visat sig att statistik och fakta förvanskats eller saknar trovärdighet.

För Barton är det en gåta hur kyrkor och andra religiösa grupper kan uppfatta Vita husets program som positivt när det i själva verket strider mot deras intressen. På sikt riskerar de att hamna i ett beroendeförhållande till staten samtidigt som deras egen attraktionskraft går förlorad. Många frivilliga som i dag bidrar med tid och pengar lär gradvis tappa intresset när de ser hur politiska intressen börjar ta över.

– Mitt råd till samfunden är: *Just say no*.

FAITH-BASED INITIATIVES innebär en konkretisering av Bushs slogan "medkännande konservatism". Vita huset och republikanerna söker ogenerat kristna gruppers stöd i den

pågående valrörelsen. *New York Times* rapporterade i juni att Bushkampanjen sökt kontakt med "vänligt inställda" kyrkor i Pennsylvania (där det väger jämnt mellan kandidaterna) för att nå frivilliga valarbetare. På samma sätt ingår "Faith-based initiative" i en övergripande strategi för att mobilisera kristna väljare och göra republikanerna mer attraktiva för svarta kyrkobesökare.

Det finns de som i princip är positivt inställda men samtidigt kritiserar Bush för cynism. Till dem hör E. J. Dionne¹ som är forskare på tanke-smedjan Brookings Institution, en av ett fåtal socialliberaler som konservativa tar på allvar. Genom sin kolumn i *Washington Post* har han ett betydande politiskt inflytande. Dionne är aktiv katolik och har skrivit mycket om religion och politik i Amerika:

– Är Bush ute i politiska ärenden? Självfallet. Men dessa tankegångar har aldrig varit radikala. I USA finns en lång tradition av samarbete mellan staten och religiösa grupper inom flera områden, till exempel sjukvården. Det är en del av den amerikanska infrastrukturen. "Faith-based and community initiative" är en gränsdragningsfråga.

Dionne tvivlar emellertid på att presidentens initiativ kan göra någon större politisk nytta. Bushs naturliga bas är vita kristna som upprörs av aborter och homosexuella.

– Det finns två sorters konservativa som känner engagemang i dessa frågor. Dels de som genuint bryr sig om fattiga och därför uppfattar vad Bush gör som ett bra alternativ, dels de som ser det som en metod att dra ner på statliga åtaganden. Jag tror att den sistnämnda kategorins bevekelsegrunder dominerar i Vita huset. Republikanerna saknar intresse av att satsa mer pengar på fattiga. Det är huvudproblemet – inte att rågången mellan kyrka och stat skulle vara hotad. ■

1. Se recension sidan 39.

Virtuella skojare är moderna procentare

TEKNIKÅNGEST. Modernkaparna förföljer dig. Just som du trodde du äntligen var kvitt dem efter polisanmälningar, bestridna fakturor och samtal till Konsumentverket dyker de upp i ny skepnad. Ett indrivningsföretag tar över fordringarna oavsett om du betalat dem eller inte. Företaget odlar en image som kriminella våldsvärkare. Ett bra varumärke för att få in åtminstone några av de 150 miljoner som kraven är värda.

Det är lätt hänt att bli paranoid över vardagstekniken, särskilt den som gäller ekonomiska transfereeringar: bluffakturor, betalkortsbedrägerier, bankomatbedrägerier, internetskojare. Ny teknik skapar nya slags tjuvar och nya rädsor. Bara ett knapptryck bort lurar de beredda att

tömma ditt konto eller lura av dig pengar.

Förr kunde ockrare och procentare dra fördel av människor i ekonomiskt trångmål. Andra köpte upp växlar, reverser och skuldsedlar för att driva in skulderna med hårdföra metoder. På marknader salufördes undergörande medel och kringvandrande försäljare sålde undermåliga varor, falska "äkta" mattor eller dito konst. Skojarna materialiserades i kött och blod. Offren var skyddslösa och fick skylla sig själva. Dagens bondfångare har anpassat sig och blivit virtuella. Vilket skydd har deras offer?

LYNN ÅKESSON
Docent i etnologi
vid Lunds universitet

J

ag vet inte om *Vi på Saltkråkan* repriserar varje sommar, men det känns så. Inget fel i det. Enbart filmfotografens påverkan på några generationers bild av svensk sommaridyll vore värd en avhandling – detta vita ljus, dessa klara färger, detta sekundära minne. En annan serie från ungefär samma tid som av någon anledning visats långt färre gånger är *Kullamannen*. När så skedde för ett par år sen insåg jag att den är *Saltkråkans* mörka motpol, dess nattliga korrelat. Och därför borde sändas tillsammans.

Båda serierna utspelar sig i samma sommarlovslediga atmosfär. Till och med barnen är av samma typ, solblekt blonda, och talar samma lätt föräldrade stockholmska ("gubben verkar ju helraspig"). Befriade från skola och plikter är barnen lämnade åt sig själva och sin fantasi. Men där äventyren i *Saltkråkan* är snabbt

Om vi i *Saltkråkan* möter och avnjuter en maximalt ordnad värld, där saker visar sig vara just vad de är, så sker motsatsen i *Kullamannen*.

övergående molnighet (bovarna är småhandlare och farbror Westerman är det egentligen mest synd om) i klart dagsljus, som får sin upplösning i varje avsnitt, så tättnar mörkret i *Kullamannen* successivt. Pålitlige Båtsman är ersatt av den svartvita katten Knutte, som går sina egna vägar. Mystiska spår och skumt outgrundliga personer (Dr. Miller!) antyder att dunkla anslag är i gång. I det suggestiva svart-vita fotot markeras spelet mellan ljus och mörker, skuggorna som bryter in i dagen är hälsningar från natten, från drömmen och det övernaturligas domäner. Tonen som slås an klockrent är barnets begynnande uppträckt att allt inte är riktigt vad det verkar, att det spår som det först fick upp på lek (för att göra leken mer spännande) faktiskt kan visa sig leda mot en verklig och farofylld omständighet. Att det som av de vuxna överses som "livlig fantasi" kanske egentligen är en känslighet för antydda tecken. Någon hade faktiskt varit i kojan och vad var det för bil som i hög hastighet sågs lämna Nilssons torp?

✶✶

Saltkråkans värld är rekorderlig och överskådlig, upplyst och trygg, havet ligger blankt. Bortsett från det magiska avsnittet med räven så är det alltid dag och, som sagt, högradigt i färg. Landskapet vid Kullaberg är dramatiskt och dolskt, varierar mellan tät skog och branta stup, havet bryts i mäktiga bränningar mot de taggiga klipporna. Barnen tycks hela tiden befinna sig vid en riskfylld gräns, antingen inne i kojan med någon nattligt snokande utanför, eller själva kikande in i ett mystiskt torp. Och även om inte allting utspelas om natten, så är mörkret närvarande hela tiden, understruket av det svart-vita fotot, märkliga kameravinklar, ljudeffekter och Charles Redlands deckar-jazz. Det skinande vita sommarljuset är skuggat av något okänt.

✶✶

Att *Kullamannen* satt djupa spår hos mig är tydligt. Vid återseendet försattes jag redan vid signaturljudet och förtexterna (skrivna med krita på en grottvägg, upplysta av en ficklampa!) i samma spänning som när jag var sex sju år. Och kusligheten liknade det som Freud kallade *unheimlich* – ett igenkännande av något förträngt, något vi känner igen men inte kan minnas; något hem-skt är ju bara som ett hem. Om vi i *Saltkråkan* möter och avnjuter en maximalt ordnad värld, där saker visar sig vara just vad de är, så sker motsatsen i *Kullamannen*: känslan av att något pågår som vi bara delvis förstår, att något i omvärlden glider. Ungefär som när ett barn börjar förstå att de vuxna gör något annat när det inte är med, när det gått och lagt sig. Om natten.

NIKLAS
SÖDERBERG
Poet

Mytologiskt om Hitlers undergång

FILMPREMIÄR. Så har mastodontfilmen om Hitlers sista dagar, *Der Untergang*, äntligen haft premiär efter att ha föregåtts av en enorm mediehyp. Först kanske man bör säga något om varför det överallt står *Bernd Eichingers Der Untergang*.

Filmen är regisserad av Oliver Hirschbiegel, men det är inte så viktigt. Det är producenten Eichinger som är alfadjuret, en av de mäktigaste i den tyska filmlobbyn, bosatt i Hollywood. Det är också utifrån ett Hollywoodperspektiv som detta svåra tema har betraktats som moget för filmatisering. I gråzonen mellan tabu och fascination lär det som bekant finnas ett särskilt kommersiellt sug.

Flera journalister verkar helt ha tappat fattningen inför denna "Hitler-på-tyska"-händelse. "Man är i ögonhöjd med Führern", jublar *Die Welt*. Frank Schirrmacher på *Frankfurter Allgemeine Zeitung* träffar Eichinger för en intervju. "Man får för första gången se Hitler som en trevlig chef", svärmar Schirrmacher. Eichinger fyller i: "Och han var alltid trevlig mot damer." Schirrmacher igen: "Han kunde inte ens avskeda sin dietist!" Jaha? För nyliberal marknadsolitik skulle Führern uppenbarligen vara helt värdefull. Hela intervjun tar så underliga vändningar att *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, och inte minst Schirrmacher själv, har blivit föremål för skoningslös satir inom den yngre boulevard- och nöjespressen.

Der Untergang bygger på två uppmärksammade skildringar av Hitlers undergång (för det är främst hans undergång det här handlar om!): Hitlerforsaren Joachim C. Fests bästsäljare med samma namn och ögonvittnesberättelsen av Hitlers sekreterare, Traudl Junge, som också var föremål för en dokumentärfilm för några år sedan. Junge är filmens identifikationsfigur och får representera alla tyskars tysta medlöperi. Det är hennes åldrade röst som hörs i filmens

prolog och epilög när hon talar om sina skuldskänslor och sin naivitet.

Det är just det "autentiska" anslaget som filmen lutar sig mot. Hela det prominenta skådespelarteamet har studerat röster och mimik hos de historiska personerna för att kunna gestalta undergången i bunkern i Berlin. Bruno Ganz, som spelar Hitler, har satsat hela sitt kunnande på att få äkthet i uttrycket. Mellan förvirrade utbrott om förräderi och det tyska folkets svaghet skedar han i sig vegetariska rätter med onkelmässig darrighet. I det distanslösa ligger filmens estetik. *Die Zeit*-journalisten Georg Seesslen skriver om det "post-post-moderna" uttrycket i filmen. Den alltså närvarande kameran som föl-

jer människorna i bunkern är också greppet i *Big Brother*. Ingen analys, ingen abstraktion, ingen psykologisering – utan bara ett slags dumstirrande acceptans. Men å andra sidan är denna Hitlerfigur summan av alla bemödanden inom forskning, journalistik och konst att ge skepnad åt det förflutna. Det är en sammansatt historisk bild, alltmer oklanderlig i sina hänsynstaganden och alltmer tömd på innehåll. Vad kan utvinnas för kunskaper ur fiktion om fiktionen inte vågar ge sig in på de områden där dokument och historiska studier inte räcker till? Upplysning och innebörd, kanske. Men fiktionen kan svårligen bevisa någonting. Och en berättelse som inte känner gränsen mellan his-

Führer. Men en trevlig chef?

Foto: Constantin Film/Pressens Bild

toria och fiktion blir mytologiserande. Vad *Der Untergang* möjligen lyckas förmedla är en autentisk myt, vad nu en sådan ska vara bra för.

HÅKAN FORSELL
Fil. dr i historia

Varför älskar svenska barn frikadeller?

ÖVERSÄTTNINGAR av barn- och ungdomslitteratur borde ha en större och mer självklar plats i litteraturkritiken än de har i dag. Begrepp som saknar motsvarighet i andra kulturer och språk skapar problem för översättare av vilken litteratur som helst. Handlar det om barnböcker är problemen ännu större eftersom barn ofta inte har samma kunskaper och erfarenheter av andra kulturer som vuxna läsare har. Detta leder i vissa fall till anpassningar som gör att översättningar ändras, i extremfallen intill oigenkännlighet. Astrid Lindgrens böcker diskuteras ofta i dessa sammanhang och innehåller många mer eller mindre lyckade förändringar.

När *Pippi Långstrump* skulle översättas till franska ville förlaget i Frankrike ändra det mest signifikanta för Astrid Lindgrens sagoflicka, de ansåg att Frankrikes barn var alltför verklighetsförankrade och härdade av krig och elände för att kunna bli islagna att en liten flicka kunde bära upp en fullvuxen häst på raka armar. I den första franska översättningen

går därför Pippi eller Fifé Brindacier runt och bär på en liten ponny. Numera finns det, tack och lov, en omarbetad originaltrogen fransk version av Pippi Långstrump med en fullvuxen häst.

EN BEKANT från Ryssland, Olga, berättade att *Karlsson på taket* var hennes favoritbok när hon växte upp. Liksom de flesta andra ryska barn älskade hon hans självgoða person och halvt elaka upptåg, detta trots att den ryska versionen anses vara mycket snällare än original-Karlsson. Ordlekar och uttryck ur den ryska versionen av Astrid Lindgrens bok har blivit ett självklart inslag i det ryska språket och används i de mest skiftande situationer, från barnprogram till politiska diskussioner. En sak kunde dock Olga aldrig förstå när det gällde Karlsson. Varför var alla barn i Sverige så överförtjusta i frikadeller? Mycket tid ägnades åt att fundera över denna obegripliga sak. Orsaken till hennes bryderi var att frikadeller i Ryssland, som i många andra matkulturer, är små kokta inte

alltför välsmakande köttfärsbiffar. Alltså ingenting något barn skulle få för sig att älska.

Inte förrän Olga som vuxen kom till Sverige och smakade köttbullar för första gången förstod hon varför köttbullsmiddagarna hade varit högtidsstunder i Karlssons hemland. Se där en översättning som i sin iver att anpassa innehållet till sin målgrupp lagt krokben för sig själv.

OVAN NÄMNDÄ EXEMPEL är bagateller i sammanhanget men visar på behovet att öka medvetenheten kring översättning av barnlitteratur.

Lika viktigt som det är att barn får ta del av litteratur och därmed kultur från andra länder, lika viktigt är det att den litteraturen inte blir förvanskad – att den inte faller offer för omotiverad förändring och överdrivna pedagogiska intentioner. Eller än värre – att den kulturella mångfalden slätas ut och barnen går miste om den första och bästa källan för öppenhet och intresse för andra kulturer.

MATHILDE OLOFSSON
Frilansskribent

Besserwisser av Anders Mathlein

Ledarskribenterna lämnar sin piedestal

INBLICK/ Bloggar. Den nya ledarbloggen "PJ just nu" kan öppna för en mer förnuftsgrundad debatt, men kan lika gärna urholka ledarskribenternas legitimitet.

NICKLAS LUNDBLAD

Doktorand i informatik

NÄTET FÖRÄNDRAS STÄNDIGT. Nu kommer inte trenderna slag i slag längre, utan som långa rullande vågor som långsamt drar in över medielandskapet. Den senaste vågen, bloggarna eller webloggarna, har nu nått ända upp på parnassen. Det senaste tillskottet till bloggosfären är P.J. Anders Linder på *Svenska Dagbladets* ledarredaktion som numer också kan läsas på svd.se/pj, en särskild "ledarblogg" som profileras med just P.J. Anders Linder som skribent, men där hela ledarredaktionen skriver. Flera tidningar kan säkert tänkas följa efter.

Bloggen existerar på himnan mellan det offentliga och det privata. I dagbokens förföriska form erbjuder bloggen en närhet till skribenten som oftast är illusorisk. Den pseudointimitet som etableras mellan skribent och läsare i bloggformat är nogsamt orkestrerad och kontrollerad, även om skrivarten är den avslappnade anteckningens. Kännetecknande för bloggen är att den måste uppdateras ofta – den är inte de långa tankarnas medium – och att den inbjuder till en mer informell stil. Det som skrivs på en blogg kan vara nedkastat i vredesmod eller till och med antecknat under berusning eller sena nätter utan sömn.

Bloggar har hyllats som revolutionerande och avfärdats som dagsländer. Samtidigt som det är odiskutabelt att medielandskapet nu förändrats och att nya stjärnor fötts i bloggans tecken, är drömmarna om att bloggen skulle demokratisera mediemakten inget annat än fåfänga förhoppningar.

Analys av bloggosfären – summan av bloggar på nätet – visar klart och tydligt att makten i denna sfär är lika koncentrerad som någonsin makten i traditionella medier. En mycket liten minoritet av bloggarna drar till sig en överväldigande majoritet av läsarna. Den som förväntade sig att mångfalden i utbudet skulle leda till nya läsarmönster har redan sett sina förhoppningar komma på skam.

Det betyder emellertid inte alls att

Ledarblogg. Svenska Dagbladets politiske chefredaktör skriver kontinuerligt på nätet. Foto: Bo Lindell/Bolibild

bloggens effekt på medierna i stort är oviktig. När *Svenska Dagbladets* politiske chefredaktör bloggar gör han verkligen något viktigt, och unikt, men kanske inte nödvändigtvis i den mening som ursprungligen avsågs.

"Ledarbloggen" har minskat tiden mellan ledarkommentarerna, som nu kommer väsentligt oftare än tidigare. En tydlig dialog med andra i bloggosfären har verkligen inletts och om tidningen också inför möjligheten att på plats kommentera inläggen (något som man ännu inte gjort) kommer denna dialog att ta verklig fart. Men samtidigt har *Svenska Dagbladet* öppnat för en omfattande förändring av rollen som ledarskribent.

NÄTET ÄR till sin natur heterarkiskt, det finns ingen början och inget slut, inget upp och inget ned. Det betyder också att det inte finns något verkligt utrymme för en ledarskribent i rollen som någon som inleder samtalet eller kontrollerar det. Det finns ingen primär text i bloggosfären, det rör sig snarare om en hermeneutik som tar sig själv till föremål för tolkning och kommentar, ibland under lång tid, ofta med litet nytt innehåll. En sorts texternas rundgång interpunkterad med briljanta infall och originella tankar.

Denna bloggarnas självupptagenhet är en del av det särskiljande för bloggosfären. Den betyder inte att mediemakten är jämnt fördelad över alla bloggar, men den betyder att den som bloggar ofta läses som en kommentator, och att inläggen på en blogg läses som kommentarer, med alla de styrkor och svagheter det innebär.

Kommentarens styrka är att den snabbt ger form åt ett skeende, gestaltar det enligt vissa bestämda regler. Kommentaren inordnar det pågående i det skedda och producerar en samtidshistoria. Det är därför de så kallade *warbloggers* som följer och kritiserar politiska motståndare och konventionella medier får ett sådant genomslag: de tolkar snabbt och tydligt dagshändelser och fogar in dem i ett strängt ideologiskt schema. Även i Sverige finns bloggar som helt ägnas åt att kartlägga och "avslöja" de politiska motståndarna. Bloggaren och kolumnisten Dick Erixon är en av dem som fått en särskild blogg som ständig följeslagare.

KOMMENTARENS SVAGHET består i att den alltid till sin natur är osjälvständig. Kommentaren är parasitär i den enkla meningen att den måste handla om något, ta något som sitt föremål. Det som skiljer den betydande kommentatorn från den obetydliga är den rätt med vilken han kommenterar något.

Allt kommenterande är beroende av kommentatorns legitimitet. Vi frågar oss, medvetet eller omedvetet, varför vi skall lyssna på just en viss person i en viss fråga. Legitimitetsfrågan har ledarsidor och bloggar gemensam, båda innehåller texter som läses på grund av en upplevd legitimitet.

Max Weber noterade att legitimitet kan byggas på tre olika grunder: karisma, tradition och rationalitet. Vi legitimerar personer beroende på deras karisma, om vi gjort det tidigare och om det verkar förnuftigt att

Forts. nästa sida

Språkarkeologi

En semester varar inte sex månader, vilket ordet egentligen betyder. En orienterare springer inte alltid mot öster, vilket ordet kunde få en att tro. När man decimerar hugger man inte nödvändigtvis huvudet av var tionde man, vilket man egentligen borde göra. En matiné hålls aldrig på morgonen, vilket vän av ordning kunde kräva.

Etymologin lämnar oss i sticket. Språket är olovandes på glid, ungefär som en glaciär. Ord spjälkas av och flyter iväg på egen hand.

Oscar Patric Sturzen-Becker, signaturen Orvar Odd, skrev 1862 om en gammal dam att hon i sitt hus "håller en sträng polis". Versmakaren Johan Nybom skaldade 1880:

Lokomotivet för allt stort
på hvarje tid, på hvarje ort
är ordets jättemakt.

I en dikt av Stagnelius från 1821 heter det:

I ljusets, i glädjens, i
frihetens zon,
Äonerna glänste kring
Allfaderns tron,
Ej qualdes de höga af
sinnernas rus,
De andades eter, de
lefde af ljus.

På sin tid formulerades dessa tre satser för att läsas av en svensk (bildad) publik. Det ingick i kontraktet att läsarna visste att polis betydde "ordning" (damen hyrde alltså inte ut ett rum till en bister polisman; vårt ord polis är en kortform för polismyndighet, det vill säga myndighet med ansvar för offentlig ordning), att lokomotiv var en begriplig synonym till "drivkraft" (utan associationer till ångkraften) och att eter var det tunna element som antogs genomtränga hela universum (och som har överlevt i etermedier).

Orden finns kvar, men ingen nu levande brukare av svenska språket förstår vad de nämnda författarna menade utan kommentarer.

Ord måste med andra ord behandlas som andra historiska spår, med arkeologisk metod. Ett föremål som hittas i jorden är bedrägligt, precis som en text från det förflutna. Man kan förhastat tro att man begriper. Man måste först fastställa i vilket kulturlager det hör hemma och vilka andra föremål det fanns tillsammans med. Kanske hittar man aldrig kontexten och talaren blir missförstådd, för evigt.

ANDERS PILTZ
Professor i latin
vid Lunds universitet

Forts. Ledarskribenterna...

göra det. Tidningar, särskilt ledarsidor, har ofta utnyttjat de två förstnämnda legitimitetsgrunderna till fullo. En ledarskribent utnyttjar den karisma som en god stil och stor formuleringskraft kan ge en text. Inte sällan förgylls ledarsidan med kolumner som också är kända namn och som kan låta litet av sin utstrålning dröja kvar vid de övriga texterna. Tidningens ålder och ledarsidans traditioner används också ofta som ett sätt att legitimera tidningens kommentarer. Ledaren har av tradition utnyttjats som en sorts signaltyckande för ett parti eller en annan åsiktsgrupp, och mot denna historiska klangbotten har ledarskribenterna fått betydande legitimitet som uttolkare av gruppens vilja. Anonymiteten i huvudledaren är ett viktigt led i byggandet av denna legitimitet. Personerna på ledarsidan tar ett steg tillbaka och låter åsikten vila på dels tidningens traditioner, dels det implicita samtycke mellan ledarsidans medarbetare som anonymiteten tycks signalera. Givetvis har rationaliteten också spelat en betydande roll för ledarsidornas legitimitet, men ledarskrivandet har burits upp av tradition och karisma.

VALET ATT BLOGGA förändrar detta. Bloggandets rörelse mot det intima, med ofta skissartade texter, löser effektivt upp de två första legitimitetsgrunderna: traditionen med det dagligt återkommande budskapet trasas sönder av mångfalden av smånotiser som bloggen byggs upp av. Kravet på snabbhet och aktualitet kan också beröva texterna deras lyster och stilkraft; i stället för den djuplodande analysen serveras läsaren

marginalanteckningar i nyhetsflödets kanter. Huvudledarens anonymitet och ledarskribentens roll som talesman försvinner i bloggandet, som bygger på det personliga tilltalet. Bloggens personfokuserade uttryck – och här är "PJ Just Nu" ett utmärkt exempel – är en del av ett större skifte där ledarskribenter i dag i allt högre utsträckning blir sina egna varumärken.

Plötsligt återstår bara rationaliteten som grund för kommentarernas legitimitet. För den vanliga bloggaren gör detta ingenting, hon hade ändå aldrig tillgång till vare sig de karismatiska eller de traditionella legitimitetsgrunderna. För en stor dagstidning ser läget dock annorlunda ut, särskilt om den använder sin ansamlade legitimitet för att marknadsföra ledarsidans blogg. Resultatet av bloggsatsningen kan mycket väl bli en sorts avmystifiering, där ledarkommentarerna plötsligt utlämnas blott och bart till sin egen rationalitet (eller möjligen till sin egen intimitet).

Legitimiteten är asymmetriskt överförbar mellan olika medieformer. En bloggare som släpps in i dagstidningar eller får vara med i tv vinner legitimitet, men varför skulle en tv-reporter börja blogga? Ännu tycks det också klart att en bloggare skulle vinna mer på att skriva på *Svenska Dagbladets* ledarsida än tidningens ledarskribenter vinner på att avmystifiera sig i en blogg.

Den grad av upplösning som bloggandet kan ge upphov till kan avläsas

i det faktum att *Expressens* Linda Skugge ägnade en hel kolumn åt PJ Anders Linder. Bloggen löste upp de klassiska gränserna mellan krönikör och ledarskribent, mellan kvällspress och dagstidning. Skugges angrepp på Linder kan också ses som en revirstrid – den ledarskribent som tillägnar sig det intima och personliga tonfallet inkräktar på krönikörens hävdvunna territorium.

Den som bloggar blir också bloggad, kommenterad och reducerad till sina åsikters rationalitet. Ytterst är det naturligtvis en utveckling som vi som läsare bör välkomna. Ledarsidornas problemformuleringspri-

villegium löses upp i bloggosfärens höga luft, och det kan innebära att åsiktsbildningen kanske kan hitta nya former. Ledarsidornas piedestaler gungar när skribenterna däruppe rusar fram för att kika ned över kanten för att se vad det är som händer nere på marken. Det är förvisso en utveckling som inte varit möjlig utan att en ledarsida tog steget, och för det borde läsarna vara tacksamma mot *Svenska Dagbladet*. Det är inte ofta de privilegierade ger upp sitt privilegium godvilligt.

MEN VAR DET MENINGEN? Kanske. Det kan inte uteslutas att den som gör en framstöt som denna mot ledarsidornas legitimitet vinner genom att förekomma dem som sitter tryggt på piedestalen utan att ens dingla med fötterna över kanten. Det gäller att hitta en avvägning mellan det intima och det fortsatt distanserade. Av det skälet är det särskilt intressant att studera *Svenska Dagbladets* utveckling av sin blogg. Särskilt frågan om huruvida tidningen kommer att tillåta kommentarer är central.

På de flesta bloggar kan den som läser ett inlägg kommentera det, och diskussionen kan fortsätta i kommentarerna i veckor efter det att den slutat att vara intressant i traditionella medier. Det finns en kvardröjande debatt på många bloggar som ibland kan flamma upp igen efter några veckor, som en skogsbrand där inte alla eldhärdar lokaliserats och släckts. Möjligheten att kommentera löser upp ledarsidans sista formmässiga privilegium: det monologiska. Om *Svenska Dagbladet* eller någon annan stor tidning öppnade för kommentarer skulle det innebära att ledarskribenten berövas den tystnad som den skriftliga ledarsidan kan påtvinga läsaren. Visst, vi kan skicka upprörda brev till ledarsidan, men den som läst dessa publicerade brev med vidhängande syrligt svar från ledarredaktionen inser att just denna dialog utgör ett spel för gallerierna

som insändarskribenten aldrig kan vinna.

Men själva mångfalden av människor som kan kommentera en ledarskribent i bloggformatet kan till sist dränka skribenten i käbbel och tvinga ledarsidan till vad som skulle vara ett ödesdigert nederlag: raderandet av inkomna kommentarer eller ett kommentarstopp. Sådana åtgärder skulle vara tydliga tecken på att också rationaliteten som legitimitetsgrund fallerat, inte på grund av att det skrivna inte var förnuftigt, utan på grund av att det inte funnits tid att bemöta alla motargument.

Bloggen öppnar inte en dialog, utan en "polylog", ett samtal där många talar med en, och med många. I en sådan konversation utmattas skribenten lätt av mängden motargument, inte av argumentens kvalitet. Att digna under hundratals inlägg, ofta välformulerade och genomtänkta, skulle drabba ledarskribenten hårt, och tvingades hon dessutom fly tillbaka in på tidningsidan och upp till piedestalens topp igen vore mycket förlorat.

JUST UTHÅLLIGHETEN kommer också att bli ett mått på framgången i bloggsatsningen. Om "PJ just nu" blir "PJ just då" och visar sig vara ett tidsbundet experiment som läggs ned efter några månader kommer detta otvivelaktigt att uppfattas som en reträtt. Men det är inte osannolikt att tanken på en sådan reträtt kommer att föresväva de driftiga ledarskribenterna på *Svenska Dagbladet* när de långsamt utmattas av de många små inläggs tyranni.

Först om några år vet vi om bloggar är en parentes i ledarskrivets historia eller om de är första steget i ett maktöverlämnande, där ledarskribenterna lämnat ifrån sig en svunnen tids legitimitetsrelik till förmån för frisk och förnuftsgrundad debatt.

Men resultatet kan också bli att vi får se en ny skara ledarskribenter träda fram på scenen, med en nyvunnen aristokratisk tystnad som vapen – skribenter som vägrar att skriva annat än i papperstidningar, och gärna med långa mellanrum och högstämd stil för att signalera sitt särskilda värde. Denna tigande elit skulle då dra styrka från den elaka visdom som engelsmännen formulerat så väl, "familiarity breeds contempt", och sky intimitet och personligt tilltal.

Låt oss hoppas att de modiga ledarskribenterna då inte blir svaret skylldiga och att de replikerar lika självklart som trotsigt att om läsarens förakt är det pris vi måste betala för läsningen, då är det ett billigt pris för att läsaren själv skall skriva, engagera sig och bilda sig en uppfattning.

Den som är beredd att utsätta sig för någon annans förakt i akt och mening att uppmuntra denne att tänka själv är värd beröm. ■

Ax:son Johnsonstiftelsen på tv**Engelsbergssamtalen**

Har någon sett borgerligheten? Vad är borgerligheten? Finns det egentligen ett trovärdigt alternativ till socialdemokratin i Sverige? Varför klarar inte oppositionen av att få till stånd en maktväxling?

Engelsbergssamtalen tar pulsen på borgerligheten. Programmen sänds i TV8 på måndagar kl. 22.10, med repris på torsdagar kl. 23.10.

4 OKTOBER

Agneta Dreber intervjuas av Peter Wolodarski.

11 OKTOBER

Johan Norberg intervjuas av Per Svensson.

18 OKTOBER

Gunnar Strömmer intervjuas av P.J. Anders Linder.

25 OKTOBER

Roland Poirier Martinsson intervjuas av Susanna Popova.

Global Axess

Hur gestaltar sig mediernas makt? Under hösten presenterar *Global Axess* åtta möten med framstående mediepersonligheter. Programmen sänds i TV8 på onsdagar kl. 22.10, med repris på söndagar kl. 22.50.

6 OKTOBER

Journalisterna och politikerna – en ohelig allians? John Lloyd intervjuas av Thomas Gür.

13 OKTOBER

FN och medierna. Shashi Tharoor intervjuas av Thomas Gür.

20 OKTOBER

Clintons mediemän. Sidney Blumenthal intervjuas av Susanna Popova.

27 OKTOBER

Mönsterbildande journalistik. Nicholas Lemann intervjuas av Thomas Gür.

TEMA: VÄGVAL TEURKIET

Illustration: Claes Jurander

Turkar och européer står vid ett vägsval. Om Mindre Asien och Europa förenas, skulle det förändra såväl Turkiets som unionens karaktär och politiska ramar.

Sidorna 14–25

Att foga ihop två kontinenter kostar energi och vilja

ESSÄ/ Europa möter Turkiet. I december väntas EU fatta beslut om att låta Turkiet lösa medlemskap någon gång långt in på 2010-talet. Men avståndet mellan Bryssel och Istanbul kommer inte att överbryggas i en handvändning. Sammanlänkandet av Europa och dess gamle arvförande kommer att kosta bägge parter svett, tårar, god vilja – och en god portion klingande euro.

ETT MINNE FRÅN mitt första besök i Turkiet, på sjuttioalet: två unga söker nattläger i Izmir, en modern storstad ivrig att visa sin bästa – europeiska – sida för de resande. På det ena härbärget efter det andra möts de av samma älskvärda beklagande:

– Har ni olika efternamn måste ni ha äktenskapslicens!

I ett skumt hörn fördriver sedan de husvillan tiden med en rätt sansad omfamning. Men kolmörkret producerar en parkvakt, en sannskyldig gårdvar som läser lagen för syndarna. (Europa eller ej – dessa vigilanter i sedlighetens tjänst står fortfarande på språng, en ständig utmaning för nya generationer tåggluffare och inhemska tonåringar.)

Det var mycket att lära i detta land, som tycktes instuckat på tvären mellan öster- och västerland, och jag noterade tacksamt alla dess egenheter och inspirerande motsägelser. Jag levde till vardags i Jerusalem, i en stad och en region som varit turkisk till helt nyligen, och trodde mig se ledtrådar i allt. Det ansågs då att Levantens efterblivenhet emanerat från och vidmakthållits av en loj, upprutten och inskränkt osmansk förvaltning, och att bristen på pluralism och framåt-

Av
Nathan
Shachar

Dagens Nyheters
korrespondent i
Latinamerika

anda utan vidare kunde skrivas på turkarnas konto. (I dag är den bilden i vissa stycken reviderad, det osmanska Jerusalem var minst lika välskött som bourbonernas Madrid och gustavianernas Stockholm.)

Och visst var mycket av det turkiska mig bekant från Beiruts och Jaffas skrymslen. Mest utvändigheter, men inte blott: de orakade tehuskunderna med sina sorgmodiga ögon – orkeslösa gubbar men också yngre personer, tillstuckade av sysslolöshet och förbenade giftermålsregler. Det beroendeframkal-

lande radbandet – arabernas *masbaha* och turkarnas *tespih* – rann mellan fingrarna med samma evinnerliga klickande i Turkiets byar som i Hebron och Gaza. Många av de unga män, i hela regionen, som förspillde sin tid på det receptet har sedan dess slutat snegla åt Europas frestelser och bytt ut tehus och kaffestugor mot bönehus och koranskolor.

Vi fick, en smula snopna, lära oss att hela Främre Orientens rika mat-sedel, den som utgick från sesamfrö, kikärter och äggplanta och som vi tagit för inhemsk, var importerad från Bosnien, Makedonien och andra jordbruksgebit i Rumelia, världets europeiska del. Etikettsförhållandena var preciösa och avvek stundtals från palestiniernas och orientaliska judars. Araber och judar är handelsfolk, de skäms inte att stå i bod. Det högljudda kattrakande om priser och vikter som är bakgrundsbruset i österns basartunnlar går inte på deras nerver. Turkarna var mycket mindre benägna att underdånigt kasta sig på ansiktet inför kunden eller trissa upp varans värde med osakliga skrän. Att tolka detta som det gamla nomad- och krigarblodets röst var väl romantiskt i överkant, men nog märktes det att

den lantlige turkens heder bättre tålde det löpande bandet i Wolfsburg än överlevnadskonsterna och utanförskapet i Istanbul och Izmirs spirande fattigstäder.

All beröring, fysisk som social, var subtielt kodifierad. Manliga vänner rörde ogenerat vid en i all vänskaplighet, men kvinnliga bekantas kroppsliga sfär var strängt fridlyst. Turkiska studentskor som dansade alltför uppsluppet med främlingar på universitetets diskotek återkallades till ordningen med barska tillsägelser från bröder och jämnåriga pojkar. Något år senare hade jag en amerikansk kurskamrat i Istanbul, han var moloken över att en turkisk flicka som var nog så smeksam på tu man hand inte besvarade hans hälsning ute. Han begrep inte att detta var vänskapens pris. I badhuset rådde en tänkvärd kontrast, i synnerhet för en svensk, mellan det beskäftiga pysslet med handdukar – att få sina genitalier beskådade var tydligen en svår chikan – och den närgångna hanteringen under mas-sörens rådbräkning.

Min vän Aslan och hans jämnåriga klassfränder var uppfyllda av sin egen modernitet. De såg sig som en europeisk förtrupp, nedtyngd av en grym börda – det bakomliggande

anatoliska bondlandets formlösa massa av okunnighet och tradition. Vi fick ett skakande och gripande vittnesbörd om Turkiets antipoder när vi på kursen läste *Bizim Köy*, Mahmut Makals självbiografiska skildring (1950) av en ung skollärares vedermödor. Med bröstet sprängfyllt av sekulärt reformnit anländer han direkt från seminariet till sin första postering, en by där alla hans goda föresatser försumpas i en dy av baksträveri och mentalt armod. Det var innan de nationella modernitetsprojekten i Persien, Egypten, Libanon och Israel gått på grund, och boken kändes som ett molande varsel – om inte ens den hänsynslösa och kompromisslösa kemalismen kunde spränga traditionens bojar, hur skulle det då gå på andra håll?

De turkiska eliternas pretention på att tas för moderna européer verkade ibland mer anfäktelse än livs-åskådning och kunde föra tankarna till Mexiko, där de besuttna är ständigt sysselsatta med att markera avståndet till omgivande folkhav. Bildade turkar sparade inte på klandret när det gällde lantliga landsmäns *outlook* och kuren de anbefallde var given: det gällde att inte släppa taget om ulvens öron förrän

den var tämjad fullt ut – det vill säga tills republikens idéer filtrerats ned genom alla de motspänstiga folklagen. Men moderniteten hade inte alltid något tydligt tankeinnehåll, den vilade inte tryggt på en sekulär kultur med egna traditioner och var fortfarande en purung, missionerande och osäker trosform. Ibland fick man intrycket att den moderna identitetens profil endast blev tydlig i relief mot traditionens fond: man ville *inte* fasta på ramadan, man ville *inte* helga fredagen som vilodag och *inte* att kvinnliga läkare skulle bära huvudsjal på klinikerna. Men vad *ville* man då? Aversionen mot den egna religionen kunde göra ett krampaktigt intryck, flera av mina kamrater meddelade stolt att de aldrig satt foten i en moské.

"Europé" verkade stundom vara en hederstitel mer än ett sätt att leva. Allra svårast skar det sig mellan paroller och praktik i turkiska pojars behandling av sina mödrar som en sorts tjänarinnor. Det kröp i mig av obehag då vi kom hem efter ett nattsudd och Aslan saklöst purrade sin mor. Som en annan pascha förkunnade han att vi var hungriga. I stället för att skicka honom så långt vägen räckte steg den arma kvinnan upp och satte i gång, sömndrucket

Stolta fanbärare. I december infaller sanningens ögonblick. Då avgör EU om morgonstjärnan och halvmånen skall vaka i Bryssel.

Foto: Fatih Saribas/Reuters/Scanpix

raglande men vid bästa humör, att slamra med kastrullerna.

I SEKLER BETYDDE "turk" i Europa muslim, och i förlängningen ofta antikrist, som i El Grecos ryktbara målning från Lepantoslaget. Det var inte bara habsburgarna som betraktade osmanerna – vilka aldrig själva kallade sig "turkar" – i detta ljus, som politisk-teologisk arvfiende. De sjöfarande kristna staterna i västra Medelhavet handlade flitigt med imperiet i öster, men när det gällde att trumma ihop en ny örlogsflotta mot dem lade de alltid sin skärv i håven. Agget mot turkarna var inte bara bigott rasism och främlingshat, det hämtade hela tiden näring från tidens geopolitik. Från Bysans fall 1453, korsfararstatens definitiva kollaps med stormningen av Rhodos 1523, Jerusalems och Levantens erövring vid samma tid och fram till det sensationella anloppet in mot det habsburgska hjärtlandet med belägringarna av Wien 1529 och 1681, tedde sig osmanerna för de

splittrade och omtöcknade européerna som en obönhörligt frambrytande naturkraft.

I England och Frankrike, vilkas medeltid och sagolitteratur är genomsyrad av korsfararromantik, behöll demonbilden av turkarna sin makt över själarna ända in i vår tid. Gladstones, Lloyd Georges och Clemenceaus febriga grekiska vurm var djupt förankrad i respektive borgerligheter, och det kvardröjande korsfararpatoset flammade upp en sista gång efter osmanernas kollaps 1918. Både general Allenby i Jerusalem och hans franske kollega i Damaskus vittnade om intensiva korsfararupplevelser i segerns ögonblick.

Sverige var det land där termen "turk" klingade minst olycksbådande. Hoppet om ett vapenbrödraskap tvärs över kontinenten dog inte med Karl XII:s missräkning i Bender, och långt in på 1800-talet drömde svenskar och finnar om ett nytt turkiskt-ryskt krigsutbrott. Då skulle polackerna resa sig och ryssarna kastas ur Finland. En rad skrivande svenskar, Heidenstam, Birger Möerner, Ola Hansson, Böök, Hedin och Johannes Kolmodin, kände varmt för Turkiet långt innan ungturkarna närmat sig Tyskland, och i Sverige gladdde man sig över hur de slagna turkarna reste sig under Mustafa Kemal och sprängde Sèvresfredens bojar.

Språkbruket var lika laddat på den andra sidan. För den muslimska majoriteten i det osmanska väldet har "europé" framför allt betytt kristendom, bekymmer och krig. Men från 1839 och Mehmet II:s reformer börjar termen skifta ton. "Avrupa" står inte bara för fientliga stormakter, det förknippas med effektivitet, kunnighet, organisation och framåtanda – med modernisering.

Alla dessa intrikata mönster av attraktion och repulsion finns med i fonden när ridån går upp för EU:s toppmöte i december. Den turkisk-europeiska historia som böljat fram och åter sedan seldjukernas tid står vid ett vägsval. Under en speciell EU-konferens i Holland skall EU ge Turkiet ett entydigt svar. Ja eller Nej. Det får konsekvenser inte blott för EU:s och för Turkiets öden, utan också för relationerna mellan väst och öst; mellan det moderna Europa och det traditionsbundna Mellanöstern. Det går inte längre att blidka Turkiet med oförbindliga artighetsfraser om att landet är "en del av utvidgningsprocessen". Turkarnas historia och deras hedersbegrepp har inte tränat dem att stå i portgången med mössan i hand hur länge som helst, medan – formuleringen är en turkisk ledarskribents – "struntländer som Belgien och Danmark debatterar vår framtid". EU kommer inte undan med mindre än ett entydigt besked, med tidtabell, villkor och stimulanspaket.

Allt annat, säger Ali Çarkoğlu, statsvetare vid Sabancı-universitetet, "betyder krig, ett kallt krig, mellan Turkiet och Europa".

På ett par år har det turkiska spelbordet ritats om efter noter och därmed förutsättningarna för ett EU-inträde. De sekulära eliterna ville visst med i EU men, fruktade man i Bryssel och Ankara, den islamiska reaktionen skulle bli häftig. Islamistpartiets patriark Necmettin Erbakan var Europahatets otröttliga språkrör. I dag är Erbakans parti krossat och det nya, segerrika och till synes moderata islamistpartiet AKP har blivit Europalinjens drivande kraft. Ett nej i dag skulle vålla en islamisk eruption, men med motsatta förtecken. Ett nej till Turkiets premiärminister Erdoğan vore att aliena den enda muslimska allmänhet i världen som bejakar västerlandet. Europa och USA behöver ju Turkiet mer än någonsin. Ett harmoniskt inlemmande skulle visa både européer och orientaler att det inte föreligger några principiella motsägelser mellan marknadsekonomi, demokrati och pluralism å ena sidan och det islamiska arvet, det religiösa och det sociala å den andra. Ett misslyckande skulle få bistra *spill-over*-effekter i Mellanöstern, världens mest hårdnackat demokrati-resistenta region. En egyptisk affärsman och människorättsaktivist säger:

– Turkiet betyder mycket för oss, faktiskt och taktiskt. Det är vår ursäkt och vårt fikonlöv, vårt ständiga alibi. Vi säger hela tiden: "I det muslimska Turkiet gör man si och så..." Våra ledare är fega, de sneglar också mot Turkiet. Om det europeiserar utan att stöta bort de religiösa så banar det väg för reformer här också.

Turkarna har gott hopp – med Spanien, England och Tyskland i ryggen anar de att det blir för svårt, och olustigt, för fransmännen att blockera dem. Men president Chirac är rasande över att George W. Bush lagt näsan i blöt och bedrivit rätt oblyg lobbyverksamhet bland EU:s mindre stater för Turkiets räkning. Det är inte bara Frankrikes prestige som ligger i vågskålen, utan också dess bärgning. Den turkiska landsbygden med dess extremt arbetsexensiva rutiner blir något att bita i för EU:s absurda bidrags- och kvotkarusell.

EFTER SOVJETETS fall fick Turkiets heta längtan västerut ett östligt komplement. De nya successionsstater som upprättades av azerer, uzbekar, turkmener, kirgiser, kazaker och andra turkiska folk eggade fantasin, både hos islamister och hos det våldsamma nationalistpartiet MHP. I Iran, med dess stora turkmeniska befolkning, väckte de pan-turkiska svärmerierna stor oro.

"The Great Game", det sena

1800-talets kubbning mellan England och Ryssland om vägarna till Indien, utspelades främst i Centralasiens turkisk-muslimska länder. Men det dröjde länge innan européerna kunde överblicka den turkiska folk- och språkstammens väldiga utbredning. Den som klarade detta var Herman Vamberger, den mest snillrike av alla kolonialismens kuriösa resenärer. Han föddes, lam i ena benet, i en ultraortodox judisk by i södra Ungern, en miljö som strax blev honom för trång. Fjorton år gammal, utan en piaster på fickan, steg han i land i Istanbul, redo för det stora äventyret. Hans språkgeni snappade upp och systematiserade okända tungomål på ett par veckor och under sina karavanfärder, förklädd till muslim från orten, insåg han det märkliga, som varken européer eller osmaner hade klart för sig: att det löper ett brett och mäktigt kontinuum av turkiska språk från Trakien till Kina. Vamberger, eller Arminius Vambéry som han signerade sina reseskildringar, insåg tidigt, långt före britterna, att rysarnas framstöt i det turkisktalande Centralasien hade spetsen riktad mot Indien, och det var hans envetna, antiryska appeller som fick England att agera och bjuda ryssarna motstånd på deras väg söderut genom Afghanistan. Yngre upptäckare såg upp till Vambéry med mystisk vördnad, och den unge Sven Hedin var salig då denne skrev förordet till hans första bok. Senare hankade Hedin sig fram på turkiska, såsom Vambéry förut sagt, hela vägen från Europa till Lop-Nor, den vandrings sjön, i dag säte för det kinesiska kärnvapenprogrammet. (Och platsen för en annan stor svensk forskargärning – den unge Gunnar Jarring inventering av de kinesiska turkarnas språk, östturkestanskan.)

Detta fanns med i bilden 1996 då det islamiska Fazilet-partiet lyckades etablera en koalitionsregering och svinga sig till makten. Dess vit-hårige patriark Necmettin Erbakan brann av ambition att lägga om den diplomatiska kursen. Två saker låg honom särskilt varmt om hjärtat: att sätta stopp för samarbetet med Israel och orientera Turkiet mot den islamiska och ur-turkiska östern. För honom var EU ett knep att ställa Turkiet under världsjudendomens välde, och hans motprogram var en islamisk handelsunion med Iran och oljestaterna. Erbakan överskattade vilt sina möjligheter att agera. En löjlig men avgörande incident blev hans vägran att hälsa på Israels utrikesminister David Levy under dennes besök. Efter ett ultimatum från generalerna fogade

han sig, skakade Levys hand men avsattes strax av det nationella säkerhetsrådet efter mindre än ett år vid makten.

Det stora exemplet på regerande AKP:s anpasslighet – eller hyckleri, i vissa ögon – är den israelisk-turkiska alliansen, som snart överlevt tio stormiga år. Under de år Europa kylt av relationerna till Israel har Turkiet fördjupat dem. Mer än 50 avtal har ingåtts och handeln växer stadigt. Arabernas ramaskri har förklingat ohört och Ankara har på senare år blivit ett diplomatiskt Mekka för alla regionens ledare, en plats där till exempel palestinierna känner sig närmare händelsernas centrum än i Kairo. Jordanien har i tysthet anslutit sig till den israelisk-turkiska militäralliansen. Förbundet med Israel har stärkt Turkiets ställning i arabvärlden, och det har överlevt avspänningen mellan Turkiet och Syrien, överlevt Israels och Turkiets helt olika syn på Irak och dessutom den häftiga scenväxlingen i turkisk politik. Israels brutalitet mot palestinierna är svårsmält för Erdoğan, som i somras betecknade Israels politik som "statsterrorism". Men han sammanträffar med judiska ledare, fördömer antisemitismen och har inte knystat om att ompröva förhållandet till Israel.

DET MODERNA TURKIET håller sig med en flora skonsamma, men allt mer svårodlade myter om sitt etniska

syndaregister: en armenisk myt, en grekisk myt, en kurdisk myt och en judisk myt. (Armenierna mördades visserligen under imperiet, men deras banemän var sekulära nationalisterna.) I hög grad, särskilt sedan 1960-talet, har den turkiska utrikespolitiken blivit dessa myters gisslan. Relationerna till Israel och USA är subtilt sam-

manflätade med ambitionen att blockera armeniska minnes- och sanningsprojekt i väst. Häromåret, då Israels utbildningsminister Yosi Sarid deltog i armeniernas årliga minnesceremoni den 24 april, var de turkiska generalerna – Israel-alliansens beskyddare – nära blodstörtning och hela projektet råkade i gungning.

Det finns en solskenshistoria om Turkiet och dess judiska medborgare, utkolporterad av aningslösa judiska turister, av Israels UD och av kemalismens talesmän. Enligt den övertog den sekulära republiken utan vidare osmanernas tolerans och välvilja visavi den sefardiska minoriteten. Den judiska myten, som judarna själva ogärna kritiserar öppet, går ut på att Turkiet skulle vara något så sällsynt som ett land utan antisemitism, att de få nässlor

som stuckit upp i idyllen nupits av tidigt. Vid de stora anti-judiska utbrotten i Trakiens städer 1934 ingrep regeringen sent men tämligen resolut och några av uppvig-larna straffades, men i stort har judarnas ställning i republiken sedan första början, 1923, varit nästan lika prekär som grekernas och armeniernas.

De utsattes genast för en systematisk och hårdnande särbehandling från myndigheterna. Förbudet att skriva spanska med så kallade Rashi-tecken var en aspekt av det generella förbudet mot alla icke-europeiska alfabet och ingen anti-judisk åtgärd. Men det statsbärande RPP:s – fram till 1946 i praktiken det enda partiet – ekonomiska vision var diametralt motsatt osmanernas. Medan turkarna ägnat sig åt krig, jordbruk och administration, så hade sultanerna med varm hand överlämnat handel, köpenskap, industri och kreditväsen till städernas minoriteter; i gamla dagar till genovesare och venetianare, i modern tid till greker, armenier, sefarder och "franker", det vill säga personer med europeiska pass som levde permanent i väldet. Osmanska tobaksmonopolet låg i franska händer, in- och utförelse ombesörjdes av greker, armenier dominerade det beskedliga kreditväsendet och grosshandeln, medan detaljhandeln i Mindre Asiens hamnar och i Saloniki låg i grekiska och sefardiska händer.

Kemalisterna, som ville stöpa om hela verkligheten, från människornas klädsel till deras mentala universum, kunde inte förhålla sig likgiltigt till en sådan ordning. Liksom sionismen ville kurera judarna genom att normalisera deras arbetsmarknad, så ville ungturkar och republikaner hugga av den sociala pyramidens topp och bana väg för en "turkisk" kapitalism. Detta var en svår nationalekonomisk blunder, men känslorna svallade efter de förödmjukelser turkarna fått utstå efter världskriget. Greker och armenier hade ingen barmhärtighet att vänta, och judarna buntades allt oftare ihop med dem i agitationen.

Före de handgripliga reduktionerna mot minoriteterna mjukades opinionen upp. Populismen i kemalistisk tappning hade udden riktad mot städernas handelsklass, mot de icke-muslimska folk som favoriserats av osmanerna och nu släpades i rännstenen av den humoristiska pressen. Figurer i frack med oturkisk uppsyn smorde kråset och gnuggade ringpydda händer medan de svindlade hårt arbetande infödda. Judarna, som fram till 1700 verkligen spelat en framträdande ekonomisk roll, var numera biaktörer, men eftersom det existerade färdiga antisemitiska karikatyrer i Tyskland och Frankrike blev de lät-

Orienten. Vid Bosporen i Istanbul möts Europa och Asien.

Foto: Wolfgang Kaehler/Corbis/Scanpix

tast att skjuta till måls mot. En grundlig och skakande inventering av delegitimeringskampanjen mot minoriteterna, *Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, publicerades härom året av historikern Rifat Bali.

Nästa steg, efter det att man ställt minoriteternas lojalitet i tvivelsmål, var en speciell skatt för icke-turkar, *varlık vergisi*, som betalades per skalle. Den var väl inte så inbringande, men ändamålet var att sätta grekiska, armeniska och sefardiska affärsmän ur kommers och röka ut dem från deras branscher. Kommandon av indrivningsmän gjorde razzior mot hem som inte betalade "existensskatten" i tid, och pressen var ofta på plats och fotograferade de brandskadade våningarna. När bytet inte täckte skulden greps hushållerna och skickades till stenbrotten i Aşkale och andra tvångsarbetsläger. Det är ett tecken på de senaste årens - EU-inspirerade - vårflojdsklimat i turkiskt kulturliv att detta mörka kapitel kunnat utforskas och presenteras i osminskade skildringar, som Ayhan Aktars *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları* och Ridvan Akars *Aşkale Yolları*.

När minoriteterna var ruinerade vidtog kampanjen för deras utdrivande. Det var ingen etnisk rensning i strikt mening, utan målmedvetna omsorger om deras maximala vantrivsel. Det finns greker, armenier och sefarder i dagens Istanbul, men de är spillror blott. Om judarnas utvandring berättar Rifat Bali i sin senaste bok, *Aliya Bir Toplu Gocun Oyusu 1946-49*. De gjorde sig nya hem i Bat Yam, Holon, Yehud och andra israeliska småstäder söder om Tel Aviv. Inför sin nya omgivning betonade de sin sionism och idealism, men i själva verket var flyttningen en olycka för de flesta, och det gamla hemlandet kvarstod i ett förklarad skimmer. En regnig dag

i februari steg jag in på ett litet matställe vid stranden i Jaffa. Vid åtta av de tio borden satt stamkunder från Kuzguncuk, ett Bosporen-kvarter på Asiensidan, och glömde sin vardag i ett tjockt moln av raki, tobak och spanska och turkiska visor. Det finns många sådana turkisk-sefardiska öar i Israel, Paris och Buenos Aires.

MEN ANTISEMITISMEN är inte blott ett dammigt forskarämne. De senaste åren, jämsides med turismen från Israel och konsolideringen av den strategiska alliansen med Israel, har sett ett slående uppsving för antisemitismen i pressen, debatten och kulturlivet.

Nyligen tvingades Orhan Pamuk, det moderna Turkiets ledande romanförfattare, till en kuriös ritual. Han framträdde i medierna med långa bedyranden om att han inte hade några judiska anor. Pamuk hade kallats jude förr, men nu har en hel bok på tre hundra sidor lanseerats. Den vill leda i bevis att han, jämte en rad andra sekulära personer, är *dönme*.

Dönmes är ättlingarna till de judar som följde den falske Messias, Shabtai Zvi, då han, för att rädda sitt skinn, övergav judendomen för islam 1666. Det var fröet till en sär egen kryptoreligion med Saloniki som centrum. Utåt praktiserade de islam, iakttog i hemlighet vissa judiska bruk och talade spanska, men de blev snart en alldeles egen grupp i det etniska vimlet, illa sedda av både muslimer och judar. Saloniki var imperiets port mot väster, ungturkarnas centrum och Mustafa Kemal Atatürks födelsestad. Bland ungturkarna fanns flera dönmes. När grekerna tog Makedonien 1913 flyttade dönmes jämte stadens övriga muslimer till Istanbul, främst till kvarteret Nişantaşı, och upprättade en egen begravnings-

plats i Üsküdar på Asiensidan. När jag först kom till Istanbul sökte jag efter dönmes med ljus och lykta. Jag blev övertygad om att de sista praktiserande dönmes hade gått till sina fäder på femtiotalet, och att deras efterlevande ville låta glömskan frodas på deras gravar. Ibland hörde man judar mumla om någon att "han är visst från Saloniki", en eufemism för dönme.

Men dönmes lever - i den ideologiska bataljen om Turkiets rätta väsen. Eftersom Atatürk var från Saloniki, och flera av hans närmaste dönmes, låg det nära till hands att skälla även honom för dönme. Han själv kommenterade roat dessa försök. Dönme-greppet har i många år varit en utväg för antikemalister som måste akta sig för att skymfa republiken öppet. Genom att antyda att landsfadern och hans anhang hörde till en föraktad minoritet har man sökt utså misstro, inte utan framgång. I takt med att republiken demoniserat det osmanska väldet har traditionens män förhärligat det. En flitigt anlita anekdot handlar om hur despoten Abdülhamit avsätts och sätts i husarrest i Saloniki av några ungturkar som till på köpet är dönme. Detta, att kalifensultanen visades på porten av dönmes, är svårt att bära för många i det läget.

Dönme-anklagelserna haglar över islamisternas hatfigurer, framgångsrika personer ur eliten. Förr premiärministern Tansu Çiller är en av de svårast drabbade, av lätt insedda skäl: hon är en kvinna ur eliten i ett manligt yrke. Två dagstidningar hamrar in dönme-budskapet, den gamle islamistledaren Erbakans språkrör *Vakit* och premiärminister Erdoğanns ryggstöd i pressen *Yeni Şafak*. Den dag jag skriver detta, den 30 augusti, ger Erbakan avfällingen Erdoğan skäppan full på *Vakits* förstasida:

- AKP (regeringen) går världssionismens ärenden!

Sist vi sågs raljerade Orhan Pamuk med dönme-attackerna mot honom. I dag låter han mer bekymrad:

- Dönme-tramset sprids i den islamiska rännstenspressen. Jag tror bara de allra dummaste fäster något avseende vid det, men det gör mig ändå oerhört irriterad. Antisemitismen har tyvärr fått fotfäste utanför religiösa kretsar, många av smutskastarna är gamla marxister som funnit ny hemvist i islamismen.

- ???

- Det är inte så konstigt. Främlingshatet, hatet mot väst, fäblen för konspirationsteorier, förkärleken för dolda krafter förenar islamister och marxister. "Se på Pamuk", säger de, "hur tror ni han blev så omsusad i väst, jo judarna fixade det." Det värsta är att dumheterna refereras i *mainstream-*

pressen, till exempel i kemalistiska *Hürriyet*. "Extremister kallar berömd politiker för dönme!" står där, men det följs inte av ett klart avståndstagande eller något påpekande om hur osant det är.

De gånger den antisemitiska pressen släpats inför skranket har de åtalade åberopat sin rätt till "kritik av sionismen" och alltid friats. Rifat Bali är pessimistisk:

- Judarna har inget inflytande här. Låt oss vara realistiska. 70 miljoner muslimer och tjugofem tusen judar styrs av en sekulär elit som bävar för islam. Det är orimligt att vänta sig att de skulle ta risker för judarnas skull. Det enda hoppet är att USA eller EU säger åt våra ledare att "nu räcker det, ni får göra något åt saken". De går aldrig nära en het gröt utan påstötning utifrån. Kurderna är nu del av EU-processen, vi vet att det armeniska traumat kommer på bordet under EU-samtalen och judarna hoppas komma med på ett hörn.

Attityderna till judar och Israel är ett fascinerande maskspel. Många ledande turkar inom politik och kultur har en vänlig, ibland naivt aningslös, inställning till Israel. Men de kan inte uttrycka sin sympati öppet. En tidningsartikel på temat "Man måste ändå förstå Israel ..." är nästintill otänkbart. Å andra sidan är det vanligt med djupt religiösa människor i Turkiet som inte hatar judar, vilket numera är sällsynt i till exempel Egypten, där antisemitismen trängt ned i de djupa folklagren. Ett israeliskt tv-team tillbringade nyligen en vecka i Konya, den turkiska islamismens högborg, där de filmade de religiösa helgedomarna helt öppet och utan livvakter - något alldeles otänkbart i Kairo eller Amman.

I SOMRAS GIFTE sig premiärminister Erdoğanns dotter Ersan. Det påkostade evenemanget gästlista, med den grekiske premiärministern som dragande namn, var avsedd att täppa till munnen på Erdoğanns sekulära belackare. Brudgummen kom från Albayrak, familjen vars islamiska tidningskoncern ger ut *Yeni Şafak*, Erdoğanns trofasta språkrör. Ersan är universitetsutbildad, men hon studerade i Indiana för att kringgå den turkiska statens förbud mot huvudsjalar i det "offentliga rummet". Dottern till den islamistiske premiärministern i ett av världens viktiga muslimska länder flyr till USA för att inte bryta mot traditionerna - här ser vi i ett nötskal det paradoxala i Turkiets belägenhet! Mycket kan jämkas och kohandlas bort i dragkampen mellan modernism och de nedärvda bruken. Men huvudsjalen (inte slöjan, som bäres av ett litet fåtal), som döljer hår, hals och nacke, är på en gång den turkiska kulturkampens

stridsäpple och dess brännpunkt.

Sedan Moses har Mellanöstern inte sett någon reformator av Mustafa Kemal Atatürks kaliber: en man som står upp och befaller, inte bara "Gör så och gör så", utan "Bli någon annan!" En sak är att berusa sig och sin omgivning med moderna former, vägbyggen och åthävor. En annan sak är att på fullt allvar kräva att människor vilkas tro, moral och hela föreställningsvärld formats av islam, och vars familje- och kvinno-syn förgrenar sig bakåt till Centralasiens nomad- och ryttarkulturer, av pur vilja skulle förvandlas till republikaner och sekulära ateister. (Islamisterna berättar en elak anekdot om Atatürk, som en del av dem rentav sätter tilltro till: liksom han med ett penndrag avskaffade kläd-seln, alfabetet, arabiskan i moskén, tideräkningen och vilodagen, så hade han ännu ett diktat färdigt på sitt skrivbord i Dolmabahçe-palatset då han rycktes bort: "Från och med i morgon skall alla turkar vara kristna!")

Kejsar Justinianus utrotade hellenismens högkultur, som han kallade hedendom, och Moses lyckades bara med knapp nöd, trots benägen hjälp från ovan, att leda sitt folk bort från kananéernas gudar. Mycket kan åstadkommas med hugg och slag, med stöveln på nacken böjer de flesta knä inför främmande gudastoder. Men att skrämman någon att *känna sig* modern? På den punkten har Atatürk inga övermän, fast det var många som försökte i länderna ikring: David Ben-Gurion i Israel, shahen av Persien, Abdel Nasser i Egypten.

Man kan säga att alla dessa hårdhända visionärer misslyckades. I deras länder har primitiva och våldsamma religiösa grupper stort inflytande eller rent av makten. Men inte ens i Iran har fanatismen tillnärmelsevis något ideologiskt monopol. I alla dessa länder råder ett bipolärt värdesystem, och vardagen är ohjälpligt genomsyrad av friktion och motsägelser. Men i Turkiet sitter fortfarande Atatürks lära i högsätet. Folket må välja sig islamiska styresmän lokalt och nationellt, men sista ordet ligger hos det nationella säkerhetsrådet och hos armén, arvets storsigillbevarare. Det turkiska dramat kulmen kommer att inträffa den dag den islamiske premiärministern, kanske med EU i ryggen, konfronterar kemalismens bålverk: statens sekulära natur och självförbudet, som i allt fler turkars ögon blivit dess insegel. Frågan kommer inte att försvinna, den är som abortfrågan i USA, en vattendelare. En förpostfäktning har redan ägt rum i år, då det AKP-dominerade parlamentet antog en lag om att ge religiösa seminarier behörighet till universiteten. Presidenten gjorde då bruk av sin veto-

Orhan Pamuk. Det sekulära Turkiets mest kända ansikte utåt.

Foto: Nathan Shachar

rätt, och Erdoğan i sin tur avstod från möjligheten att övertrumfa statschefen med en ny votering. Tiden var inte mogen.

Sekularisterna har givetvis svårt att dölja sin förtjusning över att själfrågan blivit en ödesfråga också i Frankrike, modernitetens förebild i Orienten och den ledande motståndaren till Turkiets EU-inträde.

FÖRSTA GÅNGEN EN kvinna trotsade budordet var i slutet av 1960-talet, under studentrevolternas dagar. En elev vid Ankara-universitetets teologiska fakultet kom till en lektion iförd *sıkma bas*, en av självvarianterna, och blev genast strängt tillrättavisad. Litet senare uppträdde ett par ekonomistudent i Istanbul med täckt huvud, de disciplinerades men reaktionen var inte häftig. I pressen drev man gäck med dem: "Var de skalliga, måntro?" För statskemalismen var vänsterextremismen och högerterrorerna ännu så länge mer trängande bekymmer än islamismen. Efter militärkuppen 1980 gjorde militären ett taktiskt närmande till islam för att bredda fronten mot kommunismen. Saudiarabien gav Turkiet billig olja och tilläts också smörja en del religiösa seminarier. Det var nu islamister började använda självflickorna som politiska fyrbåkar och murbräckor: Hur var det möjligt att laglydiga medborgare oförskyllt utestängdes från en rad yrken och utbildningar! Det var en bekväm, icke-extrem *cause* för islamismen, som väckte förståelse hos många religiöst likgiltiga.

När studentskor i själ började dyka upp på de medicinska fakulteterna förbjöds de att bära plagget, som inte kunde steriliseras, i operationssalarna. Den som inte gjort tjänst där fick inte sin läkar- eller sköterskeexamen. Flickorna stämde universiteten och saken hamnade i slutet av 1980-talet i författningsdomstolen, som slog fast att kvinnor inte fick utöva statliga ämbeten med täckt huvud. Strax efteråt underkände Europarådet alla passfoton med huvuddukade.

I enkäter brukar kring 20 procent av turkarna säga att de önskar att samhället inrättas efter *sharia*, den islamiska lagen. Men långt fler, 40 procent, svarar "ja" på frågan: "Är religiösa under press i Turkiet?" Men, nota bene, många kvinnor som bär sjal, och deras manfolk, vill inte leva under sharia-välde. För AKP-väljare är dock själfrågan det allt överskuggande, utan jämförelse. Därför kan Erdoğan inte lämna spörsmålet åt sitt öde hur länge som helst utan att de extrema islamister han slagit ur brädet gör saken till ett tillhygge.

Turkiska sharia-bejakare är sällan så extrema som palestinska eller egyptiska motsvarigheter. De talar sällan om sitt ideal i termer av ragnarök och förstörelse av det moderna samhället, och bara ett fåtal förespråkar Saudiarabien som modell. Republiken, eller det moderna livet, med dess val och möjligheter, har präglat turkisk islam. De flesta av AKP:s väljare torde ha i tankarna en republik där religionen är likställd med eller en smula privilegierad i förhållande till sekularismen i offentliga livet – ungefär som judendomen i Israel, där ju också partier som motarbetar och förbannar staten och dess lagar kan delta i politiken.

I dag, när ett ökande antal kvinnor ur alla samhällsklasser söker högre utbildning i statlig regi, så har själfrågan upphört att vara blott en principfråga, den har blivit ett akut samhällsproblem. På många områden är kvinnofriden nära kopplad till kläd-seln. För de flesta kvinnor är det ett formidabelt projekt att över-tala fäder och makar att låta dem bedriva sekulära studier. De behöver sjalen för att markera att de inte överger den gamla livsstilen, att studierna inte utgör ett farligt brott med familjen och tron.

Sin absolutism och sin brist på verklighetssinne har kemalismen ärvt efter Atatürk. De har förflyttat berg, men också stått staten dyrt. Vem vet om Turkiet inte kunnat bespara sig 90-talets förfärliga krig, ett av vår tids mest blodiga, okända och orapporterade krig, mot den kurdiska terrorismen och gerillan, om man släppt något litet på sin rigida definition av kurdisk nationalism, om man låtit kurderna tala sitt språk och sjunga sina visor utan att reflexmässigt stämpla det som statsfientlig verksamhet.

Det är olyckligt att islamisterna givit själfrågan en sådan demonstrativ dignitet, men de har haft hjälp av osmidiga sekulära instanser. Dagens sjalkvinnor kämpar inte mot religiös diskriminering, utan för rätten till *sekulär* utbildning. På senare år har många flickor, särskilt i landets östliga, traditionsbundna delar, tagit livet av sig i förtvivlan över att inte få gå i gymnasiet. Flickorna var ingalunda tubbade av isla-

miska predikanter. De valde den enda utvägen ur ett olösligt dilemma, *trots* att imamer och mullor hela tiden påminde dem om att självspil-lingar kommer till helvetet. Dessa tragedier lockade Orhan Pamuk, det sekulära Turkiets mest kända ansikte utåt, att fördjupa sig i den upp-rivande och fastlåsta problematiken. Hans senaste roman *Snö* utspelas i staden Kars i det kurdisk-armeniska gränslandet mot Ryssland, i en trakt som mycket få turkar sett. *Snö* tillhör ingen känd genre, den är närmast en politisk kärleksroman, och den är samtidigt en heroisk ansträngning att göra "det andra Turkiet" begripligt för diktarens fränder i modernitetens Istanbul. Med stor inlevelse och en medkänsla som retat den sekulära ortodoxin ger han republikens fiender, också de mest våldsamma och fanatiska, en tribun och en röst. Terrorister, islamiska uppvigglare, fanatiker och framför allt sjalflickorna antar mänsklig gestalt i Pamuks skildring.

– Det som gnager på enkelt folks självkänsla är inte vår gudlöshet och inte vår modernitet, säger Pamuk, utan känslan av att vi modernister föraktar dem av hela vårt hjärta, att vi ser dem som primitiva, obildade och överflödiga. Men flickor som söker döden efter att ha nekats gå i gymnasiet är inte terrorister. En modernist, som sätter upplysning och sekulär bildning i högsätet, måste kunna leva sig in i dessa saker om han inte har ett hjärta av sten.

TURKIET ÄR ETT imponerande land, med väldig kapacitet och ett mäktigt förflutet. Men stora delar av dess befolkning lever under vidriga förhållanden, hårt prövade av umbäranden och slitna mellan tradition och modernitet. Det rör sig inte om någon behändigt homogen nationalstat med invånare av samma tro och kultur, som Portugal eller Grekland, där europeiseringen börjar och slutar med stimulans-åtgärder. Turkiet är en kontinent av etnisk och religiös mångfald, med svindlande klassklyftor, politiska partier utan någon folklig förankring och infamt tilltrasslade förhållanden mellan den världsliga makten och den andliga. Turkiets inträde i den europeiska gemenskapen, av allt att döma om nio år, är kanske oundviklig i den situation som uppstått efter den 11 september 2001. Men detta blir EU:s största utmaning till dags dato. Avståndet mellan Bryssel och Istanbul, staden som i sekler var islams värn och dess huvudstad, går inte att överbrygga i en handvändning. Om Europa till sist länkas samman med sin gamle arvförande, så blir det inte utan svett, tårar, god vilja och en modig summa klingande euro. Det är en lång och tålamodsprövande väg som stundar, för alla parter.

Hur skall det gå för Turkiet?

ESSÄ/ Allianser. Turkiet undvek att sluta förbund med andra länder under mellankrigstiden och andra världskriget. Därefter har landet gått med i Nato och sökt medlemskap i EU. Turkiets framtid påverkas starkt av valet av säkerhets- och utrikespolitik. Skall USA eller EU bli den främsta bundsförvanten?

Det finns inget politiskt ämne så kärt för turkar som frågan om hur det skall gå för Turkiet: *N'olacak bu Türkiye'nin hali?* Mestadels äger en sådan diskussion rum över en kopp turkiskt kaffe eller te i sandursformade glas eller, än hellre, vid ett dryckesbord med varma och kalla smårätter, anisbrännvin, *rakı*, utspätt med isvatten, rikligt med cigaretter och gärna utsikt över vattnet.

Ända sedan början av det osmanska imperiets tillbakagång vid 1700-talets mitt har framtiden varit oviss för turkarna. Denna ovisshet har präglats även den republik som föddes ur det första världskrigets och det sammanfallande imperiets aska. 1920-talet inleddes med befrielsekriget mot ockupanter från Frankrike, Italien, Storbritannien och Grekland. Den segrande turkiska nationalismen tog därefter itu med sina tidigare allierade, kurdiska radikaler och feodalherrar samt det muslimska etablissemangen på landsorten. Den kurdiska nationalismen och den gryende islamismen nedkämpades brutalt. Kemal Atatürk genomförde radikala sociala och politiska reformer för att rycka upp Turkiet ur dess orientaliska

Av
Thomas
Gür
Skriftställare
och programledare
för Global Axess

sömnhet och – som han uppfattade det – islams efterblivenhet.

För Atatürks och hans efterföljare Ismet İnönüs enpartistat gällde det att gå en balansgång mellan de europeiska stormakterna och den sovjetryska imperialismen. Ankara gjorde sitt yttersta för att hålla Turkiet utanför andra världskriget men gick i februari 1945 med på de allierades sida. Den tidigare neutraliteten förde med sig nya bekymmer. Italien förlorade Tolvöarna, Dodekaneserna, med öar som Kos, Rhodos, Pathos och Symi alldeles utanför det turkiska fastlandet, men de allierade gav 1947 öarna till Grekland, inte till Turkiet. Stalin krävde att få tillbaka de tidigare tsarryska provinserna Kars och Ardahan och tillgång till en marinbas i Dardanellerna. I augusti 1946 lät USA en hangarfartygsstyrka ankra utanför Istanbul och förklarade att varje sovjetisk aggression skulle rättfärdiga en aktion sanktionerad av det nybildade FN:s säkerhetsråd.

Turkiet gick med i Koreakriget med den fjärde största truppkontingenten efter USA, sökte medlemskap i Nato och övergick från enpartistyre till mångpartisystem. De fria valen 1950 svepte bort det parti som grundats av Atatürk och som haft makten i mer än 25 år. Men delar av

militärapparaten ansåg att premiärminister Adnan Menderes hade låtit islam och en muslimsk politisk retorik få alltför stort utrymme och genomförde en militärkupp 1960, som kulminerade i avrättningen av Menderes 1961.

Nya militärkupper följde 1971, riktad mot vänsterradikalismen, och 1980, riktad mot det politiska våldet mellan vänsterextremister och högernationalister, det politiska systemets bankrutt och det islamistiska och det kurdiska nationalistiska uppsvinget. Militärens planer på att omforma turkisk politik och samhällsliv misslyckades emellertid efter kuppen 1980. Den premiärminister som mot militärens gillande kom till makten, Turgut Özal, präglades av populism och suverän kommunikationsförmåga. Han kombinerade en amerikansk livsföring med en öppen muslimsk identitet, makroekonomisk liberalism med privatekonomisk korruption. Özal genomförde politiska reformer som blev lika omskakande och genomgripande för Turkiet som Atatürks reformer 60 år tidigare.

EFTER ÖZALS DÖD 1993 råkade Turkiet in i ett tioårigt politiskt kaos. Dess första kvinnliga premiärminister, Tansu Çiller, hade gått till val på att försöka övertyga

både väljarkåren och Turkiets västliga allierade om att hon var garanten för sekularism och mot det islamistiska hotet. Men hon bildade koalitionsregering med islamisten Necmeddin Erbakan. Samtidigt som Turkiet ingick ett militärt samarbetsavtal med Israel och skrämde slag på Syrien, åkte Erbakan på vänskapsresor till Iran och Libyen och blev hunsad av Muammar Khaddafi. Militären tröttnade åter, men genomförde denna gång en "postmodern militärkupp". Med omfattande opinionsbildning, lobbning och tydliga hot tvingade man bort koalitionen Çiller-Erbakan från makten. De andra partierna i parlamentet teg och samtyckte till denna militära aktivism; det var ju ändå deras motståndare som gick på pumpen.

En osannolik koalitionsregering bestående av det liberal-konservativa och korrupta Fosterlandspartiet med Mesut Yilmaz, den vänsternationalistiske socialdemokraten Bülent Ecevit och det postfascistiska Nationalistiska aktionspartiet, "de grå vargarna", regerade sönder sig själv och Turkiet på några år. Den militära säkerhetstjänstens triumf att ha fångat in PKK-ledaren Abdullah Öcalan blev självklart inte den lösning på den kurdiska frågan som många föreställt sig.

Den mest populära av alla turkiska politiker, Istanbuls förre borgmästare, Recep Tayyip Erdoğan, hade belagts med politiskt aktivitetsförbud av en säkerhetsdomstol, men det parti han bildade tillsammans med andra yngre avhoppare från Erbakans islamistiska rörelse, AKP, vann närmare 35 procent av rösterna och 65 procent av parlamentsplatserna år 2002. Det oproportionerligt stora antalet parlamentsplatser berodde på den 10-procentsspärr som infördes efter militärkuppen 1980 i syfte att ge Turkiet stabila regeringar och hålla ytterkantpartier utanför. Systemet slog tillbaka mot sina upphovsmän. Endast två partier klarade spärren och ett parti vars ledande företrädare hade sina politiska rötter i den islamistiska rörelsen i Turkiet uppnådde en majoritetsposition som överglänste vad Turgut Özal och Adnan Menderes hade uppnått.

Den nya regeringen deklarerade en omfattande reformvilja för att göra Turkiet fähigt för EU-medlemskap. Den undvek till mångas överraskning en religiös retorik och uppvisade ingen islamistisk agenda. Den snubblade sig på ett amatör-mässigt sätt fram genom utrikespolitikens provningar efter USA:s militära intervention i Irak och inledde ett ideologiskt sökande under beteckningen "demokratisk konservatism". I de lokala valen i våras bröt AKP mönstret att sittande regeringsparti tappat väljarstöd och ökade sitt röstetal till över 40 procent.

MEN OVISSHETEN ÄR inte över. Miss-tänksamheten i omvärlden och bland den majoritet av turkar som inte röstade på regeringspartiet är stor. Åtskillnaden mellan stat och religion är numera en oavvislig del av turkiskt samhällsliv. Förtroendet för militären har visserligen minskat, men många, inklusive många av de väljare som har röstat på den sittande rege-

ringen, ser militären som en garant för att islamistiska krafter inte får för mycket att säga till om. Misskött statsfinanser, inflation och korruption tycks ha blivit ett permanent drag hos den turkiska ekonomin; reformförsöken har antingen inte varit allvarligt menade eller stängt sig blodiga mot ett cementerat system. Kurdernas existens förnekas inte som tidigare, men de eftergifter som statsmakten har tvingats till gör både turkiska och kurdiska nationalister missnöjda. Den amerikanska politiken i Mellanöstern är en central osäkerhetsfaktor: vilken roll är Turkiet tänkt att spela i den? Och vilken kommer EU:s attityd till Turkiet att vara? Högtflygande retorik om frihet och mänskliga rättigheter, tolerans och acceptans har hörts i turkisk politik i 50 år, och de framsteg som har gjorts tillfredsställer inte skeptikerna, varken i Turkiet eller i Europa.

Frågan kvarstår: *N'olacak bu Türkiye'nin hali?* – Hur skall det gå för Turkiet?

Landets framtid blir i hög grad beroende av det säkerhets- och utrikespolitiska vägval som Turkiet gör. Visst finns det inrikespolitiska frågor av hög dignitet och självklart har hanteringen av dessa frågor stor betydelse för vilka vägval som är möjliga i utrikes- och säkerhetspolitiken. Om inte väsentliga delar av den turkiska eliten förmår att lösgöra sig från sin trångsynta inställning i den kurdiska frågan, kommer ett närmande till EU att bli mycket besvärligt. I så måtto är det sant att inrikespolitiska faktorer påverkar vilka utrikespolitiska vägval som är möjliga för Turkiet. Men det är i sista hand utrikes- och säkerhetspolitiska frågor som tvingar Turkiets politiska elit att tänka tankar och inta attityder som tidigare inte var möjliga.

I detta perspektiv befinner sig Turkiet i ett läge snarlikt det som rådde efter andra världskrigets slut. Omformningen av maktbalansen på det norra halvklotet mellan USA, Europa och Sovjetunionen och de problem som detta förde med sig för Turkiets del tvingade då Ankara att ta några steg mot demokratisering och liberalisering. Turkiet sökte allierade som kunde backa upp landet inför hotet från Stalin, och närmandet till USA och medlemskapet i Nato drev fram en upplösning av enpartisystemet och medförde en något frihetligare ekonomi.

Inom ramen för den turkiska diskussionen finns fem möjliga framtida vägval för landet: 1) Att stå ensamt (och starkt) utanför alla allianser eller bindningar. 2) Att orientera sig mot de nya turkiska statsbildningarna som den ledande makten i ett ekonomiskt och politiskt strategiskt partnerskap. 3) Att söka sig mot en allians med de muslimska staterna runt om som en av de ledande staterna i ett ekonomiskt och strategiskt ledarskap. 4) Att söka en än närmare strategisk och ekonomisk allians med USA tillsammans med Israel och det nya Irak samt eventuella andra tillkommande stater inom ramen för den fortsatta amerikanska närvaron i området. 5) Att söka sig tydligt in mot EU och de europeiska staterna i en politisk, strategisk och ekonomisk allians.

Naturligtvis är detta en förenkling. I realiteten kommer Turkiets framtid att utgöras av en kombination av dessa möjligheter. Det fanns tidigare ytterligare alternativ utöver dessa fem, som ett närmare partnerskap med Sovjetryssland eller en tydligare roll i den så kallade alliansfria rörelsen, men de har kastats på historiens sophög.

Samtliga dessa alternativ har sina anhängare i Turkiet, även om konjunkturen för dem har växlat. Under 1950- och det tidiga 1960-talet var till exempel det fjärde alternativet, alliansen med USA, den dominerande inriktningen. Under 1970-talet fick den islamistiska inriktningen med Erbakan som centralfigur ett uppsving, och då försökte man samtidigt balansera närheten till USA med sidoblickar åt Sovjetunionen och den alliansfria rörelsen. I dag är de dominerande alternativen fyra och fem, alltså ett närmande till USA respektive EU. Oavsett vad som är i ropet för dagen finns det anledning att skärskåda respektive alternativ utifrån vilka tankar som ligger bakom dem, realismen i dem och följderna av dem för Turkiet.

UPPFATTNINGEN ATT TURKIET kan och bör stå ensamt och starkt är djupt grundad i republikens historia. Atatürks brytning med den ungturkiska rörelsen berodde på att den ungturkiska militärjuntan drog in det osmanska imperiet på Tysklands sida i första världskriget, vilket fick katastrofala konsekvenser efter det tyska nederlaget. Ansatsen i den överenskommelse med vilken stormakterna ville dela upp resterna av imperiet mellan sig, Sèvres-avtalet från 1920, ses i kemalistiska kretsar fortfarande som ett påtagligt hot. Stormakter och imperialistiska stater fortsätter att hysa illsinnade planer mot Turkiet och använder sig av till exempel den kurdiska frågan, av frågorna om mänskliga rättigheter eller islams roll i samhället, som förevändning att försvaga Turkiet och ytterst minska dess territorium genom att uppmuntra och understödja separatism. Två turkiska talesätt, det senare ett citat av Atatürk, fångar väl denna mentalitet: *Türkün Türkten baska dostu yoktur* ("Turken har inga andra vänner än turken") och *Bir Türk dünyaya bedeldir* ("En turk är värd/kan utmana hela världen").

Men det finns också en insikt om att Turkiet, just på grund av sin vilja att stå utanför alla slags allianser under mellankrigstiden och under andra världskriget, nästan hamnade på förlorarmakternas sida när Stalin började ställa krav. Det ledde i sin tur till lappkastet med engagemanget i Koreakriget, Natomedlemskapet och alliansen med USA. Men närmandet till och allianserna med väst har inte gynnat Turkiets intressen i den utsträckning Ankara hade förväntat sig. I Cypernfrågan, både 1964 och 1974, har väst hellre stött Grekland än Turkiet. Özals kalkyl för alliansen med USA och FN-styrkorna i Kuwaitkriget 1990-91 slog fel och orsakade Turkiet stora politiska och ekonomiska kostnader. Till de förra skall främst räknas att den kurdiska

**Landets
framtid blir
i hög grad
beroende
av det
säkerhets- och
utrikespolitiska
vägval som
Turkiet gör.**

autonomin i norra Irak blivit en inspirationskälla för kurderna i Turkiet; till de senare att Turkiet aldrig kompenseras för sina förluster i samband med deltagandet i FN-embargot mot Irak.

Den största svagheten i uppfattningen att Turkiet bör stå ensamt och starkt är emellertid inte om nyttokalkylen står på minus eller plus för Ankaras del. Problemet är dels att detta vägval inte bygger på några värden av övergripande slag, dels att inställningen att jorden är en plats där alla gör allt för att planera ens undergång inte är en hälsosam utgångspunkt för omvärldsanalyser.

De som förespråkar ett Turkiet fritt från allianser eller bindningar har inga konkreta idéer om vad det är för ett slags Turkiet som skall stå ensamt. Är det ett turk-nationalistiskt, ett islamistiskt eller ett liberalt demokratiskt Turkiet? De har heller inte något svar på frågan varför Turkiet, oavsett samhällsmodell, inte skall liera sig med likasinnade länder. Föreställningen att man är en belägrad nation skapar defensiva låsningar. Varje försök till kritik ses som en illa dold vilja att undergräva landets suveränitet, statens territoriella integritet och nationens frihet.

Två händelser de senaste åren har fått många turkar att tvivla på att omvärlden enbart är illasinnad och att de inte kan lita på några andra än sig själva. Det första var den omfattande grekiska hjälpen, inte bara från offentliga institutioner, utan framför allt från vanliga greker, som strömmade in till Turkiet efter jordbävningen med epicentrum i Izmit i närheten av Istanbul 1999. Det andra var de översvallande hyllningar som det turkiska fotbollslaget fick av hemmapubliken i Sydkorea när man tog brons i fotbolls-VM 2002, trots att man slog ut världnationens eget landslag. Hyllningarna var ett tack för Turkiets insatser i Koreakriget för femtio år sedan. Båda händelserna ledde till omfattande diskussioner i Turkiet om huruvida det var dags att bryta upp från vanföreställningen om en alltid fientlig omvärld.

Tesen om att Turkiet kan och bör stå ensamt i en fientlig omvärld framförs sällan som ett renodlat alternativ, utan utgör mer den fond mot vilken turkiska ställningstaganden i internationell politik görs. Men det är en fond som börjat blekna alltmer och alltmer sällan styr vad som händer längst fram på scenen.

DET ANDRA VÄGVALET för Turkiet, att söka sig mot de nybildade turkiska republikerna och forma partnerskap med dem med Turkiet som ett ekonomiskt och militärt nav, kom i ropet efter Sovjetunionens etablerande av sin hegemoni i Kaukasus och Centralasien, fram till mitten av 1920-talet, var turanismen, den panturkiska idén namngiven efter det mytiska turkiska urhemmet Turan, en dominerande tanke bland turkiska nationalisterna. Under Sovjetepoken hölls denna då marginaliserade idé vid liv av de turkiska fascisterna, men kommunismens fall medförde att vad som tidigare varit en utopisk/fanatisk tanke nu ansågs kunna bli

Böneutropare. Även i ett land med en officiellt påbjuden ateism kan religionen vara närvarande.

Foto: David Rubinger/Corbis/Scanpix

verklighet. Ett Turkiet som ledde de nybildade turkiska statsbildningarna mot demokrati och marknadsekonomi blev Turgut Özals favoritprojekt före hans död. Det lanserades med mycket buller och bång och med stöd från USA, som med Turkiet som mellanhand hoppades få ökat inflytande öster om Kaukasus. Men Turkiet hade inte ekonomisk och politisk styrka nog att vara en storebror för de nya republikerna.

Att Ankara inte förmådde att backa upp sina önsknings med reella maktmedel framkom som tydligast när Turkiet intog en strikt neutralitet i kriget mellan Armenien och Azerbajdzjan i början av 1990-talet. Neutralitetspolitiken var ett uttryck för Ankaras önskan att till varje pris inte uppfattas som ett hot mot armenierna och inte försämrade relationen till USA. Tvärtom understödde Turkiet indirekt de armeniska krigsansträngningarna genom att upplåta en del av staden Trabzons hamn till Jerevan, eftersom Armenien saknar egen kust. Och när Azerbajdzjans första folkvalda president Ebulfez Eltjibey, som var orienterad mot Turkiet, i juni 1993 störtades av den förra KGB-generalen Heidar Aliyev, förmådde inte Turkiet göra något för att rädda sin närmaste allierade i regionen. Rollen som skyddsherre åt de nya makthavarna i de kaukasiska och centralasiatiska republikerna övertogs i stället av Moskva.

Oavsett vilka motiven var skadade Ankaras hållning visavi Azerbajdzjan allvarligt Turkiets anseende bland andra stater i Kaukasus och Centralasien. Turkiets drömmar om en stormaktsroll österut störtade i realiteten samman 1993, även om retoriken ibland dyker upp i debatten, främst när man vill sälja idén om Turkiets betydelse till utländska betraktare.

TANKEN ATT TURKIET kan vända det dekadenta väst ryggen och ingå ett islamiskt förbund och hämta styrka från en allians med en miljard muslimer växte sig allt starkare från 1960-talet och framåt, som ett alternativ till den officiellt

påbjudna, västorienterade sekularismen. Förutsättningarna för en "grön internationell" ser visserligen bra ut på papperet, men de konkreta möjligheterna att få ihop en allians av muslimska länder baserad på religiös gemenskap är små, och Turkiets möjligheter att spela en avgörande roll i en sådan sammanslutning ännu mindre.

Turkisk islam har en lång egen utvecklingstradition av relativt stor öppenhet och tolerans under de osmanska sultanerna, som alltid såg religionen, även islam, som ett instrument för det världsliga styret. De wahabitiska strömningarna av puristisk fundamentalism har aldrig nått Anatolien, och den största gruppen av shiiter i Turkiet, aleviterna, har som en av sunnimuslimer förtryckt minoritet alltid varit nära lierade med den sekulära statsmakten. De kulturella skillnaderna mellan arabvärlden och Turkiet är alltför stora. Medan araberna ser turkarna som representanter för det förtryckande imperium från vilket man befriade sig, ser turkarna araberna som förrädare som tog död på idén om ett muslimskt osmanskt imperium, när de i allians med den engelska imperialismen stötte kniven i ryggen på sina turkiska bröder.

Likväl kom man under det islamska uppsvinget i Turkiet från 1970-talet och framåt att seriöst torgföra idén om en muslimsk union som ett alternativ till EU. Den baserades på ett avståndstagande från Europa och USA, med en särskild udd riktad mot Grekland och Israel, och byggde på en egen gemensam valuta och islamska banker som ekonomiskt fundament. Hur verklighetsfrämmande denna idé var för Turkiets del uppenbarades när ledaren för det islamistiska partiet i Turkiet, Erbakan, som premiärminister hösten 1996 besökte Libyens Muammar Khaddafi och utan att knyta lät denne lägga ut texten om nödvändigheten av en kurdisk statsbildning, ett anatema i turkisk politik. Turkiets arabiska och muslimska bröder hade andra föreställningar om Turkiet och delade inte de turkiska islamisternas vision om landet som ledare för en mus-

limsk världsunion. USA:s utrikespolitik efter den 11 september och Palestinafrågan möjliggör fortfarande politisk mobilisering på islamistisk bas i Turkiet, men ett panmuslimskt politiskt projekt med en dagordning som går utöver den indignerade protesten är för den absoluta majoriteten av turkar inte längre ett seriöst alternativ.

UNDER 1950-TALET, i början av 1960-talet och under Özals ledarskap från 1983 till 1993 har Turkiet i sin säkerhets- och utrikespolitik spelat rollen som förpost till USA. Den dominerande amerikanska attityden, att blunda för om Washingtons allierade varit goda demokrater eller ej, har passerat den turkiska militären och vissa turkiska politiker.

I dag är USA:s anseende utomordentligt lågt i Turkiet. Såväl sekulära som höger- och vänsternationalistiska kretsar är oroad över stödet till den kurdiska autonomin i Irak; muslimer anser att den amerikanska utrikespolitiken baseras på idén om civilisationernas kamp. Militären vill inte dras in i några amerikanska krigsföretag. Turkiska EU-vänliga och liberala kretsar är rädda för att misstroendet mot USA skall vidgas till ett misstroende mot demokratisering och liberalisering. Likväl kvarstår en närmare allians med USA som ett av de två i verklig mening möjliga alternativen för Turkiet.

När Kuwaitkriget utbröt 1990 menade Özal att det låg i Turkiets intresse att vara med i formandet av den nya världsordningen efter det kalla krigets slut. Liknande, än mer realpolitiskt präglade tankar kom till uttryck i samband med fjolårets amerikanska intervention i Irak. Och hade Erdogans majoritetsregering låtit partipiskan vira när det turkiska parlamentet tog ställning till frågan om att låta amerikansk trupp gå in i Irak från den turkiska gränsen i utbyte mot att också Turkiet fick rätt att ingripa i Irak, hade Turkiet funnits med i den amerikanska truppkoalitionen i Irak.

När det gäller att göra Turkiet till ett ännu öppnare samhälle finns det en paradox i relationen till USA. Även om USA:s strävanden i Irak och Afghanistan är att demokratisera dessa länder, får ett närmande till USA motsatt effekt för Turkiets del. Ett understödjande av amerikanska säkerhetsintressen i området leder till att frågor om säkerhet, kontroll och militär styrkeanvändning ökar i betydelse i Turkiet. Detta i sin tur medför att militära och säkerhetsmässiga avvägningar och därmed också militärens dominans i politik och samhällsliv ökar.

SEDAN 1963 EFTERSTRÄVAR Turkiet att integreras i det europeiska samarbetet och bli en fullvärdig EU-medlem. De diplomatiska turerna och de politiska avvägningarna i denna process beskrivs närmare i Yalçın Akdoğan's artikel härintill.

EU-medlemskapet har fått ett allt större stöd i den turkiska opinionen. Människorättsorganisationer och kurdiska företrädare har anammat EU-alternativet, eftersom Köpenhamnskriterierna framtvingar en liberalisering av turkisk inri-

Identitet. Skall blickarna vändas mot väst eller norr, mot modernitet eller tradition?

Foto: Corbis/Scanpix

kespolitik. Hos de delar av den turkiska befolkningen som i kulturellt, socialt eller religiöst hänseende identifierar sig som muslimer har insikten spridits om att den sekularism som råder i EU-stater som Tyskland och Storbritannien, och till och med i det laicistiska Frankrike och det avkristnade Sverige, ger betydligt större utrymme för kanaliseringen av religionen som en politisk och social faktor i samhällets mittfåra än den sekularism som i Turkiet i muslimska ögon har utvecklats till en officiellt påbjuden, ateistisk religion.

Därför också den skepsis med vilken både vänster- och högernationalistiska eller strikt kemalistiska kretsar ser på EU. För den som lever i vad som i Turkiet stundtals kallas för en "Sèvres-psykos" finns en dold dagordning bakom EU-ländernas intresse för mänskliga rättigheter och minoriteternas situation i Turkiet.

Samtidigt finns det även i mycket EU-vänliga kretsar i Turkiet en uppfattning om att EU är tvunget att ta med Turkiet som medlem, dels av realpolitiska maktbalansskäl, dels för att västvärlden är skyldig att göra det, antingen på grund av ingångna avtal eller för att betala igen en historisk skuld från det kalla kriget när Turkiet var en framskjuten bastion i kampen mot kommunismen. Insikten att EU är något så ovanligt i internationell politik som en värdebaserad gemenskap och inte bara en intressebaserad sådan har varit svagt utvecklad. En paradox är att den turkiska regeringen som under de senaste 40 åren, när frågan om ett EU-medlemskap har varit aktuell, klarast insett detta och tydligast agerar i denna riktning är en regering vars ledande företrädare har sina rötter i turkisk politisk islam.

Om Turkiet menar allvar med sitt eftersträvar EU-medlemskap kommer myck-

et i turkisk politik och samhällsliv att behöva förändras och omprövas. Samtidigt kan jag inte dra mig till minnes att det funnits en så uttalad vilja till omprövning i turkisk politik under de senaste 30 åren som det finns nu.

För ett år sedan satt jag på en middag med parlamentariker från regeringspartiet. Talande var att några av dem inte drack alkohol till maten, medan andra inte avböjde ett eller flera glas. Till höger om mig satt en ledamot från en av Turkiets mer liberala provinser, Antalya, en pensionerad professor i ekonomi, som hade varit med och dragit upp linjerna för regeringens privatiseringspolitik. Som sig bör gick samtalet över i frågan om hur det skulle gå för Turkiet.

När den amerikanska regeringen utlyste sitt årliga Green Card-lotteri med 50 000 tillstånd och med anmälan via internet, kom det år 2001 närmare två miljoner anmälningar från Turkiet, berättade min bordsgranne. Två miljoner, i ett land som då hade 6 miljoner internetuppkopplingar. Det är alltså de mest kvalificerade, de mest välutbildade och tekniskt kunniga som vill ge sig av.

I en klassisk, turkisk diskussion hade det nu kommit ett fördömande av dessa personer som ville lämna sitt fosterland, sitt folk och sin nation i sticket. Men min bordsgranne fortsatte:

Om två miljoner av våra bäst utbildade människor inte längre ser en framtid i det här landet, måste vi som politiker lägga pannan i djupa veck och tänka efter: "Vad är det för fel på vårt land? Vad kan vi göra för att dessa människor ska vilja stanna kvar?"

Att turkiska politiker har börjat ställa sådana frågor är det som ger störst hopp om framtiden för Turkiet.

Farhågorna kring ett turkiskt medlemskap är grundlösa

ESSÄ/ Vital injektion. I EU samsas redan en rad olika ekonomier, kulturer, traditioner och trosriktningar. Att avvisa turkar från gemenskapen vore att svika dess grundläggande filosofi. Dessutom har båda parter mycket att vinna på en förening. Turkiet ämnar bidra med såväl handel som säkerhet och har ambitionen att uppnå den samtida civilisationens nivå.

Turkiets kandidatur till Europeiska unionen har under årens lopp förvandlats till ett veritabelt äventyr. Den 31 juli 1959 ansökte Turkiet om medlemskap hos gemenskapens råd inom ramen för Romfördraget. Den 27 september 1959 inleddes samarbetsförhandlingarna. Den 12 september 1963 undertecknades Ankara-avtalet, vilket kom att utgöra den juridiska grunden för relationen mellan EEC och Turkiet, och vars slutliga mål var Turkiets fulla medlemskap. Vid 1999 års toppmöte i Helsingfors fick Turkiet status som "kandidatland". Med toppmötet den 17 december 2004, där beslut skall fattas om huruvida medlemskapsförhandlingar skall inledas, kommer dessa relationer att gå in i ett nytt skede.

Under dessa 41 år har både Turkiet och unionen genomgått väsentliga förändringar. Jag skall här försöka utvärdera de fördomar och den oro som finns kring Turkiets relationer till EU, och försöka analysera vad parterna betyder för varandra och vad de kan bidra med till varandra.

Den första av vissa EU-länders invändningar mot ett turkiskt medlemskap är att Turkiets befolkning kommer att utgöra ett allvarligt problem för unionen. Turkiet har en stor befolkning och snabb befolkningstillväxt och skulle förskjuta balansen inom unionen på en mängd områden. Turkiet skulle också genom sin stora befolkning påverka maktfördelningen inom EU:s beslutande organ och göra unionen tungarbetad och funktionsoduglig.

För att besvara denna kritik måste man ta en närmare titt på Turkiets befolkningsmängd, dess tillväxttakt och befolkningsprognoserna för den tidsperiod under vilken ett turkiskt medlemskap kan bli aktuellt. Enligt folkräkningen år 2000 är Turkiets befolkning 67,8 miljoner. Befolkningstillväxten har sedan 1985 ständigt minskat och uppgick år 2000 till 1,66 procent. Detta tal förväntas förändras på följande sätt de kommande åren: 1,43 procent 2005, 1,2 procent 2010, 1,01 procent 2015, 0,88 procent 2020, 0,76 procent 2030 och 0,48 procent 2040. Turkiets befolknings-tillväxt minskar således allt snabbare. Födelsealen i Turkiet steg från 1923 till 1950, under stark påverkan av politiska åtgärder, till

Av
Yalçın Akdoğan
Doktor
i statsvetenskap
och rådgivare
till Turkiets
premiärminister

Översättning:
Thomas Gür

i snitt 7 barn per kvinna. Under 1950-talet började födelsealen falla och har sedan dess inte stigit. År 2000 var födelsealen 2,5 barn per kvinna. Om man ser till tendensen i födelse- och dödstal i Turkiet, tros befolkningstillväxten bli under 10 promille år 2015 och under 5 promille år 2040. Utgår man från att Turkiets befolkning år 2025 kommer att uppgå till 80-85 miljoner, innebär det att den endast kommer att utgöra drygt 10 procent av ett EU som med sina nya medlemmar vid den tidpunkten kommer att ha omkring 600 miljoner invånare.

Man kan emellertid även se Turkiets befolkning som en möjlighet. De som oroas av den borde i stället titta närmare på prognoserna för Europas befolknings- och sysselsättningsutveckling de kommande tio åren. Europas befolkning åldras och krymper alltmer. Turkiet kommer att bidra till en befolkningsmässig dynamik i EU och fungera som ett föryngringsvaccin. Det är bättre om en union tillgodoser sitt behov av en yngre befolkning inom sina egna gränser än utifrån. Turkiet, med en yngre befolkning som blir alltmer professionellt kvalificerad, kommer att kunna bidra med lösningar till Europas sysselsättningsproblem. För Turkiets del skulle det ge landet en möjlighet att ta vara på sitt humankapital inom ramen för unionen.

De som hävdar att Turkiet med sin befolkning kommer att skapa problem för EU:s beslutsorgan och funktioner glömmer både unionens egen erfarenhet och dess framtidsvisioner. Även i samband med Storbritanniens och Spaniens inträde i EU framfördes liknande farhågor. Integrationen av ett så stort land som Turkiet i unionen kan skapa en del praktiska problem, men oron att förlora i politiskt inflytande är den huvudsakliga källan till dessa farhågor. Att unionen får fler medlemmar innebär inte att det med nödvändighet kommer att uppstå funktionella problem. Regeln om majoritetsbeslut i stället för konsensus i vissa frågor, som föreslås i det nya författningsförslaget, kommer också att bidra till att minska en del farhågor.

Av olika europeiska undersökningar framgår att en stor majoritet av opinionen befärar att den fria rörligheten oundvikligen kommer att medföra en massinvandring från Turkiet till Europa.

Denna oro bygger på antaganden och bristande kunskap. Fakta och erfarenhet visar något annat. Hittills har det inte hänt att EU efter någon av sina utvidgningar upplevt omfattande emigration från ett nyblivet medlemsland, och detta gäller också för de senast nytillkomna medlemsländerna med eftersatta ekonomier.

Missuppfattningarna i den europeiska opinionen ser ut så här: Turkiet kommer omedelbart att bli medlem i EU. Direkt i samband med medlemskapet kommer fri rörlighet att införas. I Turkiet står en armé av arbetslösa beredd att invadera Europa. Men Turkiet är endast i början av förhandlingsprocessen. Det är ovisst hur länge förhandlingarna kommer att pågå och datum för inträdet är okänt. Den fria rörligheten kommer att förverkligas gradvis och under en övergångsfas. Beaktar man detta blir det tydligt att en långsiktig fråga missvisande framställs som ett akut problem.

Den rådande inställningen i Turkiet å sin sida är inte att lämna landet och bo i försörjningsringen utan att bli rikare där man verkar och lever. Även inom Turkiet hyser människor, som har flyttat från byar till städer eller från en stad till en annan, föreställningen att de en gång skall återvända hem. Denna bundenhet till hembygden och oförmågan till trivsel på främmande mark försvagar i ett sociologiskt perspektiv antagandet om en omfattande emigration till väst. Sannolikheten att emigrationen går åt andra hållet är större. Ett utvecklat och välmående Turkiet som är medlem av EU kommer inte att vara ett utvandrings- utan ett invandringsland. Att de turkar som lever i Europa sedan många år upprätthåller banden och fortsätter att investera i Turkiet är ett stöd för detta antagande. Om Turkiet *inte* blir medlem i EU är sannolikheten för emigration faktiskt större.

DET FINNS OCKSÅ EN diskussion om huruvida Turkiet geografiskt tillhör Europa, vilken har initierats av dem som har en negativ inställning till landets EU-medlemskap. De som driver denna tes hävdar bland annat att Turkiet är ett asiatiskt land, att endast en liten del av dess territorium finns i Europa och att om Turkiet räknas till Europa kommer också länder i Mellanöstern eller Centralasien att kunna ansöka om medlemskap.

Att definiera Europa utefter absoluta gränser är inte möjligt i vare sig ett geografiskt eller historiskt perspektiv. Särskilt svårt är det att definiera Europas östra gränser utmed Ryssland och Turkiet. Turkiet har geografiskt ansetts tillhöra Europa, och denna tillhörighet har också bekräftats av EU. Både när Turkiet ansökte om medlemskap och när dess medlemskapsansökan bekräftades hade landet samma geografiska läge, och dess kandidatur har accepterats med vetskap om detta. Att samma diskussion inte förs om Cypern, som befinner sig öster om delar av Turkiet, visar svagheten i tesen om ett geografiskt utanförskap. Turkiets territorium på den europeiska kontinenten är större än många enskilda EU-länders. Trakien är 24 011 kvadratkilometer stort och har en befolkning på närmare 7 miljoner. Att Turkiet genom sitt medlemskap skulle utsträcka unionens gränser till Mellanöstern kan inte heller vara en invändning, eftersom detta också är läget för Nato och Europarådet, i vilka Turkiet är medlem.

Uttalanden från politiker som Schmidt, Giscard d'Estaing eller Kohl på temat "I småskolan lärde vi oss att Anatolien tillhör Asien" påminner om de Gaulle som, när han 1968 motsatte sig det brittiska medlemskapet, sade: "Europa är en kontinent, England är en stor ö utanför denna kontinent." Detta visar att vissa europeiska politikers minne fungerar selektivt utifrån deras politiska intressen. *Sunday Telegraph* har ställt frågan: "Om detta är en geografisk gemenskap, vad gör då Franska Guyana och Polynesien i EU? Är det för att de är kristna? Knappast."

När de som i geografiska termer räknar Turkiet till Asien också anför att ett turkiskt medlemskap skulle leda till medlemskapsansökningar från Ryssland, Ukraina, Armenien, Iran, Syrien, Israel, Palestina, Marocko eller till och med de centralasiatiska staterna, är de inte trovärdiga. EU:s utvidgningsagenda och principer är fastställda.

ATT EU ÄR EN KULTURELL union och att dess filosofiska grundpelare är upplysningstiden och kristendomen är en uppfattning som i synnerhet framförs inom de kristdemokratiska partierna. Bakom detta resonemang finns också tanken att modernitet bara kan uppnås av den västliga civilisationen, vilket innebär en föräckt nedvärdering av andra civilisatoriska traditioner.

Söker vi oss till den europeiska kulturens källor hamnar vi i en

Om Turkiet

inte blir

medlem i EU är

sannolikheten

för emigration

faktiskt större.

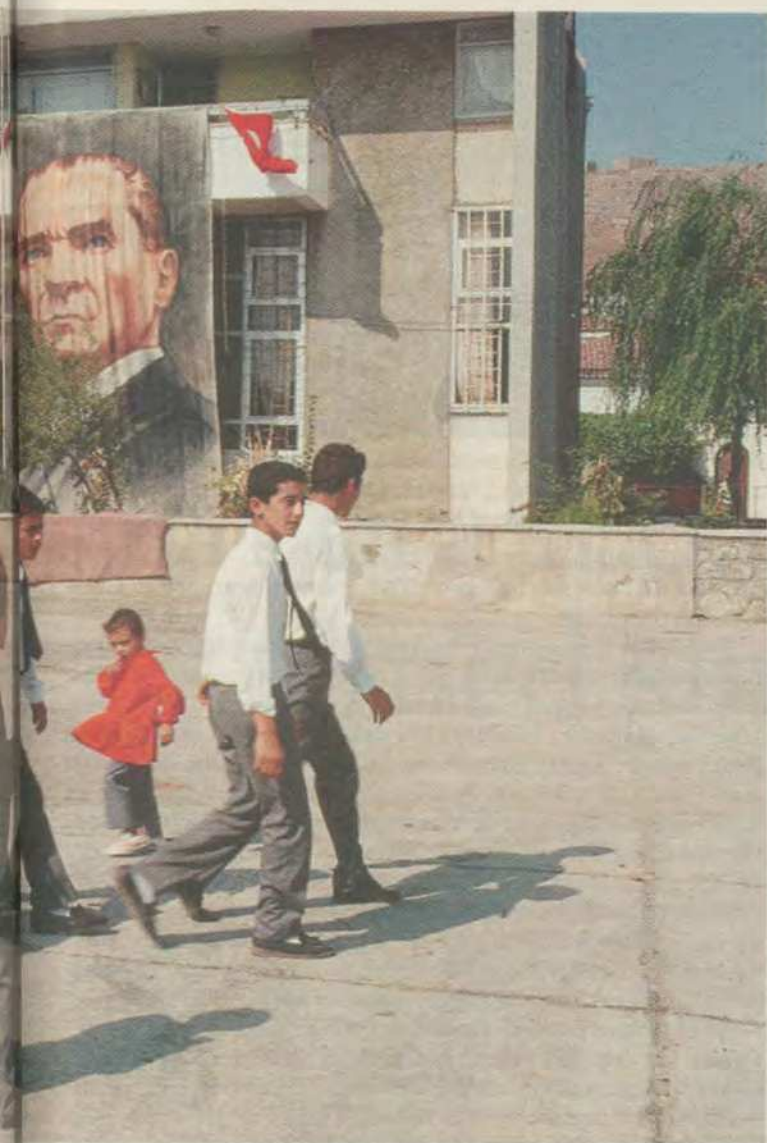

historisk utveckling som utgår från Anatolien. Vi rör oss då mot historiens begynnelse, även till perioderna före turkarnas ankomst. Men Anatoliens historia är det viktigaste belägget för att Turkiet inte kan hållas utanför Europas kulturella geografi. Många grundelement i det europeiska kulturarvet, från grekisk filosofi till arabisk vetenskap, har tagit sig till Europa över Turkiet. Landet har lämnat stora bidrag till europeisk kultur, såväl via sitt geografiska läge och värdskapet för en del av det europeiska kulturarvet som via sina bidrag till den kultur som idealiseras som den europeiska. Den relativa frihet som det osmanska imperiet erbjöd olika religiösa och etniska grupper i stället för att enväldigt undertrycka dem är ett av de första exemplen på tolerans och pluralism.

Att hävda att Europa har en monolitisk, enformig och enhetlig kulturell identitet vore dessutom helt felaktigt. I Europa existerar en mängd olikartade kulturella traditioner och sedvänjor. Föreställningen om en gemensam kultur är endast ett ideal. De östeuropeiska länderna har genomgått en mycket annorlunda upplysningsprocess. Olika trosriktningar har genom historien medfört allvarliga konflikter. Medan spanjorer är katoliker och finner protestanter är greker ortodoxa. En kulturell exkludering av Turkiet står i strid med EU:s grundläggande filosofi och låter sig näppeligen förenas med samtida värderingar. Det är meningslöst att i en globaliserad värld försöka stänga in kulturella identiteter i geografiskt avgränsade områden och att utveckla en kulturchauvinism som gränsar till diskriminering.

EU står inför ett vägval mellan en mångkulturell existens eller ett enhetliggörande kring gemensamma element. Eftersom det i Europa inte finns en gemensam grund och ett gemensamt historiskt arv utifrån vilket alla etniska grupper, kulturer och trosriktningar kan sammanfogas, ser lösningen ut att vara en mångkulturell gemenskap kring gemensamma ideal. Turkiet är ett av de länder som kan bidra till EU:s mångkulturella uppbyggnad och ideal. Europas gemenskap och enhet uppnås inte genom att olikheter och skillnader utplånas, utan genom skapandet av en ram som möjliggör fredlig samlevnad mellan olikheter. Europa är en manifesta-

1. "What is Europe",
Sunday Telegraph,
15.12.2002.

Ciceron. Kemal Atatürks ambition att sekularisera och modernisera Turkiet återspeglas i landets vilja att nu gå i riktning mot Europa och inte mot Asien eller Mellanöstern.

Foto: Karen Hunt/Corbis/Scanpix

tion av enhet i mångfalden eller mångfald i enhetligheten. Turkiets religiösa särart som ett till stor del muslimskt samhälle lyfts fram av dem som inte vill se Turkiet som en del av Europa. Det är framför allt kristdemokratiska partier och vissa intellektuella med stöd från den katolska kyrkan som försöker hålla frågan om Turkiets religiösa särart på dagordningen och definiera EU:s karaktär på grundval av religiös identitet. Men det finns också många västerlänningar som vägrar acceptera argumentet om den religiösa särarten. Portugals president Jorge Sampaio sade så här i en intervju den 15 september 2003: "EU kommer absolut inte att bli en kristen klubb. Om Turkiet uppfyller kriterierna är det oförsvarbart att neka det medlemskap med förevändningen att dess befolkning är muslimer."²

För det första är Turkiet inte någon islamistisk stat. Det är grovt felaktigt att se Turkiet, vars befolkning är muslimer och räknar sig till den muslimska kulturkretsen men vars politiska system är sekulärt, som en religiös statsbildning. För det andra är försöket att definiera den europeiska identiteten utifrån religion ytterst tvivelaktigt och kan leda till mycket allvarliga kriser. Europa, som har genomgått upplysningstiden, har försökt minska kristendomens direkta inflytande i politiska och samhällsfrågor och flytta religionen från den politiska sfären. De som hyser farhågor om att EU:s förvandling till en kristen klubb även skulle innebära reträtter från dessa framgångar stöder också Turkiets EU-medlemskap. I detta perspektiv får också det budskap som den turkiske premiärministern Recep Tayyip Erdoğan framhöll i september 2003 under sina besök i Italien, Frankrike och Tyskland ytterligare betydelse: "Europa bör behålla sin sekulära karaktär."

I dag bor cirka 20–25 miljoner muslimer i Europa, och en stor del av dessa är européer (lokala konvertiter). I många länder har islam en status som av statsmakten erkänd andreligion. I Frank-

rike kommer muslimerna som grupp efter protestanterna i antal och uppgår till cirka 5 miljoner. Ett Europa som flyttar islam utanför det europeiska kommer i första hand att inta en diskriminerande attityd gentemot de muslimer som är bosatta i Europa. Det vore oriktigt att förneka kristendomens inflytande i formandet av den europeiska kulturen och identiteten, men än mer felaktigt att reducera eller begränsa denna kultur och denna identitet till kristendomen.

Turkiet erbjuder Europa ett tillfälle att pröva och utveckla sin mångfald. Kommer Europas framtida styre att bli en enhetlig och monolitisk struktur eller kommer det att få en kulturell och politisk form som bejakar mångfalden? Kommer vi att få en civilisationens kamp eller en religionernas dialog? Kommer den europeiska kulturen att formas utifrån religion eller utifrån en ansats som erkänner religiösa särarter och olikheter och som kan förmå dem att samexistera på grundval av tolerans? Att Turkiet hyser olikartade kulturer kan också ge det en funktion av "medlare" och modererande faktor i spänningarna mellan öst och väst, islam och kristendom, Asien och Europa.

DE KANSKE MEST förståeliga och sansade av alla invändningar mot Turkiets medlemskap i EU är de som utgår från rapporterna om kränkningar av mänskliga och demokratiska rättigheter. Turkiet har inte genomgått sin demokratiseringsprocess på ett idealiskt sätt och har en mångårig dålig meritlista när det gäller mänskliga rättigheter. Det finns många orsaker till det. Man kan nämna faktorer som att demokratin ofta har satts ur spel, att det turkiska samhället inte har kunnat anamma en demokratisk kultur, att förståelsen för att den demokratiska kulturen bör präglas även andra samhällsområden än politiken har varit svag och att administrativa strukturer och rutiner inte har kunnat reformeras i enlighet med samtida demokratiska normer. Att det säkerhetstänkande som utvecklades i kampen mot terrorismen också innebär frihetsinskränkningar och att vissa godtyckliga åtgärder kom att leda till rättighetskränkningar har i sin tur bidragit till att skapa en negativ bild av Turkiet. Även de rapporter som har publicerats av EU har pekat på problemen kring fri- och rättigheter i Turkiet och landets demokratisering, men också poängterat de framsteg som har gjorts.

Visavi dem som med välvilliga motiv pekar på Turkiets tillkortakommanden kan man framhålla de reformer som har initierats och den förändring som landet genomgått under den senaste perioden. Men när kritiken framförs med andra bakomliggande politiska syften utnyttjar man de mänskliga rättigheterna som ett instrument för påtryckningar och exkludering, vilket strider mot dessa begrepps grundläggande innebörd.

Turkiet befinner sig sedan en tid i en genomgripande reformprocess och visar framsteg framför allt inom områden som rör rättsstaten och regelanpassningen till EU:s kriterier. Turkiet har aldrig tidigare varit så beslutsamt och allvarligt i sin strävan efter medlemskap. Dess parlament har gjort ett omfattande arbete med sina beslut om "anpassningspaket" och partierna med parlamentsgrupper har samarbetat på exemplariskt vis. Den politiska vilja som demonstrerats av framför allt Rättvis- och tillväxtpartiet, AK Parti, som kom till makten vid valen den 3 november 2002, har mildrat många av farhågorna hos EU:s medlemsländer. I Turkiet är problemet inte längre regelverket utan dess tillämpning. De lagar som har inneburit ett upphävande av undantagstillståndet i vissa provinser, en omstrukturering av Nationella säkerhetsrådet, dödsstraffets avskaffande och upphävandet av många hinder för åsikts- och organisationsfrihet har lett till väsentliga förändringar. När det gäller tillämpningen har det skett en fullt synlig och också av internationella organisationer konstaterad förbättring.

Trots alla förändringar och förbättringar kan Turkiets demokratiska meriter fortfarande inte sägas ha nått en ideal nivå, men är läget mycket bättre för de länder som har accepterats av EU? Var inte bara för några decennier sedan Spanien och Portugal i händerna på militärdiktaturer? Satt det inte i de östeuropeiska staterna så sent som i går regimer vid makten som när det gäller mänskliga rättigheter var utomordentligt slutna och förtryckande? Är det tillräckligt att dessa länder har fått nya regeringar för att dessa samhällen också på kort tid skall ha tillgodogjort sig en demokratisk kultur? Om ett säkrande av demokratin genom EU-medlemskapet har varit ett argument för Spaniens, Portugals och Greklands medlemskap, varför reses demokratifrågan som ett hin-

2. Utku Çakırözer, "Portekiz Cumhurbaşkanı Sampaio ile röportaj: Din, Türkiye'nin AB üyelğine engel değil", (Ett reportage med Portugals president Sampaio: "Religionen är inget hinder för Turkiets EU-medlemskap"), *Milliyet*, 15.09.2003.

der för Turkiet? En uppgift för EU bör vara att vägleda medlems- och kandidatländerna i deras demokratisering och välbefinningsutveckling. I stället för att hålla Turkiet på avstånd genom att framhålla demokratifrågan som ett problem, bör EU sträva efter att utveckla ett samarbete i syfte att hjälpa landet att uppnå en ideal demokrati.

VISSA INVÄNDNINGAR MOT Turkiets medlemskap gäller ekonomiska frågor. Det hävdas att Turkiet skulle kunna bli mottagare av 20 miljarder euro årligen, och att denna summa, uppdelad på enskilda länder, skulle innebära till exempel 5 miljarder euro för Tysklands del, något som den tyska opinionen, som ännu inte har kommit över de påfrestningar enandet med Östtyskland resulterade i, knappast ser med blida ögon. Men sakförhållandet är annorlunda.

Man bör för det första vara medveten om att det turkiska medlemskapet ligger långt fram i tiden. De medel som Turkiet kan få ta emot från EU:s fonder kommer inte att överstiga 7-8 miljarder euro. Från de cirka 10 miljarder euro som Turkiet kan ha rätt att erhålla måste dras de 3 miljarder som landet skall bidra med till EU:s budget. Vidare bör man komma ihåg att de medlemsländer som hyser farhågor om Turkiets utnyttjande av dessa fondmedel själva tar emot ansevärda summor. Spanien har erhållit 12,2 miljarder euro, Grekland 5,8 miljarder. I samband med Greklands, Spaniens och Portugals medlemskap aktualiserades frågan om den börda som dessa länder skulle komma att lägga på EU och på strukturfonderna, men problemen har övervunnits. Att inför ett turkiskt medlemskap säga att "källan har sinat" signalerar inget annat än en rädsla för att konkurrera med Turkiet på lika villkor. Att EU inte gör en stor sak av frågan om den ekonomiska börda som Bulgariens eller Rumäniens medlemskap skulle innebära, men aktualiserar saken apropå Turkiet, vars medlemskap ligger ännu längre bort, ger också en annan dimension till detta agerande. Turkiet har hittills inte varit någon börda för EU. Trots att landet inte har fått de fondmedel som man var berättigad till efter avtalet om tullunionen, har EU-anpassningen kunnat fortskrida utan påfrestningar.

Det är också orättvist att påstå att nationalinkomsten per capita i Turkiet skulle vara mycket lägre än hos vissa medlemsländer. Turkiets nationalinkomst per capita är högre än Rumäniens och Bulgariens och bara något lägre än Polens. Turkiet kan till och med i sitt nuvarande tillstånd ta upp konkurrensen med länderna inom EU. Trots att tullunionen inte har varit gynnsam för Turkiet har den inte kunnat bryta landets konkurrenskraft. Vi bör åter komma ihåg att Turkiet inte är medlem av EU, utan står inför en förhandlingsprocess. Det väsentliga blir därmed hur den turkiska ekonomin ser ut vid ett inträde i EU. Med ett medlemskap räknar Turkiet med att förverkliga ett stort ekonomiskt språng. Det sker i dag ett omfattande utflöde av kapital från medlemsländerna. När Turkiets medlemskap är ett faktum, kommer det att strömma in ytterligare investeringar, såväl inifrån unionen som från de kringliggande länderna. Turkiet är ett land som med sin ekonomiska potential kan tillföra viktiga värden till EU. Med sina naturrikedomar, sin befolkning och sin konsumtionspotential kommer det att ge en skjuts åt den stagnerande europeiska handeln.

VAD KOMMER TURKIETS medlemskap att ge EU? Det kommer att ge EU möjligheten att bli en global aktör. Genom sitt geopolitiska läge mellan Asien, Europa och Mellanöstern, med sin kulturella identitet och sin potential blir Turkiet en viktig partner för ett mer inflytelserikt EU. Unionen, som under den senaste perioden blivit inåtvänd och inte har kunnat agera initiativrikt i världens krisområden, kommer med Turkiets medlemskap att öka sin påverkansförmåga inom dessa regioner. Turkiets geopolitiska läge, dess förbindelser med sina grannar och den muslimska världen, dess band till Ryssland och Centralasien är faktorer som inte EU kan förbigå.

Turkiet kommer att bli en ny och dynamisk marknad för EU och bidra till att accelerera dess stagnerande ekonomi. Med sin unga och dynamiska befolkning utgör Turkiet en gigantisk marknad för de europeiska producenterna och en region för investeringar för det europeiska kapitalet. Allteftersom tjänstesektorn privatiseras och de offentliga upphandlingarna blir öppnare för utomstående kommer också europeiska företag att ha större möjlighet att vinna sådana upphandlingar. Ett stabilt Turkiet som är

Med öppna armar. Kommissionären Günter Verheugen, med ansvar för EU:s utvidgning, förväntas lämna klartecken till att inleda medlemsförhandlingar med Turkiet. Foto: Reuters/Scanpix

medlem i EU kommer också att bli intressant i de europeiska investerarnas perspektiv.

Turkiets mångkulturella struktur, att det samtidigt är ett muslimskt och ett sekulärt land, gör Turkiet till en huvudaktör i lösningen av många spänningar mellan väst och islam. Turkiets förmåga att agera som medlare i besvärliga konflikter (som mellan Israel och Palestina) kommer att bidra till EU:s strävanden att stärka fred och stabilitet. Turkiets EU-medlemskap kommer att stärka uppfattningen att unionen inte är en kristen klubb, att den vilar på mångfald och inte på rasism och exkludering, och bidra till EU:s vilja att utveckla sin identitet bortom historiska trångsyntheter. Det är väsentligare att utveckla de gemensamma sidorna av Korset och Halvmånen för att uppnå gemensamma mer värden än att underblåsa en konflikt mellan Korset och Halvmånen eller att söka vinning av en sådan konflikt.

Vad kommer EU-medlemskapet att föra med sig för Turkiet? I åratal har det i landet setts som nyckeln till lösningen på många olika problem, som ett verktyg för utveckling, som en källa till frihet och som en symbol för storhet. Att Turkiet tar plats i en union som värdesätter demokratins och frihetens ideal kommer att rehabilitera dess politiska system och säkra dess stabilitet. Medlemskapet i EU kommer att utgöra ett positivt bidrag till att etniska och trosrättsliga spänningar minskar, att fanatismens och radikalismens skadliga effekter mildras, att civila auktoriteter får ett avgörande inflytande, att sekularismen får en struktur som gör att den fungerar som en statens hållning i syfte att upprätthålla social fred och minska spänningar och att förvaltning och politiska institutioner får en genomsyn i enlighet med samtida normer.

Med ett EU-medlemskap förutses att Turkiet kommer att öka sin bruttonationalprodukt och att nationalinkomsten per capita kommer att kunna uppgå till inemot 10 000 dollar om året, att Turkiet kommer att kunna locka ytterligare utländska investeringar på kring 15 miljarder dollar årligen samt att dess årliga tillväxttakt kommer att kunna stiga till 9 procent.

För att uppnå vad som i turkisk politisk retorik kallas "den samtida civilisationens nivå" måste Turkiet se sig som ett utvecklingsprojekt och anstränga sig i viljan att nå detta mål. EU-medlemskapet är det projekt som i dag för Turkiets del kan verka som en utvecklingspåskyndare och en förändringskatalysator.

EU STÅR INFÖR SITT HITTILLS MEST kritiska skede i frågan om det kan utvecklas till en global kraft. Det prov som Europa, vars historia är vävd av skräckberättelser baserade på rädslan för "de andra", står inför kan sammanfattas med frågan: "Kommer Europa att kunna införliva externa etniska och kulturella element och olika civilisationers andliga rikedomar"?³

EU försöker sluta sig samman kring ett antal värderingar men måste paradoxalt nog också skydda olikheter. Det samtida enhetliggörandet och skyddandet av olikheterna har utvecklats till ett problem. Turkiet, som sedan tiotals år färdas på vägen mot ett EU-medlemskap och som under de senaste tre åren tagit viktiga steg i riktning mot "anpassning", förväntar sig en tydlig hållning av EU som inte bygger på dubbla måttstockar. December månad kommer att bli ett provtillfälle när det gäller EU:s goda vilja och strävan efter mångfald och en avgörande vändpunkt för Turkiet i dess strävan att förena sig med den demokratiska och moderna världen.

3. M. Ibrahim Turhan, "Bizim Avrupa" (Vårt Europa), *Anlayış Dergisi*, Istanbul, Augustos 2003, sayı 3, s. 31-35.

Att något är sant betyder inte att det nödvändigtvis skall in i tidningen. Enligt **Adam Michnik** måste publicisten vara också en affärsman och en politiker. I Polen kallas han emellanåt elakt för "vicepresidenten" eftersom han utövar ett så stort inflytande från sin redaktörsstol på *Gazeta Wyborcza*.

En bra redaktör är en profet med sinne för profit

Av

Maciej Zaremba

Journalist på *Dagens Nyheter*

VÄRLDENS MEST OSANNOLIKA tidning heter *Fakt*. Förstasidan går i rosa, giftgrönt och grede-lint. Rubrikerna lockar med "chock", "skam", "abnormt" eller bara "otroligt". På insidan kan man läsa om ufon över Warszawa, om en sång-erskas magbesvär eller om en man som nästan blivit strimlad medelst motorsåg. Här och var förekommer normala nyheter, men oftast med vinkling är det groteska och sällan längre än stycket som slutar här. Polacker, framgår det, är världens bästa nation, vilket väcker lättförståelig avund bland andra, som av det skälet vill polacker illa.

Så långt är allt som det skall. Tidningen *Fakt* är Axel Springers försök att sjösätta en polsk variant av *Bild-Zeitung*. Prisdumpad till hälften av vad konkurrenterna kostar har den sedan i höstas nått en upplaga på över en halv miljon. Läsarna utfordras med våldtäkter, mord, märkliga tillfrisknanden, damskinkor, ondskefulla fäder och änglalika mödrar (eller tvärtom), och en ständigt pågående hetskampanj mot någon celebritet ur underhållningsdetaljen, allt fram-sjunget med flämtande diskant. *Fakt* har också ett politiskt budskap: alla polska problem hade kunnat lösas om det inte vore för att politiker ljuger och skor sig på bekostnad av den lilla människan som läser *Fakt*.

Så går det på från torsdag till tisdag. På onsdagen kommer chocken: I en sextonsidig bilaga ("Europa") kommenterar André Glucksmann grekisk filosofi. Berättar Imre Kertész om sitt författarskap. Analyserar Zygmunt Bauman globaliseringen. Eller så skaldar Allen Ginsberg om Fernando Pessoa medan Mario Vargas Llosa dissekerar den europeiska identiteten. På artiklar är kortare än denna, fastän möjligen något mer kompakta. I övrigt: Antony Beevor, Emmanuel Todd, Joseph E. Stieglitz, Peter Sloterdijk, en dikt av Sylvia Plath ...

Fem dagar i veckan är världen en tvålopera: en hjärtnipande kamp mellan gott och ont, som i en roman av Alexandre Dumas. På den sjätte dagen (*Fakt* utkommer inte på söndagar) gäller Frankfurtskolan. Vid åsynen av denna

sällsamma mutation kan man börja tvivla på sina sinnen, som den man som åhördes besvärja en giraff: "Sådana djur finns inte."

CENTRALEUROPAS MEST framgångsrike tidningsmakare heter Adam Michnik. Hans *Gazeta Wyborcza* har i femton år dominerat Polens offentliga rum. För honom är *Fakt* "ett oerhört brutalt angrepp på debattklimatet och på de civiliserade sederna". Ja, så ter sig *Fakt* fem dagar i veckan. Och vad säger han om den sjätte?

– Surrealism. Denna bilaga är så elitär att den knappt kunde finna 600 köpare i landet. Men den går ut i 200 000 exemplar.

Så vad är poängen? Ett alibi för den polska intelligentian, som gärna skulle vilja glutta i de gredelina sidorna men skäms?

– Å nej, vår intelligentia har inga skamkänslor! Jag tror att det är en kall marknadsberäkning.

Svarar Michnik och ser en aning stolt ut, eftersom han menar att när en Springer börjar sälja bara bröst med hjälp av Imre Kertész så är det på sätt och vis hans, Adam Michniks, förtjänst.

– Det normala är att tabloider drar ned kvalitetstidningar mot sin egen nivå. I Polen ser vi en motsatt rörelse. I femton år har *Gazeta Wyborcza* haft en särställning som den största och tongivande tidningen. Med pervers envishet har vi publicerat långa och kvalificerade texter av Havel, Kolakowski, Derrida, Sontag, Habermas ... Jag ville att *Gazeta* skulle vara en skola i ett tänkande som skyr stereotyper och ideologiska mallar. I ett land som Polen, där avancerade tidsskrifter förpassats till marginalen, kommer inte apotekaren i Szczepleszyn i kontakt med europeisk debatt om han inte får den i dagstidningen. Om vi tryckte dessa essäer i en tidskrift kunde den kanske sälja 50 000 exemplar. Nu når de ut till ett par miljoner. Och se – alla andra tidningar har följt efter och skaffat sig mer eller mindre lyckade idébilagor. Vi har lagt ribban och nu tror alla redaktörer att de måste ha djupa tankar i bladet om de vill bli tagna på allvar.

Ja, *Gazeta Wyborcza* trotsar de flesta recept för hur en modern dagstidning skall göras. I ena ändan är den korthuggen och instrumentell, ett slags fylligare Metro. I mitten är den som svenska morgontidningar, men mot svansen och på lördagar övergår den i en blandning av *New York Review of Books*, *Ésprit*, *Granta* och *Historisk Tidsskrift*. Alla de nycklar till samtidsdebatten (en Robert Kagan, Ulrich Beck, Joschka Fischer eller Susan Sontag) som i länder som Sverige eller Frankrike är förbehållna en intellektuell elit kan den polske massläsaren insupa med sportnyheterna för 4:80 om dagen. "Vi gör inte en tidning för alla, vi försöker göra en tidning för envar."

Hur kom han fram till detta recept?

– Recept? *Gazeta* är som den är ... eftersom jag är den jag är! Som redaktör gör jag samma sak som jag gjorde som dissident, fängelsekund, aktivist i KOR i Solidaritet ... Hör på, för att göra en bra dagstidning måste man vara något av en ... profet. En Jeremia som känner sitt uppdrag och vet att en dag måste han säga nej till farao och betala priset. Men om man bara är profet slutar man mumlande för sig själv i ett elfenbenstorn. En bra redaktör måste därför ha två själar, profetens och affärsmannens, som vet hur man överlever på marknaden. Men är man bara affärsman ändrar man i ren cynism, som Axel Springer.

Än så länge har receptet varit framgångsrikt. *Gazeta Wyborcza*s femtonåriga historia är i själva verket rena askungesagan. Jag råkade vara på plats när denna "den första oberoende dagstidningen mellan Elbe och Stilla havet" tog sina första steg på våren 1989 (*DN* 3 juni 1989). En handfull entusiaster, de flesta med lång erfarenhet av *samizdat*, satt i en dagislokal (man fick gå ned på knä för att tvätta händerna, handfaten var anpassade för fyraåringar) och gjorde åtta sidor om dagen inför det första demokratiska valet bakom järnridån. Det fanns inte många reguljära journalister i *Gazetas* första redaktion, vars kärna i dag leder ett medieimperium. De flesta var essäister, psykologer, tekniker ...

Helena Luczywo, jämte Adam Michnik tidningens journalistiska genius, är utbildad ekonom och anglicist, men hennes främsta merit har varit att mellan 1981 och 1989, ständigt jagad av säkerhetspolis, ge ut Solidaritets underjordiska veckoorgan med en upplaga av 60 000 i veckan, ett svårslaget rekord. Piotr Niemczycki, *Gazetas* förste redaktionssekreterare, numera viceordförande i styrelsen för holdingbolaget Agora (aktievärde cirka 5,8 miljarder kronor), är utbildad filosof och fotograf. Jag minns en platsannonser från början av 90-talet. "Du bör helst inte ha studerat journalistik." Varför det? "Journalistik", svarade man, "det kan vi lära ut själva på sex månader. Men sociologi, arabiska eller historia, som man behöver för att skriva initierat, det kan vi inte lära ut på redaktionen."

DET ÄR NÄRMAST EN historisk lag att den mentalitet (eller kanske personlighetstyp) som bär upp ett tappert motstånd mot despotier sällan kommer till sin rätt efter befrielsens timme. De effektivaste revolutionärerna är antingen politiska asketer (som Calvin eller Robespierre) eller gudabenådade populisterna (som Mbeki eller Walesa). När revolutionen segrar blir de förra gärna besvikna på sitt folk, som inte vill driva renhetsverket till vägs ände utan börjar spara till kylskåp, medan de senare sällan motstår frestelsen att fortsätta bruka sin talang att elda massorna mot verkliga eller överkliga fiender.

Polen är inget undantag från den regeln. Solidaritet, som lyckades med det mirakulösa att skaka av sig Sovjetsystemet utan att en fönsterruta blev krossad, splittrades mycket snabbt efter 1989, med benäget bistånd av sin egen populistiske ledare. I dag är det parti som bildade Polens första demokratiska regering marginaliserat, fackföreningen är en populistisk och krympande rörelse och många av den tidens intellektuella har konverterat till misantropiska kolumnister. Solidaritets *etos* av personalistisk kristendom, politisk liberalism, självkritisk patriotism, frihetlig romantik (snarare av Byrons än av Herders slag) och praktisk medborgerlighet visade sig inte kunna överleva i sina egna läglar. Däremot i ett modernt medicimperium – väl den form som var som mest främmande för idealistiska dissidenter.

(Det märks inte minst i symbolerna. På detta företag tycks makten omvänt proportionell till utrymmet. Agoras styrelseordförande Wanda Rapaczynski – ägare till ett aktiepaket om cirka 100 miljoner kronor och enligt *Wall Street Journal* bland Europas 30 mest inflytelserika kvinnor – huserar i en skrubbsom skulle få en svensk kamrer att ropa på skyddsombudet. Hon har ett förflutet som politisk emigrant efter 1968, vidare vid amerikanska universitet och på City Bank i New York.)

*Gazeta Wyborcza*s utveckling från källarrörelse till börskommet och Adam Michniks förvandling från orubblig dissident till kompromisspolitiker är uppbygglig för många, upprörande för andra. Den är i varje fall rik på intressanta komplikationer. Tidningen ägs huvudsakligen av de anställda, vilket borgar för oberoende (52 procent av aktierna, som dock bara motsvarar 39 procent av rösterna, är ute på marknaden).

Men hur rik får en journalist bli? När *Gazetas* moderföretag Agora S. A. efter åtta års expansion (nitton lokaltidningar, förvärv av ett tjugotal radiostationer och reklamföretag) introducerades på Londonbörsen år 1999 vaknade hundratals anställda – från kriminalreportrar till städerskor – som mångmiljonärer. Adam Michnik var den ende som tackade nej till sin lott,

Illustration: Claes Jurander

"Tesen om politikens och pressens skilda roller låter attraktiv men är inte sann."

Adam Michnik har inga illusioner om den stora dagstidningens totala oavhängighet.

med hänvisning till att det inte är hälsosamt för en politisk chefredaktör att vara rik eller att ha ekonomiska intressen i sin tidning.

Priset för denna moraliska komfort lär ha varit åttasiffrigt. Det var förmodligen nödvändigt att betala. Hans politiska inflytande är så stort att han av elaka tungor kallas "vicepresidenten". Kritiker hävdar att *Gazeta* missbrukar sin makt att sätta agendan och definiera ut motståndare, att den tar otillbörliga hänsyn, att *Gazetas* gamla dissidenter ingått en pervers allians med postkommunisterna i regeringen. Michniks svar – symboliskt nog publicerat på tidningens 15-årsdag – är en sorts offentlig självvranssakan, en förtvivlad klagan över nationens tillstånd, som samtidigt sammanfattar de dilemman som infinner sig i övergången mellan två system. Adam Michnik ber sina läsare och vänner om ursäkt: han har varit för skonsam mot de gamla kommunisterna, för liberal i sina ekonomiska ställningstaganden, för litet liberal i de politiska. Och han själv har syndat med

högfärd: han trodde att *Gazeta Wyborcza* och dess chefredaktör varit höjda över en viss sorts misstankar... Men i fortsättningen lovar han läsarna en normal tidning, "som fullföljer sin journalistiska plikt".

INGEN POLSK LÄSARE behöver undra över vad det sista syftar på. Den 22 juli 2002 fick Michnik besök av en välkänd filmproducent (*Pianisten*, *Schindlers list*) som hette Lew Rywin och hade utmärkte kontakter i det regerande postkommunistiska partiet. Rywin kom med ett förslag: om Agora betalade 17,5 miljoner dollar till honom och kamraterna i partiet, kunde han lova att medielagen ändrades så att Agora fick köpa en rikstäckande tv-station, något företaget länge åstundat. På frågan om vem som sänt honom svarade Rywin: "Gruppen som håller makten."

Vad Lew Rywin inte visste var att Michnik bandade detta samtal. Samma kväll sökte han upp premiärministern: Har du skickat Rywin till mig med detta förslag? Leszek Miller förnekade indignerat, lät kalla på Rywin som, gråtfärdig av förskräckelse, förnekade Millers inblandning men vägrade att säga mer. Detta är "Rywingate", Polens största korruptionsskandal, åtföljd av två års tv-sända utskottsförhör, förundersökning och dom. Rywin är dömd i första instans till 2,5 års fängelse för "bedrägeri". Enligt domstolen skulle han ha agerat ensam, en teori som knappast någon i Polen tror på.

Facit: enligt opinionsinstitutet OBOB hyste i

höstas 19 procent av polackerna förtroende för premiärministern, 17 procent för sejmen (riksdagen), 68 procent för kyrkan och 70 procent för dagstidningarna.

Det som skakade Michnik mest var att någon kunde tro att han, "med min biografi", skulle kunna vara motpart i en mutaffär. Det som förbryllade hans läsare var att *Gazeta* dröjde sex månader med att offentliggöra skandalen. Först i december 2002 blev saken offentlig, genom att hela det bandade samtalet trycktes i *Gazeta Wyborcza*. Och det som i dag upprör Michnik är att hans förklaring till detta dröjsmål inte utan vidare godtogs. Med bitterhet citerar han en scen ur Stendhal som fångar ruttenheten i den franska restaurationen: en monsieur Leuwen kommer fram till att det inte längre är någon mening att vara hederlig – de flesta stjälar och de som låter bli blir inte trodda ändå.

VARFÖR VÄNTADE HAN så länge? Först ville man försäkra sig om att alltsammans inte var en provokation. Sedan hölls nyheten inne av helt andra skäl:

– Det var hösten 2002, sluttampen av Polens förhandlingar om EU-inträde. Att publicera just då riskerade att fatalt försvaga regeringens position i dessa förhandlingar. Efter folkomröstningen på Irland, regeringskrisen i Holland och en mängd franska röster som ville vänta med utvidgningen ville vi inte ta den risken. Kanske gjorde vi fel. Men hade vi publicerat kunde man i stället ha klandrat oss för ansvarslöshet. Det finns viktiga intressen – och det finns fundamentala intressen. Polens Nato- och EU-medlemskap var för mig sådana fundamentala, överordnade mål. För deras skull har min tidning ålagt sig en del restriktioner. Vi har inte censurerat nyheter, men inte heller kritiserat regeringen i den grad som den förtjänat. Vi har viskat när det var befogat att gasta. Vi har varit försiktiga med att kritisera nyckelländerna i unionen, doserat klander med apoteksmått, för att inte reta i onödan. Men nu, med Polen tryggt förankrat i Nato och EU, kan vi bli en normal tidning.

Är det inte att blanda ihop roller? På *Aftenposten* bekymrar sig knappast redaktörerna för hur deras alster skall tas emot av främmande makter. Michnik ser roat på mig.

– Ja, det kan vara ... men vi befinner oss i en annan situation. Jag kan försäkra dig att man i Vita huset kan bli irriterad över franska tidningar och vid Quai d'Orsay över de amerikanska. I min tidning skriver vi inte om Ukraina som man kunde ha lust till, vi skriver ytterst försiktigt, därför att så mycket blod flutit mellan våra folk. Hänsynslösa, subjektivt polska, det kan vi vara när vi rannsakar våra egna förbrytelser, inte ukrainarnas. Är det fel?

En brittisk journalist, säger jag, skulle svara att det är fel. *Publish and be damned*, skulle han säga, ty vi har våra roller ...

– Jag skulle vilja se den britt du talar om! Hade han långa intervjuer med IRA medan bomber kreverade i snabbköpen i London? Tror inte det. Den journalist som gömmer sig bakom argumentet att han bara ansvarar för publiceringen, inte för konsekvenserna, är antingen en hycklare eller djupt ansvarslös. Varje redaktion håller sig med en sorts *political correctness*, jag är inte säker på att det är fel. Är det tänkbart att man i *New York Times* trycker en giftångande artikel om de afroamerikanska medborgarnas förkastliga beteende? Jag svär en hel del på redaktionen, men inte i tryck. Är det självcensur? Eller snarare omsorg om samtalsklimatet?

Tesen om politikens och pressens skilda roller låter attraktiv men är inte sann. Varje chefredaktör bedriver i någon mening politik eftersom han vet att allt han gör ingår i ett sammanhang. Jag vågade trycka ett dokument som avslöjade att ett antal kända personer i sin ungdom, på femtiotalet, skrivit ett rent angivelsebrev mot en respekterad filosofiprofessor, Władysław Tatarkiewicz. För att hans föreläsningar skulle ha varit borgerliga, eller kanske inte tillräckligt religionsfientliga. Att i dag utpeka dessa personer som stalinismens svarta får – utan att samtidigt berätta om deras senare bot och bättring – det vore rent bedrägeri mot läsaren. Och omvänt: att i en bok om Tatarkiewicz inte ta med denna lista hade också varit bedrägligt. Fakta lösrückta ur sitt sammanhang är inte sanna längre. Ett klassiskt exempel: det är något helt annat att skriva om polsk antisemitism i polska tidningar än i amerikanska. I polska tidningar är saken uppenbar och de har en plikt att ägna sig åt den. I den amerikanska föreställningsvärlden finns detta ämne i ett helt deformationerat sammanhang. Och lösrückt ur kontexten bygger det en bild av Polen som ett land *tout court* antisemitiskt. Därför har jag inga hämningar när jag skriver om detta i Polen, men jag använder ett helt annat språk när jag talar om detta i New York eller i Australien. Vi har många svåra val – och de är moraliska. Att påstå att det rör sig om teknikaliteter är ren cynism.

Jag gör ett sista försök. *Raison d'État*, säger jag, är när allt kommer omkring regeringens domän, medan pressen ... Michnik ser på mig som på något som slupit ut ur drivhuset.

– Inte alls! *Raison d'État* är varje medborgares domän!

Sedan beställer han en ny whisky, varvid jag hinner tänka att den praktiska rollfördelning som gör svenska pressdebatter så lätthanterliga kanske bara är möjlig i länder där historien rullar på i slow motion. Men är han inte orolig för att läsarna skall förlora förtroendet för en tidning vars chefredaktör samtidigt är politiker och diplomat?

– Inte alls. Man kan förlora i popularitet. Men den som vill bli älskad av alla borde spela i en orkester, inte redigera en tidning. Vi har betalat ett högt pris för att ha motat antisemitismen, för att ha motsatt oss dekommuniseringen. Man förlorar inte i trovärdighet om man klart deklarerar på vilka grunder – värden, insikter, erfarenheter – som man intar sina ståndpunkter.

ADAM MICHNIK HAR sannerligen inte gjort det lätt för sig. Han har förlorat många vänner från motståndstiden, eftersom han sett historiskt eller politiskt på sådant som de ville att han skulle döma med dissidentens blick. Han har försvarat en del gamla kommunistfunktionärer (samma som en gång höll honom fången) mot diverse utrensningaktioner. Nu ber han – åtminstone delvis – om ursäkt för detta. Han anser fortfarande att de förtjänar erkänsla, eftersom de hade mod och omdöme att ge upp makten, "att övervinna sitt eget förflutna". Det var rätt att avstå från utrensningar. Men han ångrar formuleringar, skriver han, som inte tog hänsyn till polackernas rättmätiga krav på historisk rättvisa. (Det polska priset för utebliven häxjakt på gamla makthavare består i att många av dem i dag lever långt bättre än sina offer.)

– Jag var dock övertygad om att en revolution som konsekvent söker historisk rättvisa ändrar i avrättningar av brittiska monarker, jakobinernas giljotiner och bolsjevikernas terror. Den

revolution som sökte friheten ändrar i diktatur.

Adam Michnik är svuren fiende till nationalismen, i synnerhet den polska. Några kritiker hävdar att han rentav "fått nationalismen på hjärnan" där den skymmer vad man anser vara Polens modernare problem. Därför var det en aning förvånande att han i förhandlingarna om EU-konstitutionen understödde den polska ståndpunkten som (liksom Spanien) krävde en överrepresentation för dessa länder. Vill man medborgarnas Europa, varför ställa till bråk om nationella röster ...

– Sådana är realiteterna! Du känner till anekdoten om den belgiska armén: "valloner till höger, flamländare till vänster", kommenderar översten. Så blir en man kvar i mitten. "Var skall belgarna stå?" undrar han. "Och du heter?" frågar översten. "Rabinovitch".

– Visst finns det riktiga europeer här och var. Men vi lever i nationernas Europa och låtsas man annat ägnar man sig åt fiktion. Det är ingen tillfällighet att Tyskland kräver att Polen skall erkänna sin tyska minoritet men inte vill erkänna någon minoritet i Tyskland. Sådana är fakta. När Tyskland försvarar sina intressen, till exempel kräver att Polen skall höja skatterna, så skall det föreställa europeiskt tänkande. När Polen kräver att Tyskland skall öppna sin arbetsmarknad för polacker anses det vara uttryck för etnisk egoism. Litet ologiskt, eller hur? Du kan inte förvänta dig att polacker, som så länge lidit för det nationella oberoendets skull, plötsligt skall deklarerar sig som europeer. Det tar tid. Men redan min son kommer nog att resonera helt annorlunda än jag.

BARA NÅGON VECKA efter det att Polen kommit med i EU föreslog Adam Michnik att det skall utvidgas ytterligare. I en artikel skriven tillsammans med Ukrainas oppositionsledare Viktor Justjenko (publicerad i *El País* och *Gazeta Wyborcza*) hävdar han att hoppet om EU-medlemskap är avgörande för en demokratisering av Ukraina. Nu uttrycker sig Michnik rakare:

– Ett Ukraina utan EU i sikte betyder rysk expansion västerut. Ukraina kommer att slukas av Ryssland.

Också hans vän Joschka Fischer pläderar numera för vidare utvidgning. Den strategiska uppgiften, sade han, i en intervju i *Berliner Zeitung* den 28 februari, är att skapa stabilitet i Europas grannskap, inbegripet Mellanöstern. Och vägen dit går via Turkiet.

Joschka Fischers idé togs inte väl emot i Frankrike. Det har också hävdats att hela striden om kristendom i EU-konstitutionens inledning egentligen syftade till att stänga turkar ute. Den polska regeringen och Michnik själv har pläderat för en "kristen" skrivning.

– Men här finns ingen konflikt! Ingen vill stänga ute muslimerna. Islam finns redan i Europa, det räcker att gå ut på gatan i Paris eller Stockholm. Om Turkiets medlemskap öppnar ett perspektiv för den islamiska världen så köper jag det argumentet. Problemet är av ett annat slag. Den europeiska traditionen är obegriplig, oläslig och förljugen utan sitt kristna element. Liksom Skandinavien är obegripligt utan protestantismen och Ryssland utan ortodoxin.

400 år av islam på Balkan räknas inte?

– Det räknas. Men det var säkert inte islam som skapade det som vi förstår som Europa. Jag tänker inte längre bryta en lans för den saken, men något annat Europa än det som grundats på atensk demokrati, romersk lag, kristet *caritas* och upplysningens idéer – det finns inte.

Frihetens filosof. Vägen till att förstå människans frihet gick för **F. W. J. Schelling** genom tanken på nödvändigheten i friheten och friheten i nödvändigheten. Det paradoxala återkommer i hans syn på ondskan som en del av det godas natur. Frihetens drama handlar egentligen om att finna en försoning mellan ont och gott. Fortfarande 150 år efter Schellings död lever frågan om hur försoningen ska kunna komma till stånd.

Det mänskliga medvetandet är naturens eget onda

MARCIA SÅ CAVALCANTE SCHUBACK

Docent i filosofi vid Södertörns högskola

I EN DIALOG KALLAD "Clara" beskriver Schelling tänkandets uppgift som en mödosam vandring bland döda själar. Tänkandet måste leva i en omgivning som ser ut som "en stor ruin där djuren betar som spöken, där människor samlas som döda andar men där det ligger flera dolda krafter, fasthållna av osynliga makter". För många ser Schellings verk ut som en ruin emedan hans texter många gånger liknar en samling av gamla metafysiska läror som kämpar för sin överlevnad. Men så fort vi med filosofiska anspråk träder in i hans tankevärld upptäcker vi en sällsynt rikedom som gör att han kan betraktas som en av de mest inspirerande tänkare som behandlat livets frihet och frihetens liv.

Friedrich Wilhelm Joseph Schelling är tillsammans med Fichte och Hegel en av den så kallade tyska idealismens portalfigurer. Han föddes 1755 i Leonberg, som son till en lutheransk präst. Mellan 1790 och 1795 bedrev han studier i Tübingen där Hölderlin och Hegel var studiekamrater. När han 1794 blev publicerad för första gången betraktades han inte bara som en direkt lärjunge till Fichte utan med Hölderlins ord som "någon som har kommit lika långt som Fichte". 23 år gammal blev Schelling genom stöd från både Fichte och Goethe kallad att inta en professorsstol i Jena där han stannade 1798–1803. Under denna period blomstrade hans första filosofi,

den så kallade naturfilosofin. I Jena träffade han den romantiska kretsen med gestalter som Novalis, Schleiermacher och bröderna Schlegel. Och där mötte han den stora kärleken, Caroline Schlegel, hustru till August Schlegel. Hon lämnade allt för att vara med Schelling.

När Caroline dör 1810 träder Schelling in i en lång period av filosofisk tystnad. Den stora sorgen efter makans bortgång, hårda dispyter med Hegel och en avgörande vändning i hans egen filosofi brukar anges som förklaring. Vid sidan av den akademiska verksamheten försörjde den sedermera omgifte Schelling sin familj som medlem i vetenskapsakademien och som generalsekreterare i Akademie der bildenden Künste. Efter Hegels död 1831 kallades Schelling 1841 till Berlins universitet för att efterträda honom. Stor blev besvikelsen när den överfyllda aulan fick höra Schellings sena filosofi, en filosofi som för det mesta talade från irrationalitetens irrvägar. Schelling dog 1854 och lämnade efter sig ett svårgenomträngligt verk som visar otaliga begynnelse utan slut.

FÖR ATT FÅ EN LEVANDE bild av Schellings filosofi är det viktigt att försöka förstå Schellings grundläggande av den tyska idealismen. Redan beteckningen "tysk idealism" är kontroversiell. Trots oenigheter beskriver ett flertal filosofiska

Friedrich Wilhelm Joseph Schelling.

ordböcker den tyska idealismen som en epok som behöll Kants tematik och metodiska ansats och som var synonym med de filosofiska system som utvecklades mellan Kant och Hegel. Men faktum är att den tyska idealismen innebär en avgörande filosofisk väg bortom Kant.

Kants filosofi kan betraktas som upplysningens mest generösa arkitektur. På frågan om vad upplysningen är svarade Kant att "upplysningen är människans utträde ur sin självförvållade omyndighet". Upplysningens kärna är för Kant människans autonomi: den fria personen som ger sig själv sina egna lagar utan att behöva luta sig mot traditionens eller religionens auktoritet. När människan samlar mod för att definiera sig själv som ett förnuftigt och ansvarigt väsen, måste hon erkänna sin ändlighet. Människans

autonomi betyder för Kant att hon kan styra över sig själv, inte över allting. Filosofiskt avgörande blir det således att ställa sig frågor som "Vad kan jag veta?", "Vad bör jag göra?" och "Vad är människan?". De visar på ett grundläggande behov av att skilja åt, att begränsa olika mänskliga förståelseförmågor och uttrycksformer genom att ompröva deras värde, giltighet och förutsättningar.

Kant tog som sin uppgift att grundlägga en kritisk filosofi, vilket han genomförde i tre stora verk. Huvudsyftet med den första kritiken, *Kritik av det rena förnuftet*, var att säkerställa det teoretiska förnuftets legitima bruk och begränsa det i förhållande till den traditionella metafysiken. Här visar Kant att det vi får kunskap om inte är "tinget i sig", utan det vi är i stånd att beskriva och se genom förnuftet. Vidare visar han att de traditionella metafysiska frågorna kring själen, friheten, Gud och världen inte kan grundläggas teoretiskt. Baserat på ett matematiskt-fysiskt vetenskapsideal kan enligt Kant det teoretiska förnuftet inte få kunskap om allt, men det detta förnuft kan få kunskap om måste vara i enlighet med sina egna lagar. Därför gäller det att undersöka vår kunskapsförmåga, de nödvändiga lagar som styr bruket av den och vad som gör erfarenhet möjlig.

En rationell kunskap om föremålen utanför oss skiljer sig för Kant väsentligen från ett rationellt handlande inifrån oss. Detta visar han i *Kritik av det praktiska förnuftet*, som

utgår ifrån att vi är fria väsen och inte en länk i naturens orsakskedja. Friheten består i vår inre sedelag, som Kant kallade det kategoriska imperativet. Varken naturkunskaper eller religiösa metafysiska läror kan förklara det kategoriska imperativet, som vi bär i hjärtat och som fordrar att man ska handla på ett sådant sätt att ens handlingsmaxim kan upphöjas till allmän lag. Friheten är i den meningen den outgrundliga grunden till vårt handlande. I och med Kants skarpa åtskillnad mellan det teoretiska och det praktiska bruket av förnuftet hamnar metafysiken inom moralen.

Men hur förhåller sig det teoretiska bruket av förnuftet till det praktiska eller moraliska? Finns det någon bro mellan naturen såsom nödvändighetens område och människan såsom frihetens område? Den tredje kritiken, *Kritik av omdömeskraften*, ansågs av Kant som denna bro. Just denna försoning mellan natur och frihet och omdömeskraftens kritiska roll kan sägas utöra huvudmotivet i den så kallade tyska idealismen, i synnerhet Schellings filosofi.

I SITT SVAR PÅ FRÅGAN huruvida naturen såsom nödvändighetens område kan försonas med människan såsom frihetens område revolutionerade Schelling synen på naturen och friheten: han utgår ifrån att nödvändighet är frihet och att frihet är nödvändighet. Denna identitet mellan nödvändighet och frihet är enligt Schelling livets innersta princip.

Schellings naturfilosofi utgör en av de mest fascinerande framställningarna inte bara av det som är naturens liv, utan även livets natur. Livets natur framställs här som kontradiktionens liv, som samtidigheten av vara och icke-vara, av frånvaro och närvaro, av ljus och mörker. Schelling hävdar att naturfilosofins anspråk är att "frigöra naturen från föreställningen om en död mekanism som håller den fången, att ge liv åt naturen med frihet och att återinsätta den i dess egen, fria process". Hans naturfilosofi presenterar en fri förståelse av vad liv och natur är. Men om vi vill närma oss kärnan i Schellings filosofi är det viktigt att ställa en ytterligare fråga, nämligen: Vari består en levande förståelse av frihet? Denna sista fråga utgör ryggraden i Schellings olika naturfilosofiska skrifter, men det är i hans berömda verk om den mänskliga frihetens väsen, *Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit* (1809), som denna filosofiska insikt får sin tydligaste framställning.

Redan i titeln kan vi läsa att Schellings frihetsavhandling har som syfte att undersöka den mänskliga friheten och inte friheten i sig.

Ljusets furste. Det onda uppstår enligt Schelling när mörkrets kaos förnekas. På J. H. Füsslis bild (1794–96) flyger den strålände Satan upp ur urmörket.

Foto: AKG Images

Utgångspunkten är att människan förstås som fri i och med att "allt i människan bär frihetens karaktär". Vi har som människor inte bara en kulturell, social och politisk medvetenhet om frihet utan först och främst en känsla av frihet. Denna frihetskänsla är tätt förbunden med den svårbegripliga skillnaden mellan yttre världen och en inre värld som vi kallar för medvetandet eller anden. I den osjälvklara självklarheten att medvetandet inte är världen utanför samtidigt som medvetandet nödvändigtvis endast kan vara i en värld erfar vi en väsentlig skillnad mellan inre frihet och yttre nödvändighet. På samma gång som vi erfar världen utanför som en väv av kausala sammanhang, erfar vi oss själva som "ansvariga inför faran av de i oss inneboende stridande krafterna" och därmed som fria. Schelling förstår frihetskänslan, som på ett eller annat sätt lever inom människan, utifrån en känsla av stridande

krafter inom oss. Frihetskänslan är "livets ångest som driver oss från centrum mot periferi".

FRIHETS AVHANDLINGEN strävar efter att uppnå ett "levande begrepp om den mänskliga friheten" i stället för ett formellt begrepp. Formellt bestäms frihet som autonomi och självständighet. Schelling anser att frihetsbegreppet fattat som autonomi och självständighet inte är tillräckligt vid en beskrivning av frihetens liv. Detta förutsätter nämligen en allmän definition av människan och friheten som förbiser det singulära i människan. Det singulära i människan är att varken vara centrum eller periferi, att ständigt vara på väg att vara. Det specifika hos människan är att hon i sig själv är utanför sig själv, att hon är en tillblivelse utan beständighet, en pågående differentieringsprocess utan något förbestämt centrum. För Schelling bär det mänskliga livet på

en paradoxal och kontradiktorisk struktur. I den meningen är människan inget "väsen" eller ett "själv" utan enbart en öppen tillblivelse. Utgångspunkten för hans omdefinition av friheten är en kritik av identitetstänkandet, vars grundsten är motsägelselagen. Enligt denna lag är det omöjligt att något är och samtidigt inte är, att ett sakförhållande på en och samma gång gäller och inte gäller.

När Schelling förnekar människan som "ett själv" förnekar han en icke levande förståelse av människan. Detta får endast en mening när en levande livskonception formuleras. Ett levande begrepp om liv är det som frågar efter livets hur och inte efter vad livet är. För Schelling är *Lebendigkeit*, "livlighet", detsamma som kontradiktionens och paradoxens dynamik. Livets livlighet ligger i samtidigheten av varat och icke-varat såsom det formuleras av Schelling i följande maxim: "att gå

genom allt och vara inget, det vill säga att vara inget på ett sådant sätt att det inte också skulle kunna vara ett annat". En sådan formulering ter sig tom och svår, men den vill uttrycka att livligheten är tidens eget skeende. Han insisterar på att "i högsta och sista instans finns inget annat vara än vilja. Vilja är urvara [*Ursein*]." Men att förneka varat ett själv för att tillskriva det viljan betyder för Schelling att förstå varat som levande differentieringsprocess, som ett tidens skeende och inte som en viljans teleologi.

När varat erfars som en levande differentieringsprocess (livlighet, tendens, vilja, tid), hur preciserar då Schelling den mänskliga frihetens levande begrepp? "Det reala och levande begreppet är att friheten utgör det godas och det ondas förmåga [*Vermögen des Guten und des Bösen*]." Vad som sker i denna definition är att frågan om den mänskliga friheten förflyttas från ett etiskt till ett ontologiskt område. Därmed förstås varat inte längre som något beständigt utan som ett skeende. Det goda och det onda utgör alltså i Schellings definition inga moraliska egenskaper eller omdömen, utan stridande krafter i tillvarons tillblivelse, i det ändliga som tillblivelse. Livets livlighet utgör en paradox: livet är en oändlig uppgift men kan endast vara oändligt som uppgift i och med att det begränsar sig självt i ändliga former och uttryck, det vill säga i ett "något" eller ett "själv". Förvirringen ligger i att livet i egenkap av tillblivelse vill bli något och samtidigt förbli tillblivelse. Livets paradox ligger i att det att "vilja ett själv" redan är att förlora sitt själv. Om livets livlighet kan kallas för kraft, då ligger i livets egen kraft dess kraftlöshet och motkraft. På det viset kan det sägas att liv också är död. Om livets liv kan kallas för det goda, då ligger det onda i det godas egen kraft som en kraftfull motkraft. Det onda uppstår när livets livlighet, det goda, söker sig så intensivt mot sig själv att den förstör sig själv genom att vilja bli beständig.

SHELLINGS RESONEMANG skiljer sig från traditionella teologiska och metafysiska frågor kring ondskan såsom de förekommer till exempel i Leibniz diskussion av teodicéproblemet och i Kants begrepp om den "radikala ondskan". I stället för att betrakta ondskan som en brist på det goda (Leibniz) eller som ett anlag för att handla emot sedelagen (Kant) anser Schelling att ondskan är en intensifiering, en hybris hos det goda som måste övervinnas.

Resonemangets försätter oss i ett svindlande tillstånd. Schelling anser att människans frihet bör uppfattas utifrån människans liv. Som ett liv i livets liv är människans liv på

samma gång livets begränsning och intensifiering. Människan är inte bara ännu en livsform i universums liv utan "en blick i varats ögon", det vill säga det skeende i vilket livets innerliga konstitution blir synlig. Till livet hör inte bara nödvändigheten att bli till utan även möjligheten att inte bli till, möjligheten av intet, av förstörelse, av kaos. Intets möjlighet utgör således en ständig rörelse i allt som lever.

För Schelling är livet en strid mellan två motsatta principer: en vilja att förbli ett drivande kaos och en vilja att bli en ordning (ett något). Schelling beskriver denna strid i termer av konflikten mellan en "vilja till grund" och en "vilja till existens". Viljan till grunden är intets möjlighet, en dragning till att förbli som grund eller drift och därmed ständigt ett annat i allt som lever. Viljan till existens är viljan att bli något, en dragning till att förbli och fortsätta vara denna existens och inte bli en annan. Viljan till grunden, det vill säga viljan till att vara som drift, som impuls och tendens betecknar även viljan till naturen. Viljan till grunden är en sammandragningskraft, en tendens till materiens slutenhet och mörker. Viljan till existens, viljan att begränsa sig i en form, i en bestämning, betecknar däremot viljan till medvetande. Viljan till existens utgör en expansionskraft där materiens slutenhet söker sig mot ljuset bortom sig själv. Skillnaden mellan vilja till grund och vilja till existens eller mellan natur och medvetande (ande) förstås av Schelling som en differentiering som sker inuti livet självt. Naturens drift att vara livets oändliga och obegränsade kraft kan endast vara vid liv i en begränsad och ändlig livsform, det vill säga i en definition, i en bestämning, kort sagt i ett medvetande.

Det mänskliga medvetandet är det moment i naturens historia där denna livets innersta konflikt blir synlig. På det viset är det mänskliga medvetandet en motkraft som äger rum i naturen, en begränsning av naturens obegränsade krafter som sker i kraft av naturens vilja till existens. Splittring mellan natur och ande är ingen mänsklig konstruktion utan livets egen differentieringsprocess, en växelverkan mellan sammandragningskraft och expansionskraft. Att det mänskliga medvetandet är ett outröttligt sökande efter tingens definition och bestämning, genom att reducera all differentiering till sig självt, beror på att medvetandet utgör naturens egen vilja till existens och därmed naturens drift mot och samtidigt emot sig själv. Det mänskliga medvetandet är

därmed naturens egen hybris eller naturens eget onda. Med andra ord: naturen är medvetandets omedvetande och medvetandet är naturens onatur.

SHELLINGS TEXT ÄR förvånande i många hänseenden. Det onda ligger inte i tillvarons ändliga eller ofullbordade karaktär. Djävulen, hävdade Schelling provokativt, är "den mest obegränsade och inte den mest begränsade av alla varelser". Det onda ligger inte i det som inte är fullständigt i sig. Det ligger inte heller i egoismen, när ett själv bortser från medmänniskor och inte erkänner deras "själv". För Schelling ligger det onda i det godas natur, eller bättre sagt som en hybris i naturens eller livets eget oändliga goda. Ondskan är varken det okontrollerbara i naturen eller en kontrollhybris i medvetandet, utan utgör en intensifieringsrörelse i vilken viljan till att bli ett själv blir så kraftig att den förstör den drivande livligheten som vill förbli en drift. Det onda uppstår när ändligheten, som är ett ständigt på väg till att vara, upphöjs som ett i-sig, som ett själv, och därmed förnekar intets och mörkrets realitet. Ondskan definieras som självdestruktion, som "krafternas orgasm", i den intrikata betydelsen av en destruktion av självet

**Snarare än att
göra en människa
andlig för resten
av livet handlar
det om att göra
anden levande.**

från världens allt och utriven från världens själ.

När medvetandet träder fram som naturens intensifiering, det vill säga som en rörelse bortom sig självt som vänder sig mot sig självt, ställs med nödvändighet frågor om filosofins möjligheter. Långt ifrån att driva en irrationalistisk linje tvingar Schellings tanke oss att vandra i livets avgrund genom en radikal kritik av ontologin. När varat uppfattas bortom idén om ett i-sig, om ett själv, som en väg utan ände, faller våra förnuftiga kategorier isär. Vi hänvisas till det ordlösa, till det outgrundliga och avgrundliga, till det otänkbara. Schelling beskriver det mänskliga livet, präglad av medvetandets sonderdelande, som naturens heliga tecken, vars helighet beror på att det inte är i stånd till att se, att lyssna och att fullständigt tänka livets fullständiga ofullständighet. Som ett medvetandes skeende är den mänskliga ändligheten, den mänskliga existensen, varken god eller ond utan "äktenskapet mellan himmel och helvete", för att använda William Blakes med Schel-

ling så besläktade språk och poetik. Det ändligas himmel och helvete ligger i att medvetandet för människan inte är ett syfte utan en utgångspunkt. På samma sätt som det inte räcker med att vara vid liv för att leva räcker det inte med att vara vid medvetande för att tänka. Tänkandet sker när medvetandet genomgår en förvandling och blir i stånd till att födas på nytt med tingens egna liv.

Att kunna se tingen som om det vore en första gång, att se tingen utifrån begynnens perspektiv förstås av Schelling som människans förmåga till intellektuell åskådning. Intellektuell åskådning har inget att göra med intellektualistiska världsfrånvända teorier eller religiös snobism. Den innebär för Schelling att kunna förvandla medvetandet (*Mitwissenschaft*) till en medfödelse (*Mitgeburt, con-naissance*). Den beskriver sökandet efter att vara fullständigt i den egna begränsningen, att vara oändlig i egen ändlighet. Det handlar om att förvandla det filosofiska medvetandet till ett filosoferande medvetande, att förvandla ett vetande till en klarsynt kropp. Människans liv är, liksom tänkandet, odysseen som livgör det levande. Denna odysse preciseras av Schelling som andens odysse och frihetens förvandling.

DET HAR VISAT SIG ligga en stor inspirationskraft i Schellings behandling av frihetens natur och naturens frihet, hans förståelse av anden som ett smärtsamt skeende mitt i naturen, hans grundläggande kritik av den traditionella läran om varat som substans, hans ifrågasättande av skillnaden mellan *mythos* och *logos*, bild och begrepp. Tänkare som Vladimir Jankélévitch, Karl Jaspers, Martin Heidegger och Hannah Arendt har alla utvecklat en frihetens filosofi med Schelling som levande källa. *Det onda eller frihetens drama* är titeln på en bok av Rüdiger Safranski och ett schellingianskt tema som sysselsätter ett växande antal samtida filosofer. Tänkare som Philippe Lacoue-Labarthe, Jean-Luc Nancy och Slavoj Žižek är svår-förståeliga utan en nära koppling till Schelling.

Redan i *De l'Allemagne* från 1810, en essä om bland annat den tyska romantiken, skrev Mme de Staël-Holstein att Schellings filosofi gjorde en människa spirituell för hela livet. Snarare än att göra en människa andlig för resten av livet handlar det om att göra anden levande. Men detta är endast möjligt när livet även bifalles i döden, när, med Schellings ord, "någon har erfarit sin egen avgrund, insett livets djup, någon gång lämnat allt och blivit lämnad av allt, sett sig själv helt ensam i oändlighetens ensamhet". ■

Rädslan för att makten blir egenmäktig är tillbaka

REPORTAGE/ Ryssland. Sammanväxten mellan näringsliv och politik är omfattande, men oligarkerna och Kreml drabbar också samman. Det fria ordet och folkstyret hamnar emellertid i kläm i båda fallen.

GUNNAR WETTERBERG

Samhällspolitisk chef på Saco

I BÖRJAN AV 1990-TALET grundade filosofen Lena Nemirovskaja Moscow School of Political Studies. Skolan är ett nätverk för unga ryska politiker och affärsmän. Med stöd från Soros, Usaid, Sida och inhemska oligarker ordnar hon veckolånga seminarier. Från nio på morgonen till tio på kvällen förbrukar debattsugna deltagare ungefär en föreläsare varannan timme. Gåsten får högst en halvtimme på sig, sedan vidtar diskussion med frågor och inlägg under ett par timmar.

Sedan 1996 har jag deltagit i ett å två seminarier om året, varje sommar i Moskva men därutöver i Perm (Gulags västra utpost, med kvarblivna futurister i stadens konstmuseum), Pskov (återigen Rysslands västligaste stad, ofta belägrat men aldrig intaget av svenskarna), Altai, Rostov-na-Donu och S:t Petersburg. I början av september i år var jag i Krasnojarsk mitt i Sibirien, sex tidszoner från Sverige men med samma skogar och färger. Med huvudet fullt av inlägg från debattörer över hela det politiska spektrumet samlar lyssnaren skärvor till bilden av det nya Ryssland. Den är inte lätt att foga samman.

Rysslands omvandling är det viktigaste som sker i Sveriges näraste omvärld under vår livstid. Det kommer att ta ett par årtionden, men framåt år 2030 kommer den store grannen att spela en allt större roll för det ekonomiska och kulturella livet runt Östersjön. Och det politiska – men den rollen är det svårast att sja om.

Bilden av Ryssland är svårfångad, eftersom motsägelserna är så många. Euforin efter glasnost och perestrojka förbyttes i medömkan med ett nedkört och ruinerat land. Bruttonationalprodukten minskade, medellivslängden sjönk och tidningarna var fulla av reportage om landsbygdens och Sibiriens elände. Gummor i hucklen förnöjde jour-

nalister med uttalanden om hur mycket bättre det var på Brezjnevs tid – eller Stalins. Kulmen kom 1998, när rubeln devalverades och staten lade rabarber på befolkningens dollarkonton i bankerna.

Nu handlar reportagen om helt andra saker. Tillväxten tickar på i en takt som är två till tre gånger högre än den svenska. Oligarkerna är svindlande rika, köper fotbollsklubbar i England och bråkar med Putin om politiken. Budgeten går med överskott och Moskva rustas upp och byggs om. Ändå finns det stor osäkerhet under ytan. Dagens yra bygger på historiskt höga oljepriser, oljan svarar för en tredjedel eller mer av ryska statens inkomster – men om priset faller, hur mycket drar det då med sig?

EN STOR DEL av den västliga oförståelsen beror på att vi har svårt att begripa vilken väldig omställning den ryska övergången innebär. Även om marknadsmekanismerna aldrig varit helt undertryckta ens i Sovjetunionen – Braudel har lärt oss att de är nästan lika uråldriga som civilisationen själv – tog planekonomin

ändå över mycket av det som marknaden reglerar i de liberala ekonomierna. Under omställningens första skälvande år deltog jag i ett ekonomutbyte mellan det svenska finansdepartementet och våra kollegor i Moskva. Då det var vår tur att stå värd följde våra gäster med på bussutflykter i marknadsekonomin och lyssnade tålmodigt på svenska experters förklaringar. Men till sist kunde en ansvarig inte hålla tillbaka den avgörande frågan:

– Vilket institut är det som sätter marknadspriserna i Sverige?

Till en del handlade det om avsaknaden av regler. Planekonomin styr-

des av en väldig mängd centrala beslut och direktiv om hur konkreta utbyten skulle ske, vem som skulle betjäna vem och vad som skulle skickas hit eller dit. Då behövdes inte särskilt många "eviga" regler om förhållandet mellan parterna.

I marknadsekonomin förhåller det sig tvärtom. Där kan varje aktör bestämma vem han ska vända sig till och hur han ska blanda mixen av insatsvaror eller vad han ska satsa på. Men för att de olika aktörerna ska kunna förutse villkoren för transaktionerna krävs det regelverk att hålla sig till: hur aktiebolag ska bildas och styras, hur jord ska ägas och säljas, hur kontrakt ska upprättas och klandras. I väst har reglerna vuxit fram genom århundradens nötning av institutionerna och människorna; i Ryssland ska de pressas fram ur motsträviga byråkratier och ovana lagstiftare på bara några år.

Avsaknaden av regler förklarar mycket av det som hänt under det nya Rysslands första årtionde.

Det har inte varit lätt, och mycket av arbetet återstår att göra. Första gången jag deltog i Moscow School berättade jag om svenskt skogsbruk för ett storögt seminarium i Altai, inte långt från några av Stalins läger.

Att min svärfar egenhändigt planterat tiotals hektar skog, ett arbete som först hans barnbarn kommer att få skörda, det vittnar om en självklar tilltro till institutionernas stabilitet (och marknadens förmåga att ordna en delbetalning, om han skulle lämna verket i förtid). I diskussionen visade det sig att jag talat till barn och barnbarn till fördrivna kulaker: vem skulle våga satsa på kommersiellt jordbruk, när det ännu inte fanns några lagar om äganderätten till jorden?

Avsaknaden av regler förklarar mycket av det som hänt under det nya Rysslands första årtionde. Det

gav dem som var driftiga, välplacerade och skrupelfria möjlighet att berika sig när de stora enheterna privatiserades. Det betydde att många av dem som gav sig in i det råa affärslivet blev blåsta, utan större möjlighet att få rätt mot vildbasarna. Och det betyder att många av dem som skulle kunna bidra till en mer normal kapitalism ännu inte har vågat sig fram, därför att riskerna fortfarande är för stora.

MEN DET BETYDER inte att alla som tjänat pengar är skurkar. Oligarkerna, för att ta de allra rikaste, eller de nya ryssarna, som verkar vara en bredare benämning, är en betydligt mer sammansatt grupp. I Rostov-na-Donu träffade jag ett par av dem, medlemmar av stadens inflytelserika armeniska grupp, båda numera engagerade i det politiska livet, en av dem som medlem av den federala duman, men framför allt affärsmän. Huvudmannen – inte dumaledamoten – hade börjat sälja t-tröjor under perestrojkan, men vidgat verksamheten till olja och restauranger och stod just i begrepp att köpa den stora svartahavsstadens anrika bryggeri, inte så mycket för ölets skull som för den väldiga tomten mitt i centrum.

Med västturistens misstänksamhet undrade jag vad de hade i politiken att göra.

– Vi måste vara där, svarade huvudmannen. Just nu håller alla lagarna på att skrivas. Om vi inte är där, vem ska då veta hur det fungerar?

Veta hur det fungerar – bevaka sina intressen – var börjar det ena och slutar det andra? André Oscar Wallenberg spelade en viktig roll när finansministern J. A. Gripenstedt och hans kollegor utformade den moderna banklagstiftningen och räddade Enskilda Banken vid ett av dess första tillbud. Gipsmedaljongerna vid förstakammarsalen i det svenska riksdagshuset ger ett återsken av samma sammanblandning mellan politik och affärsliv som Ryssland bjuder på drygt ett sekel senare. Det är först när politiken stadgat sig som affärslivet vågar lämna den åt dess öde – och som den inte längre erbjuder samma möjligheter för "kriminella strukturer" (en vanlig rysk eufemism för det vi kallar maffian) att berika sig. Och

hur ska samtiden kunna skilja det ena från det andra?

En annan av oligarkerna på seminariet är Khaka Bendukidze, som nu blivit finansminister i Georgien; häromåret missade jag Michail Chodorkovskij, som talade först någon dag efter det att jag redan åkt hem. Men i slutet av juli i år lyssnade jag till den drygt fyrtioårige Sergej Nedoroslev, generaldirektör för industrigruppen Kaskol.

Nedoroslev ville bli fysiker, krånglade sig till en utbildning och en plats på ett forskningsinstitut men ramlade in i en miljö där byråkratin och bristerna gjorde honom till entreprenör. Företagarandan tog han med sig in i den nya ekonomin och använde den till att nosa upp användbara spillror av den gamla. I hans fall handlade det om flygplansindustrin. Han byggde upp en grupp företag som specialiserade sig på olika delar av flygplanen, och han kom till seminariet mitt i en förhandling om att bli underleverantör till Airbus och sammanhållande för det europeiska flygkonsoortiets kontakter i Ryssland.

Vid seminariet mötte den gamla tiden den nya. Där fanns deltagare från både Voronezj och Simbirk (på Sovjetiden Uljanovsk, Lenins födelsestad), flygplansindustrins båda huvudorter på den sovjetiska tiden. De frågade Nedoroslev om sin framtid, och han gav raka besked.

– De stora planen i Voronezj har ingen framtid. Även om Aeroflot förnyar hela sin flotta hos er, så blir det bara 10–15 plan. Alla andra köper Boeing eller Airbus. Hur ska ni kunna serva plan runt hela jorden med en så liten bas?

Det vore dramatiskt nog om det var sagt i Sverige. Flygplansfabriken är stadens hela liv. Vart ska alla ta vägen när den flyttar?

MEN DET ÄR VÄRRE ÄN SÅ. För i Ryssland ligger mycket av det sociala skyddsnätet kvar ute i företagen. Det var så det började överallt, på de kapitalistiska patronernas 1800-tal. Under 1900-talet gled kapitalismen över i en mer marknadsanpassad modell. Staten och det offentliga tog över skola, trygghet och sjukvård, så att arbetarnas välfärd inte stod och föll med deras fabrik. Det var bra för rörligheten och förnyelsen.

Inte så i arbetarnas egen republik. Sovjetunionen dröjde kvar i patronernas tid. Där stod de stora kolosserna för allting, från datjor och sommarläger för barnen till sjukvård, pension och begravningshjälp. Med tiotusentals anställda för att göra traktorer eller flygplan blev hela städer beroende av ett enda företag. Så länge planekonomin garanterade avsättningen blev konstruktionen aldrig något problem.

Nu är det helt annorlunda. Nu ska

Militären och miljardären. Oligarken Chodorkovskij hamnade bakom galler när den alltmör auktöritära staten kände sig för utmanad på mediemarknaden.

Foto: Sergej Chirikov/Epa/Scanpix

traktorfabriken slåss på marknadens villkor. Nära Rostov-na-Donu har den skrumprat samman till ett par hundra mans arbetsplats. Hela det väldiga industriområdet låg öde, berättade Robert Skidelsky, Keynes biograf, som utnyttjade ett besök på Moscow School till en avstickare i industrins ödeland.

Då rasar tryggheten. Det är därför Nedoroslevs besked till Simbirk var så dramatiskt. När ett av de stora stålverken lades ned lamslogs hela Ryssland. Det låg bredvid transsibiriska järnvägen, och 20 000 arbetare satte sig på rälsen.

Men beroendet behöver inte gå till nedläggning för att bli besvärligt. Strax efter valet 2004 tog Putin itu med detta. Han lade fram ett förslag om att "monetarisera" alla sociala förmåner. I stället för rabatter kors och tvärs, på tågen och tunnelbanan och teatrarna, men också på hyror och gas och el, skulle de behövande få pengar, socialbidrag och pensioner.

I grund och botten är det en klok modernisering. Om alla får pengar i stället för rabatter, om var och en själv får välja vad han bäst behöver och om inte rabatterna lockar fram överkonsumtion, blir den offentliga verksamheten lättare att hantera och finansiera. Men de flesta tror att de nya bidragen blir betydligt mindre än de avskaffade rabatterna, och Putins popularitet har fått sin första allvarliga törn. Många av dem som kritiserat hans auktoritära sätt att styra landet fröjdar sig, men frågan är om det är "rätt" missnöje han råkat ut för.

Den ryska demokratin stora bekymmer är att den är en institutionell överbyggnad utan folklig bas och förankring.

DEN RYSKA demokratin stora bekymmer är att den är en institutionell överbyggnad utan folklig bas och förankring. När östblocket föll samman låg demokratierna bara någon eller ett par generationer bort i de flesta andra länderna. Tillräckligt många människor hade vuxit

upp med föräldrar som varit politiskt aktiva före det kommunistiska maktövertagandet, som tvingats hålla tyst utåt men ändå överfört något av sitt intresse och sina erfarenheter till barnen. Av och till hade detta flammat upp under de tunga åren, med Pragvåren som det mest spektakulära exemplet, men miljörelsen och människorättsgrupper skolade ganska många i politisk samverkan. Därför kunde nya och nygamla partier växa fram och träda i funktion, och efter bara några år hade ett politiskt landskap vuxit fram och stadgat sig.

I Ryssland låg detta mycket längre bort. Där hade det gått både tre och fyra generationer, och det som fanns före 1917 var inte så mycket för den nya demokratin att knyta an till. Några tövåder – den nya ekonomiska politiken under Bucharin på 1920-talet, det kulturella blidvädret under Chrusjtjev – hade egentligen gjort saken än värre. Järnätterna efter vårsolen hade lärt människor att det som växte upp med värmen kunde bli illa åtgånget när frosten kom tillbaka.

Kanske är förklaringen inte bara rysk. I väst har partier och organisationer svårt att locka och ens behålla aktivister och intresserade.

Varför skulle inte detta påverka även ett nymonat Ryssland, där de kulturella influenserna från väst är starka, och där det inte ens finns någon gammal struktur att utgå ifrån?

Den ryska demokratin pågas av att partiväsendet och de folkliga organisationerna är så svagt utvecklade. De är klubbar, sällskap för vänner, kommittéer, men antalet aktiva skrapar bara den väldiga befolkningen på ytan. Det är inte många som är med, och få bortom dem som känner sig berörda. Därför kan kasten bli tvära när starka individer blir förbannade och hoppar över partiernas skaklar, eller när någon oligark vill bli guvernör och drar till sig några supportrar till stöd.

I väst finns det intresseorganisationer och andra medborgerliga sammanslutningar med egna resurser och kapacitet att hålla politiken i schack. I det nya Ryssland är oligarkerna och de stora företagen den snart sagt enda organiserade – och organiserande – kraften. Det är de som kan planera och lägga förslag, och det är de som via olika kanaler äger tidningarna och de tv- och radiokanaler som inte är statliga. I Krasnojarsk rycker guvernörens pressekreterare på axlarna när jag frågar henne om massmedier.

–Massmedier? Det är Norilsk Nickel, ett av världens största gruvföretag.

Partiväsendet är kalejdoskopiskt: det skakas om med jämna mellanrum, företrädesvis inför valen, och inte minst presidentmaktens folk prövar ständigt nya konstellationer, ibland i märkliga avknoppningar från oppositionen (i det senaste parlamentsvalet klagade kommunister-na över avhoppare som blivit "Putinkommunister").

Därför hinner institutionerna inte sätta sig. Med få försvarare blir det lätt för makten att ändra reglerna efter behag. Statsvetaren Alexej Salmin frågade ett MSPS-seminarium hur många lagenliga presidentval det nya Ryssland varit med om. Frågan var retorisk. Snart sagt varje gång har författningen skrivits om, och ibland inte ens det. Jeltsins maktövertagande var i praktiken en statskupp, även om den hade de mångas sympati och stöd. Nu spekulerar många i att Putin på nytt ska ändra författningen.

I PERESTROJKANS första år satt vi i Lenins sängkammare i Kreml och hörde ryska ekonomer komma med djärva utfall mot det system som ännu var förhärskande. Något år senare, när tv följde stridsvagnarna fram mot parlamentet, undrade jag vad som skulle hända med de frispråkiga. När jag var på mitt första MSPS-seminarium inför Jeltsins omval bävade människor från det "röda" gruvområdet Kuzbass för vad som skulle hända om kommunisterna kom till makten på nytt. Men rädslan sjönk undan, och man började betrakta omvälvningen som oåterkallelig.

Nu är rädslan tillbaka. Vid sommarens seminarium i Moskva berättar någon om en bekant, som säger att han skulle kunna avslöja maktens överväganden och turerna kring Yukos, men inte vågar – för han har barnbarn. Gång på gång återkommer hänvisningarna till *siloviki*, kraftkarlarna, Putins kollegor från de olika säkerhetstjänsterna, som nu dyker upp på olika platser.

Trycket är tydligast inom massmedierna. Presidentmakten och oligarkerna samspekar om att vinna kontroll över tidningar och tv-stationer. Utbudet strömlinjeformas och marknadsanpassas, vilket ofta är liktydigt med banalisering. Men ryska vänner påpekar ett annat fenomen: ryska tidningar talar inte med varandra. Var och en skriver om sitt. Det finns inte mycket till allmän debatt, och därmed mister politiken och demokratin något av sin nödvändiga näring. Kritiska journalister marginaliseras och hotas till livet. Anna Politkovskaja, en av de få som försöker berätta sanningen om kriget i Tjetjenien, är ett av de mest uppmärksammade exemplen (*Axess* 6/2004), men hon är långt ifrån ensam.

Kontrollen skärps också på många andra håll. Vetenskapliga institutioner ombeds föra bok över vilka utländska kontakter man har. Ryska beskickningar har fortfarande medarbetare som följer sina landsmäns kontakter utomlands. Ibland får intresset en komisk anstrykning. Under fotbolls-EM, berättar malisen, ringde presidenten upp förbundskaptenen och

skällde ut honom för att spelarna tuggat tuggummi under den återuppväckta nationalsången. Även annat kan återuppstå. Presidenten har förklarat att det vore synd att låta Leninorden förgå, den är en del av traditionen.

Det senaste parlamentsvalet gav Putins anhängare en förkrossande majoritet i duman. Den parlamentariska oppositionen gör sig inte besvär. Kriget har hela tiden legat under ytan. I Tjetjenien förföljs befolkningen, utanför Tjetjenien driver repressionen fram terrorn. Terrorn får ursäktat åtstramningen. Ändå verkar läget inte alldeles förloret. Vid MSPS-juliseminarium deltar flera tjetjener och talar hoppfullt om vad de skulle vilja åstadkomma.

Frågan är vad gisslandramat i skolan i Beslan kommer att betyda. Å ena sidan måste den sanslösa slakten på barnen och deras föräldrar ha förtagit varje uns av sympati som terroristerna kunnat räkna på. Å andra sidan verkar operationen ha varit så illa skött rent militärt att den väcker frågor om statens förmåga att vara stat. Vilken politisk betydelse det kan få är det svårt för en utomstående att sja om.

SERGEJ STEPASJIN GER några av de motsägelsefulla tendenserna ett ansikte. I sin cv står han som juris doktor – och generallöjtnant. Stepasjin tjänstgjorde i de sinistra inrikestrupperna, på besvärliga ställen som Nagorno-Karabach. Han var chef för KGB i Leningrad när Putin var enhetschef i staden. Han läste brev som anklagade Putin för att vara alltför västlig.

År 1990, i perestrojkans tid, sadlade han om, blev vice ordförande för institutet för politisk historia i Leningrad och valdes som deputerad till den ryska rådsrepublikens kongress, som så småningom omvandlades till duman. Som politiker återknöt han till säkerhetstjänsten. Han blev viceminister för säkerhet, utnämndes till säkerhetsrådet och blev chef för FSB, det federala rådet för säkerhetstjänsten.

År 1997 utnämndes han till justitieminister, året därpå inrikesminister (med befäl över 220 000 man i inrikestrupperna). I maj 1999 avlöste han Jevgenij Primakov som premiärminister – och i augusti samma år fick han sparken, när Jeltsin bestämde sig för att satsa på Putin som premiärminister och presidentkandidat. Skvallret på stan skyller motgången på att Stepasjin var alltför liberal för den hårda politiken i Tjetjenien.

Numera är han riksrevisor, och som sådan mötte han MSPS-eleverna i juli. Två gånger i månaden träffar han Putin och rapporterar om vad revisionen fått fram. Han arbetar nära riksåklagaren – "många

sjunger hellre för oss, när de vet att alternativet är att åklagaren kommer".

Den ryska räkenskapskammaren har befogenheter som skär djupt in i samhället. När jag kommer till seminariet är Yukosaffären högaktuell. Det kommer en fortsättning, säger Stepasjin. Hans folk räknar igenom kostnaderna för privatiseringen av 170–180 företag och ska under hösten rapportera resultatet, med de följder det kan få för Chodorkovskis kollegor. Det är kanske inte så konstigt att ryska oligarker betalar bra för engelska fotbollsklubbar – och den attraktiva tomtmark som åtminstone Chelsea kunde erbjuda Roman Abramovitj. Och just den affären alluderade Stepasjin på.

– Sibneft betalade 82 miljoner dollar i skatt förra året, men hur mycket betalade Abramovitj för Chelsea? Jag skulle vilja ha rätt att ta bolagen direkt till domstolen. I dag måste vi ta vägen över åklagaren med vårt underlag.

Är revisionen oberoende?

– Räkenskapskammaren är inte helt oberoende, medger Stepasjin, men mer oberoende än andra. Ingen instruerar mig om vem som ska granskas.

Riksrevisorn började sin föreläsning med ekonomin och var bekymrad över hur beroende budgeten var av oljan. Men så småningom gav han också en inblick i det maktägande skiktets syn på sin egen roll. Skulle det inte behövas ett ministerium för propaganda, undrar en av seminaristerna, som kan förmedla korrekt information om vad som sker, så att fler uppskattar presidentens åtgärder?

– Jo, det kan jag till stor del hålla med om. Peter den store brukade säga "Jag måste vara en käpp", svarade Stepasjin. I Ryssland måste reformer börja uppfifrån.

SILOVIK I POLITIKEN och liberal i ekonomin – det är den nuvarande maktens signum, menar Jevgenij Jasin, liberalernas grand old man. Han avslutade sin ekonomutbildning vid Lomonosovuniversitetet i Moskva 1963 och arbetade sedan vid centrala statliga institut fram till perestrojkan. År 1989 utsågs han till medlem av ministerrådets kommitté för ekonomisk reform, och 1994 blev han ekonomiminister för några år framåt. Numera leder han Moskväs Högre Ekonomiskola, och den i dag 70-åriga Jasin är en av de mest respekterade liberala ekonomerna.

Som föreläsare gör han intryck. Han kombinerar marknadsekonomiska analyser med ett påtagligt demokratiskt patos.

– Ryssland är en kontrollerad demokrati. Det började när oligarkerna tog över Jeltsins andra valkampanj. I dag närmar vi oss steg för

steg en totalitär regim. Ändå försvarar Jasin oligarkerna. Han menar att det var de som räddade Ryssland från Jeltsins andra statskupp. När läget såg dystert ut inför omvalskampanjen var presidenten beredd att ändra spelreglerna en gång till. Oligarkerna gav honom resurser att i stället klara sig genom valet.

Jasin betonar motsägelserna i den ryska utvecklingen. Om sju åtta år kommer den höga tillväxten att ha lett till en kraftigt höjd levnadsstandard, men då kommer också potentialen i det första årtiondets reformer att vara uttömda. Angreppet på Yukos leder till kapitalflykt. Ryssarnas ovilja att överlämna surt förvärvade slantar till andra drabbar både staten genom låg skattemoral och investeringarna genom lågt sparande. Enda vägen vidare är då demokratiskt förankrade strukturreformer, som kan ge befolkningen förtroende för den ekonomiska utvecklingen och på så sätt förlösa landets potential.

MEN SÅDANA verkar dagens ledning inte intressera sig för. Många tecken pekar i motsatt riktning. Putin sägs vilja ersätta dagens blandning av person- och listval med ett helt proportionellt system. På papperet kan det verka mer demokratiskt, men effekten skulle bli att Moskva fick fullständig kontroll över listornas sammansättning.

Ryska vänner oroar sig än mer för Putins utspel om de icke-statliga organisationerna, NGO:er, som han gick till hårt angrepp mot i sitt tal till nationen den 26 maj. Inom regeringen förbereder man en lag om icke-statliga organisationer, som skulle tvinga alla föreningar att registrera sig och uppge sina tillgångar och inkomster och varifrån dessa kommer.

Bland maktens män uppfattas organisationerna inte som hjälp och stöd i arbetet att mobilisera medborgarna och fånga upp nya stämningar och idéer, utan som ett hot mot den stabila ordningen och en möjlighet för utländska intressen att infiltrera politiken. Det är den gamla regimens reflexer som gör sig gällande bland siloviki. Jag flög till Krasnojarsk samma dag som upplösningen kom i Beslan. På nattplanet nappade jag åt mig *Izvestija*, med skakande men respektfulla bilder från det katastrofala slutet. På vägen hem läste jag *Moscow Times*. Dagen efter hade *Izvestijas* chefredaktör Rafi Sjakirov sparkats av ägarna, därför att tidningen skrivit för närvarande om förloppet. För Sjakirov var det andra resan: i mars 1999 fick han lämna jobbet som chefredaktör för tidningen *Kommersant*, sedan den publicerat en kritisk artikel om dåvarande premiärministern Jevgenij Primakov. ■

Saknaden förutan blir vi främlingar för oss själva

ESSÄ/ Smärtande förlust. Till det som kan smärta hör saknaden, den som uppstår när en möjlighet gått oss förbi. När filosofer och psykologer undersökt saknaden visar det sig att det handlar om så mycket mer än att något inte existerar. Genom saknaden blir vi varse att tiden finns – och att den har bara en riktning.

En tanke som Schopenhauer värtaligt utvecklar i *Världen som vilja och föreställning* är att medan sådana erfarenheter som normalt beskrivs som negativa, till exempel smärta, är verkliga, är de som normalt brukar uppfattas som positiva, till exempel lycka, ingenting annat än frånvaron av smärta. De tillhör intighetens region. "Vi känner smärtan, men inte smärtlösheten; vi känner sorgen, men inte sorglösheten; fruktan men inte säkerheten". Menar vi detsamma när vi talar om "smärta" i själen och annan "smärta"? Vad har smärtan i låt oss säga den hand som nyss har gripit om ett alltför upphettat grythandtag gemensamt med smärtan i själen? Knappast något. Eller möjligen detta att vi försöker fly från båda.

I denna essä skall jag i stort sett hålla mig till en speciell form av själslig smärta – den som uppstår i det ögonblick vi inser att en möjlighet för alltid har gått oss förbi. Det är alltså saknad jag vill skriva om. Jag tror att denna är en fundamental upplevelse utan vilken vi över huvud taget inte skulle ha möjligheten att känna igen oss själva som oss själva. Den har att göra med tid och tidsupplevelse, eller mera exakt uttryckt, detta att tiden bara har en riktning medan rummet har många riktningar.

Men den har också att göra med partikulär negation, med vår förmåga att sörja det frånvarande, att urskilja det som borde finnas här och inte finns här. Utan saknad ingen sorg. Freud gör en mycket intressant distinktion i sin essä "Sorg och melankoli" mellan ett tillstånd (sorg), som domineras av en häftig önskan att det frånvarande ändå funnes här, att det inte vore frånvarande, och ett annat (melankoli) där själva önskan är försvunnen. Medan sorgen eller saknaden trots allt är ett aktivt tillstånd, är melankolin ett ingenting alls, ett utslocknande.

Att uppleva saknad är inte bara att känna den futila önskan att det som inte är där vore där, det är också att uppleva en negation. Att sakna något är i sin enkla form, till exempel att sakna ett verktyg på den plats på verkstadsväggen där det borde

Av
Lars
Gustafsson
Författare

hänga, förmodligen en av de mest elementära operationer som det mänskliga förnuftet är i stånd till. Det är ett negativt omdöme som växer fram ur vad jag ser: "Tången är inte där." Dock är saken inte alldeles så enkel. En verktygstavla som saknar en tång och en verktygstavla som saknar en såg kan, övriga komponenter i situationen oförändrade, se exakt likadana ut: ett arrangemang av verktyg och på ett ställe ett tomrum. För att sakna tången behöver jag något mer än perceptioner, nämligen en idé om vad jag hade väntat mig att finna där. Jean-Paul Sartre har i *Varat och intet* en subtil analys av hur en sådan förväntan i sin tur "utplånar" allt det andra, det aldrig ifrågasatta, som jag faktiskt ser där; frånvaron av det saknade dominerar helt över närvaron av alla de ting som jag inte saknar.

Saknad är alltså i likhet med förväntan ett intentionalt förhållningssätt – det saknade är på ett svåranalyserat sätt inneslutet i vår saknad utan att existera. Precis som tiotåget till Stockholm som jag med alla medel försöker hinna med är inneslutet i min önskan fast det inte finns något sådant tåg i den nya tidtabellen.

Det finns en hel flora av olika försök att logiskt handskas med så kallade intentionala objekt. Deras roll som fridstörare i den modala logiken har lett till vidlyftiga och i stort sett olösta diskussioner. För mina syften här räcker det med att konstatera att saknaden har en objektiv beståndsdel – någonting är inte fallet – och en subjektiv beståndsdel – detta som inte är fallet blir till en partikulär frånvaro. Händer det då inte att vi känner saknad utan att veta vad det är vi saknar? Jo. Precis som vi kan känna förväntan utan att veta riktigt klart vad det är som vi förväntar oss. Men också i det fallet är det fråga om något mer än bara perceptioner.

LÅT OSS ÅTERVÄNDA till vad som blev sagt om tiden! Vi, spröda fontäner av biokemiska processer, är oupplösligt förenade med den lokala fysik av vilken vi är en beståndsdel och alltså obarmhärtigt utlämnade till tidens gång. Det innebär att vi i varje ögonblick, i varje "nu" går förlustiga just det som "nyss" var "nu". Saknad är

med andra ord möjlig i varje ögonblick av vårt liv. Ja, saknaden är snarast vad som gör medvetande till medvetande, dess permanenta komponent.

Schopenhauer har en idé i *Världen som vilja och föreställning* (§54) som går ut på att hela vårt elände i världen manifesteras på det enda ställe där det kan manifestera sig: i ögonblicket. I ögonblicket finns vi, och egentligen bara där. Vi är dess fångar; vi är slavar till en blind och obeveklig vilja som envisas med att uppträda med anspråk på att vara vår egen. Men det är bara i nuet som denna vilja kan manifestera sig:

Framförallt måste vi tydligt medge, att den form i vilken Viljan kommer till synes, alltså livets eller verklighetens form, egentligen bara är nuet, inte framtid eller förgångenhet: dessa är bara närvarande som begrepp, bara i kunskapens sammanhang, såvitt de lyder den tillräckliga grundens lag. I det förgångna har ingen människa levat, och i framtiden kommer aldrig någon att leva, utan blott nuet är allt livs form, men är också dess säkra besittning, som ingen kan ta ifrån det. Nuet är alltid närvarande, tillsammans med sitt innehåll: båda står fast utan att vackla; som regnbågen ovanför ett vattenfall.

Den smala spalt som är nuet beskriver filosofen som en fortgående besvikelse; själva tidsupplevelsen är förbunden med ett slags konstant smärta. Vi ser i hjälplöshet hur det förflutna virvlar bort i det otillförlitliga minnets kölvatten. Vi fruktar framtiden eller vi hoppas på den. Men egentligen finns vi bara nu. Och detta nu är alltigenom försåtligt. Det finns inget annat än detta nu. Allt annat som vi tror oss ha genomgått eller som vi fruktar i vår framtid eller hoppas av den är inget annat än begrepp. Man kunde här säga fiktioner.

Har filosofen rätt? Schopenhauer är vad som brukar kallas en extrem presentist. Presentism är egentligen en egendomlig ståndpunkt, ty den förnekar ju faktiskt existensen inte bara av andra människor och deras upplevelser och handlingar vid andra tidpunkter, utan också vår egen exi-

**Döden har
ingenting att
lära oss. Men
åldrandet har.
Den lärdom
vi kan dra
av åldrandet
är just detta:
tiden har en
enda riktning.**

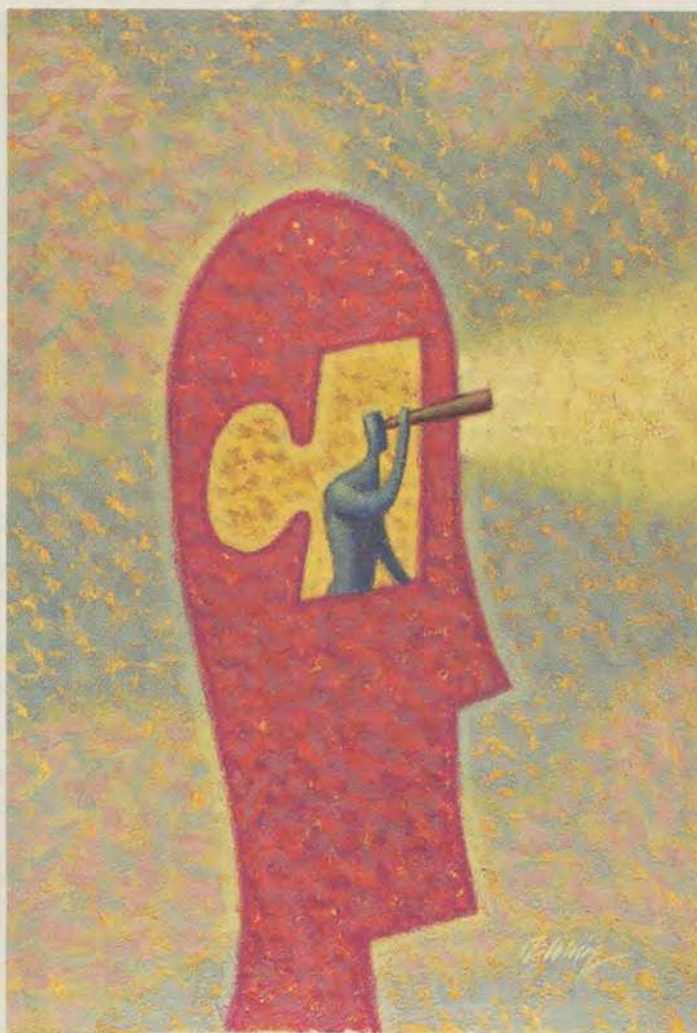
stens i det förflutna och i framtiden. Tar vi den på verkligt allvar blir konsekvensen onekligen solipsism. Vad skulle vi annars ta oss till med de andras nu? Det gäller inte bara min grannes nu i huset över gatan. Det gäller naturligtvis också Caesars, Herodes och Schopenhauers nu. Schopenhauer är tydligen helt medveten om detta och helt villig att acceptera det. Den så vanliga frågan "Vad är klockan nu?" blir för ett extremt presentistiskt synsätt en meningslös fråga. Ty svaret är ju: Det är alltid nu. Det enda som finns är ett evigt nu och detta eviga nu kan bara bringas att upphöra när Viljan blir i stånd att förneka sig själv.

Alternativet till den miletiska presentismen är vad man kunde kalla en eleatiskt positionsneutral bild av tiden: ögonblicken bildar en topologisk serie (ungefär som böckerna i en hylla) där vissa ordningsvillkor är uppfyllda, till exempel att om a föregår b och b föregår c så är c senare än både a och b. Med en sådan neutral bild av tiden finns alla händelser som verkligen har timat och dessutom alla ögonblick som ännu inte har timat vart och ett på sin plats. (Men platsen är inte uppnåelig för oss.) Caesars övergång vid Rubicon existerar vid sin tidpunkt lika väl som slaget vid Waterloo vid sin. De existerar. Men existens är inte detsamma som närvaro. Existens är tidsneutral. Närvaro – eller som Heidegger kallar det, *Dasein* – är något annat. Och om mängden av alla händelser vid alla tidpunkter är en finit mängd verkar det som om den gamle Uppsalafilosofen Andries MacLeod hade rätt när han i sin ungdom hävdade: "Det är absurt att föreställa sig att verkligheten i dess helhet skulle kunna förändras."

Ack om det bara vore så enkelt! Då skulle ett uttryck som "Nu måste jag gå till min föreläsning" restlöst kunna översättas till "Vid tidpunkten t_n (som är samtidig med läget på den harmoniska oscillator som jag mäter tid med) måste jag gå till min föreläsning." Men så är det ju inte.

Låt oss bortse från den uppenbara svårighet som den speciella relativitetsteorin medför, och som vi nog egentligen inte kan bortse ifrån, nämligen att tidpunkten inte alls är densamma i hela universum och att verkligheten i dess helhet, definierad på MacLeods sätt som "alla händelser vid alla tidpunkter", förmodligen är ett nonsensuttryck. Vid vilken tidpunkt är det "nu" i centrum av Andromeda? Det existerar ingen procedur som skulle kunna besvara den frågan. Universum har inget nu. MacLeods universum är ett välartat akvarium.

Men ett mycket intressantare argument för presentismen är ju att "nu" i satsen "nu är det dags" har ett restinnehåll som inte alls låter sig översättas i neutrala tidpunkts-termer. McTaggart såg detta och efter honom brukar man tala om den McTaggartska paradoxen. Upplevelsen av att en möjlighet för alltid har gått förlorad är djupt förbunden med upplevelsen av det presentistiska nuet, uppfattat som det smala krön där våra förhoppningar sviks eller förverkligas. Och som Schopenhauers världsbild alltså alltid sviks. Lurad igen – säger den blinda livsviljan till den intet ont anande människan.

PSYKISK SMÄRTA ÄR omedelbart förbunden med tid. Åldrandet har ingenting med döden att göra. Det är, som Winston Churchill en gång påpekade, alternativet. Om döden vet vi ingenting. Och ingen kommer heller någonsin att veta någonting om den. Den är lika stum, lika tom och lika ointressant som idén om ett slags världens tillstånd före tiden eller ett rummets tillstånd utom rummet. Det är inte i sitt inre, utan i de omgivande tingen som man ser tidens flykt. Åldrandet kommer till oss i form av förändringar i tingen omkring oss. Den nyss så eleganta nya bilen är plötsligt en sexton år gammal, ärrad och rostig veteranbil. Den nya eleganta skinnjackan är ett slitet gammalt plagg, där fodret börjat lossna. Det sker en stillsam avklädning, en demaskering. Tingen omkring oss, inte vi själva, börjar visa sig luggslitna. De visste mer.

Döden har ingenting att lära oss. Men åldrandet har. Den lärdom vi kan dra av åldrandet är just detta: tiden har en enda riktning.

OFFICERN I STRINDBERGS *Ett drömspel* säger: "Nu har jag gått här och väntat på Victoria i sju år." Hon skall komma alldeles strax. Det säger sig självt. Men champagnen blir långsamt ljummen i ishinken och rosenbuketten i Officerns hand blir till en kvast av vissnat ris. *Ett drömspel* innehåller i själva verket några av de mest verkingsfulla illustrationer till Schopenhauers filosofi som man över huvud taget kan tänka sig. Framför allt är det då episoden med Affischörn utanför teatern, han som i hela femtio år har önskat sig en sänkhåv och en grön sump och till slut också får den.

Väsentlig brist.
Utan saknaden skulle medvetandet inte vara just ett medvetande.

Foto: Images.com/
Corbis/Scanpix

OFFICERN

Det är affischörn, med sänkhåven ... Har det fiskat bra?

AFFISCHÖRN

Jo, då! Sommaren var varm och lite lång ... håven var nog så bra, men inte så som jag hade tänkt mig ...

OFFICERN (*accentuerar*)

Inte så som jag hade tänkt mig! ... Det är utmärkt sagt! Ingenting är som jag hade tänkt mig! ... därför att tanken är mer än gärningen – högre än saken ...
(*Vandrar och slår med rosenkvasten i väggarna så att de sista bladen falla.*)

[...]

DOTTERN

Vad var det för fel på håven?

AFFISCHÖRN

Fel? Ja, det var egentligen inte något fel ... men den var inte som jag hade tänkt mig den, och därför blev fröjden inte så stor ...

DOTTERN

Hur hade ni tänkt er håven?

AFFISCHÖRN

Hur? ... Det kan jag inte säga ...

DOTTERN

Låt mig säga t! ... Ni hade tänkt er den så som den inte var! Grön skulle den vara, men inte det gröna!

Den bild som åtrån skapar sig, Meinong skulle säga det intentionala objektet, kan aldrig bli detsamma som det reala objektet.

Det finns ett ungdomsbrev av Racine som jag har utnyttjat i *En biodlares död*. Han har på avstånd förälskat sig i en flicka i kyrkan, men när han till sist får tillfälle att se henne på litet närmre håll upptäcker han att hennes skönhet bara fanns på avstånd, i hans fantasi. Och han ställer den besynnerliga, men inte meningslösa frågan: När vi förälskar oss i någon, är det i vår bild, vårt begrepp av personen vi förälskar oss, eller är det i den reala personen?

Eller är det här bara ontologiska skuggspel, ett slags schackproblem för mycket tveksamma människor? Den egendomligaste av Sigmund Freuds alla teorier måste väl vara den att alla drömmar är meningsbärande och att den tanke de alla uttrycker i grund och botten är en önskeuppfyllelse. Det underliga med detta är ju att nästan alla verkliga drömmar slutar med en besvikelse.

DET FINNS SÅ MÅNGA former av själslig smärta, svartsjuka, avund, övergivenhet, rädsla inför döden och livets otaliga faror och den ångest som vår egen existens inger oss, enligt Kierkegaard den punkt där den fria viljan blir synlig i människan. Det kan nästan förefalla som om den själsliga smärtan hade flera former än den fysiska. Enligt en gammal uppdelning som går tillbaka till den mycket empiriske gamle tyske psykologen Wilhelm Wundt finns det stickande, brännande och dova smärtor. Om det är hela repertoaren är själens repertoar större. ■

Demokraterna förlorar hur valet än går

Republikanerna kommer att behålla greppet om USA även om John Kerry blir president. De fortsätter att dominera senaten och representanthuset. Medierna har en reaktionär agenda. Och demokraterna för själva högerpolitik.

LÅNGT INNAN SPELARNÄ i den amerikanska basketligan uppnått internationell hjältestatus och långt innan någon hade tänkt en tanke om något "Dream Team" fanns det ändå ett lag med ett mytiskt skimmer omkring sig: The Harlem Globetrotters. I den amerikanska flaggans färger turnerade de världen över och spelade uppvisningsmatcher som bjöd på ett bländande bollartisteri. Självt minns jag fortfarande mycket skarpt en magisk afton i Eriksdalshallen i Stockholm, troligen i början av 1970-talet. För en sportkig småtting var detta något närmast överjordiskt. Dessa svarta underhållaratleter tycktes stå över fysikens lagar och gjorde saker med bollen som trotsade all sannolikhet. De framstod som oöverbärliga.

Däremot minns jag inte motståndslaget. Inte vad de hette, inte vad de hade för dräkter, ingenting. Deras blygsamma roll i sammanhanget var blott att bli förödmjukade och hålla god min. Faktum är att jag inte har skänkt dem en enda tanke på mer än 30 år, inte förrän jag i våras läste en artikel om amerikansk politik av Hunter S. Thompson i *Playboy*. Dessa motståndarstatistiker har haft olika namn genom åren, men oavsett namn och tröjefärg har de, menar Thompson, exakt samma funktion på planen som det demokratiska partiet har i den politiska processen: De två är "ett och detsamma. Deras jobb, i varje match och varje val, är att förlora. De är bägge födda att förlora, och det är så de försörjer sig."

I grunden samma analys gör Robert Reich, som

Av
JAN SÖDERQVIST

REASON Why Liberals Will Win the Battle for America

Robert B. Reich

Knopf 2004 (257 s.)

STAND UP FIGHT BACK Republican Toughs, Democratic Wimps, and the Politics of Revenge

E. J. Dionne

Simon & Schuster 2004 (243 s.)

THE REPUBLICAN NOISE MACHINE Right-Wing Media and How it Corrupts Democracy

David Brock

Crown 2004 (432 s.)

var arbetsmarknadsminister i den första Clinton-administrationen, i majnumret av *Prospect*. Det spelar, hävdar han, ingen roll om John Kerry mot alla odds vinner presidentvalet i november. Hur det än går kommer republikanerna att behålla

greppet om såväl senat som representanthus, liksom om "talk radio" och "yell television" – de arenor där den amerikanska opinionen bildas. De flesta guvernörer kommer att förbli republikaner, och eftersom partiet också dominerar de flesta delstatsparlament kan dess företrädare i lugn och ro dra upp gränserna för framtidens valdistrikt och på så sätt trygga fortsatt maktinnehav.

Demokraternas problem, som Reich ser det, är frånvaron av en politisk rörelse. De är vilsna och splittrade i enfrågefraktioner. Bill Clinton blev visserligen både vald och omvald under 1990-talet, men utan att vare sig söka eller få mandat för nödvändiga reformer, och under den andra ämbetsperioden upptogs nästan all energi och uppmärksamhet av hans sexliv. Dagordningen är numera markant konservativ, och den politiska mitten har under de senaste decennierna flyttat sig långt högerut.

Men på lång sikt är Reich optimist å demokraternas och de socialliberala idéernas vägnar. På något annat sätt går det inte gärna att tolka undertiteln till hans senaste bok, *Reason – Why Liberals Will Win the Battle for America*. Reich är övertygad om att den stora allmänheten egentligen omfattar värden som jämlikhet, rättvisa, tolerans och medkänsla, och att alla former av extremism är oamerikanska företeelser. I ett appendix bjuder han på ett potpurri från en mängd olika opinionsundersökningar för att belägga denna tes. Dock anser hela 44 procent av de tillfrågade att homosexuella relationer bör vara förbjudna i lag.

Skenbar förlust. Trots att Bill Clinton vann valet 1992 hävdades inte USA:s vridning högerut.
Foto: Corbis Sygma/Scanpix

så hög grad har internaliserat motståndarnas attacker och låtit dessa definiera ramarna för debatten. De har ständigt känt sig manade att bedyra att de minsann inte är fiender till familj eller försvar, inte vänner av höga skatter och stora utgifter, men det går inte att åstadkomma ett vägvinnande spel när det andra laget ensamt bestämmer reglerna.

Politikens språk är sedan länge kraftigt färgat av den ultrareaktionära agendan, vilket gör att själva sakfrågan i allt väsentligt är avgjord innan diskussionen har börjat. Oppositionen är tvungen att argumentera på meningsmotståndarens modersmål. Det handlar i dag väldigt mycket om att vara "tuff" till skillnad från "mjuk" när det gäller allt ifrån brottslighet och terrorism till alternativa livsstilar och abort. I stället för att med skärpa argumentera från en profilerad plattform har demokraterna ägnat sig åt hållningslös positionering i en lika desperat som fåfång strävan att framstå som just "tuffa".

BETRAKTAR MAN DEN PÅGÅENDE presidentvals-kampanjen är det följaktligen uppenbart hur Bushlägret strävar efter att göra terrorismen till huvudfråga, detta eftersom den egna kandidaten bedöms ha goda chanser att framstå som "tuff" i det sammanhanget, medan man i Kerrylägret vacklar mellan att faktiskt anta denna utmaning och att försöka förskjuta uppmärksamheten till exempelvis ekonomin, eftersom ju Bush är allt annat än en budgethök. Rädslan för ett externt hot har också, som Dionne påpekar, av tradition spelat republikanerna i händerna. Det sista valet under det kalla kriget vanns av George Bush den äldre, som sedan förlorade det första valet efter det kalla kriget när ekonomin åter var på tapeten och inget externt hot uppfattades som alarmerande. Det Bush den yngre mest har att frukta är frånvaron av fruktan själv.

Terrorhotet och den utdragna konflikten i Irak, som inte heller är någon favoritfråga för Kerry och alla de partikamrater som av rädsla eller övertygelse har stött presidenten, förhindrar effektivt att demokraternas dagordning och liberala idéer hamnar i medialt fokus. Alltsedan terrorattackerna den 11 september 2001 har republikanerna med stor framgång lyckats stämpla alla former av politisk opposition som opatriotisk, och stryktäcka demokrater har i stor utsträckning accepterat statistrollen. När Arnold Schwarzenegger under demokraternas konvent kallar motståndarna för "girliemen" är det bara business as usual.

Men den hårda polariseringen är, liksom i hög grad även rollfördelningen, av äldre datum. Både Reich och Dionne menar att motsättningarna fördjupades dramatiskt i och med att Bill Clinton valdes till president 1992. Med sitt motstånd mot Vietnamkriget, sitt marijuanarökande (med eller utan halsbloss) och sina utomäktenskapliga eskapader representerade han allt vad den amerikanska högern förknippade och hatade med 1960-talets vänstervåg: gudlöshet, promiskuitet, bristande disciplin och bristande respekt för auktoriteter. Med paret Clinton drog sex, droger och rock'n'roll in i Vita huset, vilket sannerligen var ett surt äpple att bita i för somliga.

Själv befann jag mig på republikanernas valvaka på ett av de stora hotellen i Washington DC den där kvällen i november 1992. Valutgången hade i det längsta varit oviss, och det hela komplicerades ytterligare av den oberoende kandidaten Ross Perot och frågan om hur många röster han skulle kosta Bush den äldre. När det så stod klart att Clinton faktiskt hade vunnit, med mindre än 43 procent av de avgivna rösterna, och han

AXESS RECENSERAR

On Paradise Drive
David Brooks
s. 41

I sin förra bok skrev David Brooks om borgerliga bohemer. Nu rapporterar han från vardagen i Pennsylvanias förorter där monstergrillar och åkgräsklippare härskar. **Isobel Hadley-Kamptz** hittar både fullträffar och plattheter.

Hiding from Humanity
Martha C. Nussbaum
s. 42

Den som uppträder på ett föregelseväckande sätt kan bli straffad. Martha Nussbaum hävdar däremot att avsky och skam alls inte bör ha inflytande på lagstiftningen. **Johan Tralau** visar på stora blottor i hennes resonemang.

The Biology of Traditions
Dorothy M. Frigaszy & Susan Perry (red.)
s. 43

Människor gör det. Möss gör det. Guppyfiskar gör det. Traditioner följs på alla möjliga håll bland djur och människor. **Staffan Ulfstrand** har i en samlingsvolym tagit del av forskningsläget inom studierna av traditioners betydelse för djurs livsmönster.

Agnelli. Una storia italiana
Antonio Calabrò
s. 45

Hundra år med Fiat speglar Italien som modern nation. Familjen Agnelli har haft hand om ett företag som anpassat sig till fascister och attackerats av militant vänster. Men under den globala kapitalismen går hjulet långsammare, berättar **Pernilla Ståhl**.

Nero
Edward Champlin
s. 46

Kejsar Nero har gått till historien som en pervers tyrann. **Eva-Carin Gerö** har läst en bok som strävar efter att hitta ett system bakom galenskapen.

Surprise, Security, and the American Experience
John Lewis Gaddis

Der gespaltene Westen
Jürgen Habermas
s. 47

I korthet anmäls två böcker som diskuterar världspolitiken, den ena ur amerikanskt perspektiv, den andra ur europeiskt. Inte oväntat dras skilda slutsatser om vilken roll USA bör ha.

NÅGOT AV SAMMA liberala optimism andas E. J. Dionne, författare till en av den amerikanska centrismens heliga skrifter, *Why Americans Hate Politics* (1991), i sin nya bok *Stand Up Fight Back*. Högers idéer om en minimal stat, maximal frihet för entreprenörer och drastiska skattesänkningar gynnas av att de är konkreta och lätta att omvandla i slagord, men de är trångsynta och otillräckliga, hävdar Dionne. Individens frihet hotas inte bara av den stuvuxna staten, utan i väl så stor utsträckning av det kaos som följer av alltför radikala avregleringar och ett undandragande av resurser från myndigheter. Samma sak med den så kallade fria marknaden, som aldrig kan vara fri om den ska fungera. Den kräver såväl en tydlig lagstiftning som ett kraftfullt rättssystem.

Problemet för demokrater och de moderata republikaner som hukar i den politiska polariseringens orkanvindar är att dessa insikter är aningen komplicerade och abstrakta. De måste hävdas med brinnande övertygelse och pedagogisk skicklighet. USA:s liberaler kan, med andra ord, inte längre nöja sig med sin statistroll. Efter decennier av intellektuellt defensivspel måste de mobilisera ett seriöst syftande motstånd.

En orsak till demokraternas tillbakagång är enligt Dionne att partiet och dess sympatisörer i

framträdde med sin familj och sina medarbetare i tv var stämningen i hotellets balsal förtätat förbistrad. Många grät och skakade sakta på huvudet i vanmakt och chock, andra utslungade förbannelser och hötte med nävarna. Alldeles bakom mig mumlade någon dova hotelser som gick ut på att denna period av nationell vanära inte skulle bli långvarig på grund av presidentens nära förestående fränfalle.

Men tack vare att han fick leva och ha hälsan kunde Clinton så småningom, som Dionne påpekar, överlämna finaste tänkbara gåva till sina motståndare på högerkanten: Lewinsky-skandalen. I ett alltmer konservativt klimat hade Clinton redan gradvis drivit allt längre högerut, och skandalen gjorde varje tänkbart initiativ av liberal karaktär otänkbart. Som ingenting annat stärkte den också fiendesidans stridslystnad. Ständigt nya utredningar lades till gamla, en avsättningsprocess sattes i gång, det var cigarrer och fläckiga klänningar i medierna överallt och hela tiden.

Och även om republikanerna misslyckades med att få Clinton avsatt – delvis därför att tidskriften *Hustlers* ägare Larry Flynt hotade att avslöja komprometterande uppgifter om snedsteg begångna av presidentens allra mest hycklande angripare – innebar skandalen att Al Gore såg sig tvungen att distansera sig från Clinton, och den hindrade honom under kampanjen 2000 från att slå politiskt mynt av det ekonomiska välstånd som hade skapats under deras gemensamma tid vid makten. Med tanke på att Bush sedan vann med ingen marginal alls och sattes i Vita huset av en djupt splittrad högsta domstol som frångick sina egna principer om delstaternas långtgående egna beslutsrätt, hörde detta rimligen till de faktorer som blev avgörande.

TROTS DENNA FLAGRANTA frånvaro av något som ens liknar ett mandat för en extremistisk politik, och trots att han gått till val som en "medkännande konservativ" och med utfästelser om att ena en tudelad nation, rivstartade Bush med att driva igenom exempelösa skattesänkningar i flera steg för landets allra mest välbärgade. Först var argumentet att det rådande överskottet i finanserna rätteligen skulle återbetalas till folket. Reich ser det mer som en fråga om återbetalning till Bushkampanjens stora bidragsgivare. Och när detta högst tillfälliga överskott snabbt förvandlades till ett gigantiskt underskott i och med att alla börsbubblor sprack, alltmedan Bush spenderade vildsint för att hålla diverse knäande industrinäringar under armarna och gick ut i krig mot Irak, var argumentet för de fortsatta skattesänkningarna ett helt annat, nämligen att skapa tillväxt.

Samma politik under helt olika omständigheter, med andra ord. Det är, som Paul Krugman har noterat, bara marknadsföringen som justeras en smula. Och oavsett konjunkturläge och säljstrategi var demokraternas motstånd i kongressen lika lamt. De staterade bara, vände andra kinden till. Förlorandet var deras försörjning och livsstil.

Förnedringen av demokraterna nådde en kulmen under kongressvalen 2002, då terrorattackerna året innan utnyttjades hårt – och framgångsrikt – av republikanerna för att ifrågasätta motståndarkandidaternas patriotism. I en annons riktad mot Georgias demokratiska senator Max Cleland, som förlorade bägge sina ben och ena armen i Vietnamkriget, användes bilder av Usama bin Ladin och Saddam Hussein. Avvi-

kande åsikter, också en medaljerad krigshjälte, stämplades som högförräderi. Och det fungerade. Cleland förlorade. Republikanerna erövrade majoriteten i senaten och utvidgade sin majoritet i representanthuset.

ETT AVGÖRANDE SKÄL till att en sådan taktik kan gå hem är att det numera är den radikala högern som har hand om klimatanläggningen i det offentliga rummet. Det finns helt enkelt ingen kritisk instans inom medierna som motsvarar den republikanska högerflygelns röststarka hejklack, ett väloljat nätverk av tankesmedjor, webbsajter, dagstidningar, tidskrifter, radiostationer, tv-kanaler och bokförlag: olika fingrar på samma hand, intimt sammanflätade och samverkande.

Journalistikens karaktär har förändrats dramatiskt under de senaste decennierna, och det gäller inte minst den politiska journalistiken. Nu slås politiker om medial uppmärksamhet på samma villkor som dokusåpakändisar, våldsbrottslingar

**Nu slås
politiker
om medial
uppmärksamhet
på samma villkor
som dokusåpa-
kändisar,
våldsbrottslingar
och nya
bantningskurer.**

och nya bantningskurer. Därav följer att den politiska processen, inte alls bara i USA, i allt högre grad presenteras som en cirkus för verbalt underhållningsvård. Propagandan tar över journalistikens former och funktioner. Fräcka lögnare fungerar då bättre än krångliga sanningar, skrik är bättre än nyansering. I denna gren har demokraterna fram till helt nyligen antingen varit ömkliga förlorare eller helt enkelt lämnat walk over. Med en dagordning som är som skraddarsydd för skrikande har republikanerna dominerat den mediala spelplanen fullständigt.

Denna utveckling dokumenteras och analyseras av David Brock i den nyutkomna *The Republican Noise Machine*. Brock har själv ett förflutet i detta brusmaskineri, har själv varit en profilerad skribent på högerkanten och utfört beställda smutskastningar av bland andra Hillary Clinton. Det var Brock som kallade Anita Hill, juristen som vittnade om trakasserier från den konservativa domaren Clarence Thomas, för "a little nutty, a little slutty". Han har häromåret bekant sina synder i memoarboken *Blinded by the Right*.

Uppenbarligen brinner i Brock fortfarande pamflettistens heta temperament. Det är nödvändigt att läsa *The Republican Noise Machine* med en viss skepsis eftersom den vredgade konvertiten här målar med mycket bred pensel och ser alla skribenter som någonsin har yttrat sig kritiskt om Bill Clinton eller Demokraterna – till exempel Christopher Hitchens, Michael Kelly och Andrew Sullivan – som delaktiga i onskans sammanväring. Men citat och faktasammanställningar ger ändå en skrämmande tydlig bild av hur effektivt denna hantering bedrivs.

En liten lögn om att Al Gore säger sig ha uppfunnit internet (från en republikansk pressrelease) sprider sig oerhört snabbt från det ena mediet till det andra, upprepas i absurdum, förbättras och förstoras och blir snart ett etablerat faktum omkring vilket man i kolumner och debattpaneler börjar rulla allt större snöbollar. Det dröjer sedan inte länge förrän man också i de mest respektabla sammanhang börjar tala om Gores galenskap och patologiska ljugande. Den före detta Clintonmedarbetaren George Stephanopoulos sitter i ABC och talar om Gores "Pinocchio-problem". I *Washington Post* frågar sig Bob Woodward om Gore kan urskilja vad som är verkligt. På ingen tid alls har det hela fått så groteska proportioner att varje försök att dementa bara

skulle te sig löjligt och få motsatt effekt i form av en ny störtflod av kolumner och paneldebatter. På varje nivå i den mediala näringskedjan sitter propagandister och pratmakare utklädda till journalister. De pratar och propagerar, skriker och skratrar, och den gamla trista faktakollen står då inte särskilt högt i kurs.

Och detta är av allt att döma framtidens melodi, inte bara i USA. Jag vet inte hur många gånger jag har hört pratet om en svensk version av Crossfire, det CNN-program som mer än något annat har bildat skola i skrik- och skrattgenren. En homofob får bråka med en bög, en abortmotståndare med en feminist och så vidare. Propagandister och politiker ikläder sig programledarrollen. Och utrymmet för journalistik i gängse bemärkelse krymper rimligen i motsvarande grad. Redan finns det ett begrepp, "FOXification", som står för ett programformat där nyheter ersätts av ett politiserat käbbel om nyheter.

EN ANNAN SAK som framkommer med förfärande tydlighet i Brocks bok är att den höger, i Sverige och på annat håll, som har kontakter med och gärna gör sig till språkrör för de konservativa opinionsinstituten i Washington, och som aldrig försitter ett tillfälle att uppmana vänstern till uppgörelser med kommunismen, har åtskilligt att sopa undan framför den egna dörren. Det finns många och intima kopplingar mellan organisationer som exempelvis The Heritage Foundation och de obehagligaste formerna av rasism, segregationism, agitation mot medborgerliga rättigheter, hets mot homosexuella etcetera.

Robert Reich sätter sitt hopp till styrkan i de socialliberala idéerna. De står helt enkelt i samklang med förnuftet, menar han. Följaktligen är uppgiften för demokraterna nu att sluta gnälla och i stället ta debatterna med högern. Ja, moral är bra, men vad folk gör frivilligt i sina sängkammare är inte en offentlig angelägenhet, vilket där emot mångmiljonbedrägerierna och maktmissbruket i de stora börsbolagen är. Ja, familjer är bra, men problemet är inte att ogifta kvinnor har sex alltför ofta, utan att fattiga människor har alltför låga löner, vilket hindrar dem från att skapa trygga hem för sina barn. Ja, patriotism är bra, men den bör hellre uttryckas i form av reella uppoffringar, till exempel som en villighet att betala skatt efter förmåga när nationen befinner sig i krig, än med skrikigt flaggviftande.

E. J. Dionne ser i Howard Deans inledande framgångar under demokraternas primärval en anledning till optimism. Dean var innovativ i så måtto att han använde internet för att ragga små penningssummor av många sympatisörer, vilket visade att det faktiskt är möjligt att frigöra sig från mäktiga särintressen och genomföra radikala reformer av systemet för kampanjfinansiering.

Själv vill jag framhålla en faktor i sammanhanget som både Reich och Dionne underskattar: splittringen inom den amerikanska högern. Den radikalkonservativa agendan – avhållsamhet före äktenskapet, kriminalisering av homosexualitet, böner i skolorna, avskaffande av miljölagstiftning, hårda bud för minoriteter – är i själva verket snarast pseudokonservativ, med ett begrepp som Richard Hofstadter har hämtat från Adorno, och stötande för många konservativa av den mer toleranta och kompromissvilliga sorten. Irakkriget upprör många isolationister, underskottet retar upp vänner av en balanserad budget. Och så vidare.

I denna till synes oövervinnliga lagmaskin finns, således, sprickor och motsättningar som innebär möjligheter för de eviga förlorarna att åter komma med i matchen. ■

Storlek large. Till stora amerikanska gräsklippare krävs stora gräsmattor.

Foto: Natalie Fobes/Corbis/Scanpix

Paradiset syns från åkgräsklipparen

ON PARADISE DRIVE
How We Live Now (And Always Have)
in the Future Tense

David Brooks

Simon & Schuster 2004 (320 s.)

DET FINNS DE SOM SÄGER att god satir måste rymma ett visst mått av ömhet för att bli riktigt rolig. Det ligger en hel del i det. Men framför allt måste den utgå från verkligt ingående kunskaper. Just detta gjorde David Brooks förra bok, *Bobos in Paradise*, så bra. Han är själv en del av just den högutbildade, högavlönade, socialt liberala och borgerliga bohemkrets han skrev om. För att ta sig till hans villa i Bethesda i Maryland åker man förbi flera ekologiska snabbköp där smågodiset saknar syntetiska tillsatser och är förpackat i en ayurvedisk miljö av arbetstränande förstånds-handikappade och där 30 cent per påse går till hemlösa hundar.

Men Brooks sysslar inte bara med satir. Han kallar sig själv för politisk sociolog och hans milimeterexakta nedslag i den amerikanska vardagen säger ofta mer än åtskilliga akademiska utredningar. Just därför är hans position som uttolkare av "Amerika" så stark. Samtidigt är detalj-observationerna svåra. Hamnar fokus bara lite fel blir de platta och meningslösa. I *On Paradise Drive* finns exempel på både lyckade och misslyckade expeditioner ut i det (o)kända.

För den som läser Brooks i *The Atlantic Monthly* och *New York Times* är hans fascination för den amerikanska medelklassen inget nytt. Denna gång har han kastat loss i terrängen i Pennsylvanias villaförorter – återvändsgrändernas och garagebasketkorgarnas förlovade land. Beväpnad med statistik över hur mycket USA årligen lägger på gräsmattevård (40 miljarder dollar) spanar han genom villaträdgårdarna på jakt efter den "vanlige amerikanen" och dennes drivkrafter.

Resan rör sig över både välkänt och okänt territorium för Brooks. Stadskärnornas häftiga typer förstår Brooks inte mer om än vilken medelålders förortsman som helst. Följaktligen klarar han bara av att håna dem helt ytligt. Mot de provisoriska, mindre harmoniskt välbärgade förorterna där det

bor invandrare och andra nybyggare är han välvilligt inställd, men ändå kanske inte helt hemma.

Nu håller han sig bland sina egna grannar också – med stor entusiasm och högre pricksäkerhet. Beskrivningen av den välbärgade förortsskallen som ska köpa en grill är talande. I samma ögonblick som han kommer in på den amerikanska lyxvarianten av K-Rauta "faller han in i den gång som amerikanska män lägger sig till med när de får syn på stora mängder varor". Han funderar över om det kanske vore bäst att satsa på en grill som är stor som ett mindre trädgårdsskjul, med tanke på att han en dag kan vilja helstecka en bison-oxe. Han lyssnar på den anställde som rabblar fakta ingen av dem förstår om värdet av keramiska räfflor eller inbyggda röklådor. Till slut köper han grillen med de snyggaste mugghållarna, för som Brooks säger: "all major purchases of consumer durable goods these days ultimately come down to which model has the most impressive cup holders".

ANLEDNINGEN TILL ATT BROOKS kan beskriva Patio Man, som väger 12 kilo för mycket eftersom det är den acceptabla övervikten för män i hans samhällsklass, och hans fru Cindy, som tränar varje dag för att se ut som Jennifer Aniston, är att han känner dem. Som judisk intellektuell författare är kanske Brooks inte exakt någon Patio Man själv, men han är tillräckligt lik för att förstå dennes dagdrömmar om att på sitt oändliga trädäck vända forellfiléer och t-bensstekar på sin nyinköpta monstergrill inför vännernas beundrande blickar.

Men det är inte bortablandheten som är det största problemet med *On Paradise Drive*. Det är i stället att slutsatserna inte hänger ihop med analysen. Brooks är så uppfyllt av sin idé att den amerikanska medelklassen är världens mest moraliskt högstående kultur att han bortser från sina egna knivskarpa beskrivningar av densamma.

Det finns förstås en strävan framåt i den amerikanska medelklassen som man kan se som en moralisk drivkraft. Den finns i sin ursprungliga och nästan uttjatade form i den amerikanska drömmen, tanken att vem som helst kan ta sig vart som helst om man bara anstränger sig tillräckligt hårt. Dessa oändliga möjligheter gör att man hela tiden måste vara på väg, och därför flyttar amerikaner långt mer än något annat folk. Sannolikheten för att någon ska bo kvar hela livet på samma ort är mikroskopisk. Att de skulle ha samma jobb genom hela livet är än mindre tänkbart. Om något känns fel på jobbet, i bostadsom-

rådet eller regionen – åk vidare! Denna ständiga rörelse och dessa evigt provisoriska nya hem och arbetsplatser är grunden till både det amerikanska ekonomiska undret och den amerikanska unikt utspridda, ocharmiga stadsbyggnaden.

Brooks för ett resonemang om att man kan dela in världen i blondiner och brunetter och att blondinerna är lättsamma, ytliga och framgångsrika och lever sina liv i ett evigt solglitter. Brunetterna däremot funderar, tvekar och är lätt neurotiska. Det är brunetterna som skriver böcker och tänker. Blondinerna åker vattenskidor.

Ur ett globalt perspektiv är amerikanerna jordens blondiner. De är världens bimbos, som inte tänker tillräckligt mycket och inte oroar sig för framtiden utan ser livet som ett enda stort nöjesfält. Ändå, och det är här den kosmiska orättvisan kommer in, är de galet framgångsrika.

DETTA ÄR INGEN unik analys. Men Brooks går ett steg längre. Han menar att okej, vi amerikaner är jordens blondiner, men i vår blondhet ligger djupa värden och moraliska drivkrafter av närmast transcendental karaktär. Man undrar vad Thoreau skulle ha sagt. För på vilket sätt är extrem materialism, ständig yttre förändring och bekymmerslöshet inför morgondagen moraliskt bättre än grubblerier och världsfrånvändhet? I den amerikanska arbetsamheten finns självklara puritanska värden, men det hänger dåligt samman med den lika amerikanska njutningsjakten.

David Brooks är brunett själv. Han tycker att amerikanerna är för ytliga, för lite uppfyllta av sin plats i historien, för mycket koncentrerade på materiella strävanden. Det är inte för inte han kallar sig konservativ. Han önskar mer av karaktärsdanande fostran av amerikanska unga, som att de skulle ägna en bråkdel av den tid de lär sig saker utantill på att fundera över vad historien eller litteraturen har att säga just dem i deras liv. Han säger själv att prestationshetsen likriktar barn bortom varje rimlig gräns och att medelklass-amerikanernas karriärfokus gör att familjens roll kommer i skymundan.

Det är synd att han inte tar sina egna känslor inför villaförortens problem på större allvar. Det vore intressant att läsa om hur dessa framåtsu-sande blondiner skulle kunna kombinera sina ständiga framsteg och sin soliga uppenbarelse med en smula mer, tja, själ. För det sker nog inte genom att köpa en ny åkgräsklippare med extra snygga mugghållare.

ISOBEL HADLEY-KAMPTZ

Skamgrepp på skammen

HIDING FROM HUMANITY
Disgust, Shame, and the Law

Martha C. Nussbaum

Princeton University Press 2004 (432 s.)

DET SÄGS ATT DE ANTIKA kyniska filosoferna Krates och Hipparchia kopulerade offentligt. De menade nämligen att det inte var något att skämmas för, ingenting alls. Närmare bestämt fanns det enligt dem inte någonting över huvud taget som man borde skämmas för. Ännu i dag skulle de åtalas för förargelseväckande beteende eller något liknande. Många skulle säkerligen anse att det är fränstötande att göra det mest intima offentligt, och att det grekiska filosofparet naturligtvis fick ha vilka konstiga idéer de ville, men att de borde skämmas för den offentliga akten – och straffas för det.

Men frågan är varför, och om staten verkligen bör kunna straffa människor med motiveringen att de gör något som andra finner fränstötande eller skamligt. En som inte tycker det är den välkända amerikanska filosofen Martha Nussbaum, vars senaste bok, *Hiding from Humanity*, handlar om just detta problem. Nussbaum är, som hon tidigare har visat exempelvis i *Upheavals of Thought*, inte fientligt inställd till "känslor" i allmänhet. Våra rättssystem är, liksom våra föreställningar om moral, faktiskt uppbyggda utifrån antagandet att känslor ibland spelar roll. Så anses det allmänt att det finns rimliga känsloreaktioner på exempelvis kränkningar, och att dessa kan vara förmildrande omständigheter. Om någons barn är på väg att våldtas kan det vara rimligt att acceptera mer våld mot förövaren än som faktiskt krävs för att förhindra brottet. Rationella former av vrede är därför, precis som rädsla, en känsla som lagstiftningen måste ta hänsyn till.

Men Nussbaum, som visserligen inte talar om just Krates och Hipparchia, menar att vämjelse och skam i detta hänseende är helt annorlunda. Att man tycker att det är fränstötande att se ett par grekiska filosofer idka könsgång på stadens torg är inget skäl att faktiskt förbjuda det – tvärtom måste man hitta en annan sorts argument. Vissa anser exempelvis att äktenskap mellan personer från olika "raser" är fränstötande, och det förhållandet visar naturligtvis att det blotta faktum att vissa eller många anser något vara äckligt inte är ett tillräckligt skäl för att förbjuda det.

BOKEN INLEDS MED ETT grundläggande resonemang som syftar till att visa att man bara kan bortse från känslor i ett rättssystem om man samtidigt är beredd att bortse från varje föreställning om personligt ansvar eller förmildrande omständigheter. Men eftersom Nussbaum här vill skilja ut just vämjelse och skam som känslor vilka till skillnad från vrede och fruktan inte bör spela någon roll i lagstiftningen, ägnas resten av boken till stor del åt att dissekera dem. Både när det gäller vämjelse och skam försöker Nussbaum först psykologisera och hitta de båda känslornas "egentliga" grund, nämligen perverterade rädslor inför den egna ofullkomligheten och kroppsligheten, rädslor som projiceras på omgivningen. Och i båda fallen argumenterar hon därefter för att känslan i fråga är irrelevant eller direkt farlig i politiska och juridiska sammanhang.

När avskyn tystnar. Det räcker inte att som Martha Nussbaum hävda att problemet med kannibalism ligger i att äganderätten till kroppen inte respekteras. Foto: Phil Bray/Metro-Goldwyn-Mayer/Scanpix

Martha Nussbaum anser sig själv inta en liberal ståndpunkt i sin argumentation. "Liberalism" har av någon anledning blivit ett mantra i vår tid: ofta hör man det pekpinneartade pseudoargumentet att något skulle vara bra eller dåligt på grund av att "liberalismen" påbjuder eller förbjuder det. Så också hos Nussbaum. Men det är inte alltid klart vad liberalismen tänks vara. Ett svar – troligen det bästa – är den politiska lära som grundar sig i den engelske filosofen John Stuart Mills "skadeprincip", det vill säga att var och en har rätt att göra precis som han vill förutsatt att han inte skadar någon annan. Men Nussbaum är märkligt otydlig när det gäller skadeprincipen: det blir aldrig riktigt klart om hon verkligen vill härleda alla politiska ställningstaganden ur den.

Det är en talande vaghet. För Nussbaum har svårigheter när det gäller att argumentera för sina ställningstaganden, och det är säkerligen därför hon sällan tar motargument på riktigt allvar. Den amerikanske bioetikern och ordföranden för president Bushs bioetiska råd, Leon Kass, har exempelvis hävdade att det finns sex företeelser som för alla sunda människor intuitivt förefaller fränstötande, nämligen incest, tidelag, likskändning, kannibalism, våldtäkt och mord. Detta är viktiga principiella frågor, och det är inte klart om de fyra första faktiskt alltid kan förbjudas om man vill hålla sig till Mills liberala princip. Men Nussbaum viftar bort argumentet med en slarvig och nonchalant gest: incest kan förbjudas eftersom en minderårig dotter inte kan anses ge något egentligt samtycke till samlag med sin far, och kannibalism eftersom det förutsätter att man först har dödat den som skall ätas. Här är Nussbaum uppenbarligen inte intresserad av den helt självklara invändningen att den incestuösa dottern kan vara både myndig och ge sitt samtycke (som

exempelvis Lucrezia Borgia), eller att man kan äta människor som har dött på annat sätt än genom mord. Det är helt enkelt tydligt att Nussbaum bara är intresserad av att bemöta dåliga argument för ståndpunkter som skiljer sig från hennes egna, inte bra sådana.

Helt i linje med detta försöker Nussbaum i fallen vämjelse och skam dribbla bort avvikande åsikter genom att omtolka dem till uttryck för psykiska defekter. Enligt henne bör man inför pornografi inte känna vämjelse, utan vrede. Vämjelsen grundar sig nämligen i en urgammal rädsla för ofullkomlighet som förtrycker olika grupper och då främst kvinnor, homosexuella, handikappade, judar och åldringar. På motsvarande sätt skapas även skamkänslan av en pervers rädsla för den egna kroppen och den egna dödligheten, en undanträngd vanföreställning som lätt slår över i hatbrott, folkmord eller allmänt förtryck. Detta är inga starka argument, utan snarare en sorts *guilt by association*-strategi. Men Nussbaum borde hålla sig för god för den sortens låtsasargument. Även om hon skulle ha rätt i att motstånd mot lagstiftning om "samkönade äktenskap" grundar sig i en primitiv narcissistisk typ av aggression, skulle argumenten mot sådan lagstiftning naturligtvis inte därmed vara vederlagda: en ståndpunkts giltighet är ju inte beroende av om den som omfattar den gör det av rätt skäl.

NUSSBAUM LÄGGER EMELLERTID ned mycket tid och energi på olika utläggningar om hur olika former av vämjelse och skam egentligen bara handlar om en sorts förträngning, om att man förtrycker olika grupper på grund av att man inte kan acceptera sin egen kropp eller dess utsöndringar. Kanske bör man vara generös mot Nussbaum: kanske är detta en ensidig reaktion på en

absurd ensidighet i hennes egen kultur, en kultur där bröstmjölks anses fränstötande och toaletter bara kan omtalas genom den vilseledande eufemismen "vilorum". I alla händelser finns det en mycket problematisk tendens hos Nussbaum att undvika att utsätta den egna tesen för motargument värda att ta på allvar.

För i själva verket blir Nussbaums "liberalism" sällan tydlig. När hon beskriver den sker det alltid i kontrast till något annat, oftast då något som ändå ingen tar på allvar. Till skillnad från sina meningsmotståndare, som hon samlar ihop som "kommunitärer", säger sig Nussbaum i sin liberalism inte vilja förvandla exakt alla moraliska föreställningar till lagstiftning. Men här är det uppenbart att hon argumenterar mot en fiende som inte finns. Även Platon, som under inga omständigheter kan beskyllas för att vara liberal, menar exempelvis i *Lagarna* att det som moralen påbjuder inte alltid bör förvandlas till lagstadgade förpliktelser. Nussbaum hävdar att hennes liberala position går ut på att staten inte får tvinga på människor någon speciell livsstil eller värdering. Detta kan låta oroväckande för den som tycker att exempelvis skolan, som är en central förmedlare av normer, bör vara statligt reglerad. Men även enligt Nussbaums liberalism kan faktiskt staten tvinga medborgarna att omfatta vissa normer, nämligen de normer som hör till den "kärna" av politiska rättigheter som ingår i liberalismen själv. Frågan blir därför vad som skall tänkas ingå i denna kärna, alltså hur liberalismen skall tillämpas i rätt, politik och moral. Och det är här det blir uppenbart att Nussbaum inte riktigt kan göra reda för sina egna ställningstaganden, det vill säga att hon inte kan visa att hennes åsikter följer ur den princip som hon försvarar med sådan frenesi.

Hon tycks, för att nämna ett exempel, gå mycket långt i kampen mot pornografi – inte utifrån tanken att den framställer något vämjeligt och ovärdigt, utan på grund av att den tänks skada andra. Det låter sig nu kanske utifrån Mills skadepincip hävdas att pornografi skadar människor i allmänhet, exempelvis genom att vissa personer får förvrängda uppfattningar om andra människor, i synnerhet kvinnor, och att de förra därför kommer att behandla de senare illa. Men det är en mycket uttöjd förståelse av att "skada andra", och frågan är om den inte kan användas för att argumentera för att långt mer oskyldiga saker skall förbjudas just på grund av att vissa personer kan stimulera absurda moraliska föreställningar genom dem. Hela världslitteraturen är full av sådana.

Och denna skevhet är symptomatisk. När det gäller att låta staten ingripa repressivt är Nussbaum beredd att gå mycket långt i vissa fall. På motsvarande sätt hävdar hon nämligen att ett samhälle bestående av judar eller muslimer inte har rätt att förbjuda tillagning av fläskkött med hänvisning till att de flesta medborgare blir fysiskt illamående av lukten; däremot skall ett samhälle med en majoritet vegetarianer få förbjuda tillagning av kött, då detta till skillnad från islam och judendomen är en moralisk princip som den politiska liberalismen kan göra till sin. Religionen är således en "metafysisk" uppfattning som staten inte bör göra till sin, eftersom alla sådana "omfattande föreställningar om det goda livet" ligger utanför den politiska liberalismens domäner; vegetarianismen kan däremot göras till statsideologi och påtvingas människor

med avvikande smak. Kanske kan man hävda detta utan att vara direkt självmodersäkert. Men vegetarianismen som statsideologi ligger i alla fall mycket långt från den klassiska liberalismens fokus på medborgerliga rättigheter och åtskillnad mellan privatmoral och lagstiftning.

HUR SOM HELST blir det gång efter annan tydligt att det finns något godtyckligt i Nussbaums tvärsäkra domslut om vad som är tillåtet och vad som är fel: argumenten utifrån skadepincipen räcker inte för att rättfärdiga hennes ställningstaganden. När hon exempelvis i fallet nekrofil säger att staten kan förbjuda detta framför hon det faktiskt ganska bisarra argumentet att nekrofil kränker äganderätten. Och egendom kan man bestämma över själv, exempelvis genom att fastslå att andra människor inte får idka någon form av förvrängt "konsumgänge" med den. Men till skillnad från Nussbaum måste man då fråga vem liket i sådana fall "tillhör" och vad det får för konsekvenser. Detta är i själva verket i de flesta rättssystem en litet oklar fråga, och en fråga som i det politiska tänkandets historia alltid har haft en oerhörd sprängkraft. Sofokles *Antigone* handlar just om denna tragiska konflikt om vem som får göra anspråk på ett politiskt kontroversiellt lik.

Nussbaums hänvisning till äganderätten är i själva verket inget svar alls. Om de efterlevande "äger" kroppen av den avlidne, kan de väl i sådana fall besluta sig för att utsätta den för nekrofil. Om å andra sidan staten äger liket, borde även den enligt Nussbaums egen logik kunna förfoga över sin egendom efter eget skön, exempelvis ställa den till förfogande för sexuella minoriteter med behov av den. En invändning är förstås att de allra flesta människor lyckligtvis tycker att nekrofil är just vämjelig och att den därför bör vara otillåten. Men eftersom Nussbaum under inga omständigheter vill godkänna argument som grundar sig i människors vämjelse, måste en lag mot nekrofil rättfärdigas på något annat sätt. Ett sådant sätt – ett som inte är religiöst partikulärt genom att grunda sig i någon mycket specifik eskatologisk doktrin eller så – vore att säga att mänsklig värdighet och respekt för den mänskliga anden utsluter den typen av vanärande av människors kvarlevor eftersom sexualiteten har ett helt annat syfte. Men inte heller detta skulle Nussbaum, om hon var beredd att bemöta den sortens argument och ville vara konsekvent, kunna acceptera: den tycks grunda sig i den typ av "omfattande lära om det goda livet" eller "moralistiska preferenser" som hon uttryckligen fränkänner varje form av giltighet i politiska frågor. Därför är hennes argument för förbud mot nekrofil otillräckliga. Nussbaums liberalism kan, om den skall tänkas till vägs ände, inte rättfärdiga hennes moraliska intuition om det oanständiga och otillåtna i att utnyttja en död människas sexuellt.

Det finns uppenbara skäl att vara skeptisk till ren vämjelse som grund för lagstiftning: sådan vämjelse måste, om den skall få spela någon roll i politik, rätt och moral, kunna rättfärdigas rationellt. Men lika uppenbart är det att Nussbaums politiska liberalism är ett trubbigt verktyg när det gäller att avgöra vad som bör vara förbjudet och vad som bör vara tillåtet. Principen om att man bör få göra vad som helst som inte direkt skadar någon annan är otillräcklig – och det gäller därför också liberalismen själv.

JOHAN TRALAU

Följ traditionen och rädda livhanken

THE BIOLOGY OF TRADITIONS
Models and Evidence

Dorothy M. Frigaszy & Susan Perry (red.)

Cambridge University Press 2003 (456 s.)

REDAN FÖR 150 ÅR SEDAN hade Charles Darwin insett att människan varken fysiskt eller psykiskt är kategoriskt skild från resten av djurvärlden. Denna insikt uppfattades emellertid i långa tider och breda kretsar som ideologiskt opassande och därför osann – ett tänkesätt som i dag är i avklingande men långt ifrån utdött. Det finns förvisso en mänsklig natur, men dess individuella manifestationer varierar som resultat av både genetisk och "omvärldslig" variation.

Betydelsen av den sociala inlärningen för individens uppträdande varierar kraftigt mellan olika djurarter och djurgrupper men ökar i allmänhet med stigande kognitionsförmåga. Denna avspeglas i en proportionsvis större storlek på hjärnan och framför allt på de komponenter som svarar för de avancerade, "exekutiva" hjärnfunktionerna (grovt sett hjärnbarken i motsats till hjärnstammen). Bland däggdjuren finner vi beteenden som röjer mer komplicerad intelligens framför allt hos primater (apdjur, inklusive oss själva), valar och elefanter. Men även djur med betydligt enklare hjärnkapacitet, som exempelvis akvaristernas outslitliga guppyfiskar, har förmåga att iakttä hur artkumpaner beter sig, komma ihåg vad de sett och använda sina kunskaper vid senare tillfällen. I sin grundläggande form består den sociala inlärningen av just detta som guppyn klarar av, det vill säga "att göra som Svensson gör" – och detta även sedan förebilden avlägsnat sig.

KUNSKAPER SOM FÖRS från individ till individ genom social inlärning (härnning) bildar vad vi kallar traditioner – ett begrepp som numera används inom den (djur)etologiska forskningen lika ogenerat och smärtfritt som inom den (human)psykologiska. Traditioner har beskrivits hos ett stort antal djurarter. Särskilt ofta har man påvisat dem i olika arters sätt att leta upp, känna igen och hantera föda, men även i vandringsvanor, partnerval och sätt att reagera mot rovdjur och andra faror.

En nyutkommen bok, *The Biology of Traditions*, ger en bred översikt över forskningsläget beträffande uppkomsten och spridningen av traditioner inom populationer av skilda djurarter. Även om tonvikten ligger på primater och i viss mån fåglar, är ändå ett kvarstannande intryck att traditioner – socialt inlärda beteenden – är mycket vanligare och viktigare i djurvärlden än man tidigare föreställde sig. Redaktörer för denna utomordentliga samlingsvolym är Dorothy M. Frigaszy, välkänd auktoritet på primaters psykologi, och Susan Perry, känd för sina inträngande studier på sydamerikanska apor som till skillnad från vad man tidigare ansåg på intet vis är underlägsna sina kollegor i Gamla världen med avseende på kognitionsförmåga och social komplexitet.

En individ – människa, mus eller mes – kan naturligtvis lära sig mycket på alldeles egen hand. Ett ensamt barn som leker i trädgården och råkar röra vid en brännässla lär sig något som sitter kvar länge. En råtta som mår illa efter att ha intagit föda med viss lukt skyr föda med denna lukt för

**Hur som helst
blir det gång
efter annan
tydligt att det
finns något
godtyckligt
i Nussbaums
tvärsäkra
domslut om vad
som är tillåtet
och vad som
är fel...**

Avkännande konservatism. En guppy tar del av traditionen.

Foto: Robert Pickett/Corbis/Scanpix

resten av livet. Asocial inlärning genom "trial and error" spelar en viktig roll hos många arter, inklusive vår egen.

Men beträffande vissa företeelser är det riskabelt att egenhändigt pröva deras eventuella farlighet. En "kritiskt lagd" stare som vid anblicken av en sparvhök eller ljudet av ett skott från ett luftgevär inte flyr utan sitter kvar och tvekar har ofta gjort sitt. Bättre då att följa de andra starnas exempel – ta till vingarna och flyga i väg så fort som möjligt och samtidigt lägga på minnet att åsynen av en hök och ljudet av ett skott reflexmässigt bör leda till blixtnabb flykt. I vissa fall har reaktionen på en viss observation blivit genetiskt inprogrammerad, varvid behovet av social inlärning bortfallit, men ofta innebär det genetiska programmet endast en predisposition, som måste aktiveras genom inlärning. Hos oss människor är ormskräck ett exempel på en sådan "halvinstinktiv" reaktion: ett barn som en enda gång ser en orm utlösa skräckreaktioner hos en annan människa får en livslång rädsla för ormar, men utan en sådan social inlärningsepisod kan barnet mycket väl plocka upp en orm och leka med den. Annorlunda förhåller det sig med faror som eluttag, vassa saxar och nonchalanta bilister: där hjälper endast ett evinnerligt tjtande.

Det naturliga urvalet gynnar således på många sätt de individer som i högre grad än andra har en genetiskt grundad benägenhet att absorbera social inlärning. Sådana individer klarar sig bättre i livet och får fler avkomlingar än de som inte har lika stor benägenhet att dra lärdom av artfränders handlingsmönster. Social inlärning finns därför att de individer som är mottagliga för den har en adaptiv fördel i jämförelse med andra individer. Att vara "traditionell" har en fördel för individen. Vi talar om naturligt urval mellan genetiskt olika individer, inte mellan grupper av individer, även om traditioner definitionsmässigt är gruppfenomen.

EN SAK ÄR ATT ANAMMA ett visst traditionellt kunnande, en helt annan att "uppfinna" exempelvis en födokälla eller ett nytt sätt att komma åt den och därmed eventuellt lägga grunden till en ny tradition. Ivrig forskning har ägnats åt att jämföra frekvensen av innovationer dels mellan olika djurarter och djurgrupper, dels mellan individer av samma art. Vid jämförelse mellan olika djurgrupper har man funnit ett statistiskt samband mellan å ena sidan storleken på de exekutiva delarna av hjärnan och den totala hjärnvolymen, å den andra frekvensen av beteendinnovationer (främst inom näringssökandet), av verktygsanvändande samt av omfattningen av socialt inlär-

da beteenden, traditioner. Människan överträffar alla andra arter i relativ hjärnstorlek och relativ storlek på de exekutiva hjärnpartierna. Det ligger nära till hands att anta att detta är ett resultat av att våra föregångare haft stor nytta av lärtighet och uppfinningsrikedom, vilket lett till hjärnans storleks- och kapacitetsstillväxt under hominidlinjens evolutionära historia.

De individer inom en population som visar störst innovationsbenägenhet har i flera fall befunnits vara de som står lågt i social rang, till exempel på grund av sin ungdom, och därför har svårt att komma åt "köttgrytorna". Nöden är uppfinningarnas moder – ett gammalt talesätt som alltså visar sig ha en sund biologisk bakgrund.

Härmed vare inte sagt att fördelarna med en "praktisk" begåvning varit den enda faktor som drivit på evolutionen av människans enorma hjärna. Det finns andra intelligensrelaterade talanger som påverkar individens fortplantningsframgång, exempelvis förmågan att stiga i status och att framstå som åtråvärd i konkurrensen om partners. Eftersom dessa egenskaper är kopplade till och därför ökar betydelsen av en relativt hög intelligens, som medger till exempel ett nyansrikt språk eller i vid mening konstnärliga talanger, har de antagligen bidragit till att pressa upp hjärnvolymen. Vissa forskare hävdar att den sexuella selektionen i själva verket är den allra viktigaste faktorn bakom den enastående hjärnvolymökning som kännetecknar förmänniskornas evolution under den senaste årmiljonen.

FÖR ATT DEN SOCIALA inlärningsmekanismen skall fungera krävs en tät samvaro. Det förvånar knappast att vi generellt sett finner den mest omfattande traditionsbildningen hos arter med avancerad socialitet, ofta byggd på släktsammanhållning, låt vara att det finns en del påtagliga undantag. Ett halvsekel av intensiva fältstudier av människoaporna, med vilka vi har störst genetisk överensstämmelse, har levererat mängder av värdefulla uppslag för en djupare förståelse av den evolutionära bakgrunden till människans specifika version av socialitet och intelligens. En annan apart som i detta sammanhang är ett givande jämförelseobjekt är savannbabianen. Visserligen står den lite längre från oss i det zoologiska systemet och är alltså en smula mindre lik oss i genetiskt hänseende, men å andra sidan lever den under ekologiska betingelser som i högre grad än människoapornas påminner om dem i vilka en avgörande del av hominidernas evolution ägde rum, öppen skogssavann med störst näringstillgång på marken. Enligt principen att socialiteten avspeglar ekologin kan alltså babianen ha mer att lära

oss om vår egen tillblivelse än de mer regnskogsknutna schimpans- och gorillaarterna. För övrigt skrev redan Darwin att den som önskar förstå det mänskliga psyket har mer att vinna på att studera babianer än på att läsa all världens filosofer. Flera kapitel i föreliggande volym redovisar nya och spännande erfarenheter rörande de sydamerikanska kapucinaporna, hittills försummade av primatologerna och så olika Gamla världens apor att de erbjuder helt nya jämförelsemöjligheter när det gäller de evolutionära processer som skapat primaternas socialitet.

Som Simon M. Reader påpekar i sitt stimulerande kapitel verkar det högst sannolikt att många av skillnaderna i den sociala inlärningens relativa betydelse mellan olika primatarter beror på olikheter i variationen i vissa viktiga faktorer i deras respektive livsmiljöer. Även om regnskogens stabilitet ofta överdrivs, är den dock odiskutabelt större än savannens. I högggradigt stabil miljö bortfaller vinsterna med social inlärning. Där kan reaktionsnormerna fixeras genetiskt, eftersom flexibilitet inte är lika viktig som där miljövariationerna är större. Å andra sidan förlorar social inlärning och traditionsbildning det mesta av sin betydelse också i miljöer med alltför snabba och framför allt oförutsägbara variationer. Där är gammal kunskap av ringa värde. Alltså förväntar vi oss maximal traditionsbildning i miljöer som är "måttligt variabla".

Mot denna bakgrund är det intressant att människan överträffar alla andra arter med avseende på sin förmåga att bygga om sin ekologiska nisch till sin egen fördel, vilket bland annat inneburit en minskning i amplituden och en ökning i förutsägbarheten i vissa viktiga omvärldsvariationer. Evolutionen av människans unika förmåga till social inlärning och traditionsbildande har kanske ägt rum i växelspel med evolutionen av vår arts exceptionella förmåga till nischombyggnad. Var "teknisk" problemlösning den primära orsaken till vår evolutionära linjes specialisering på intelligensutveckling? Den frågan diskuteras i ett kapitel skrivet av Kevin N. Laland och J. R. Kendal. Den förre är en av upphovsmännen till den för närvarande mycket omdiskuterade modell i vilken människans förmåga att "bygga om sin nisch" framhålls som ett av de stora evolutionära stegen på vägen mot vår arts enastående kognitiva kapacitet och komplexa samhällsbildningar.

Att vår arts psyke är en makalöst lyckosam adaptation är ett ytterst trivialt påpekande. Utan tvivel har vi lyckats verkställa det himmelska påbudet att uppfylla jorden, och det har skett tack vare våra hjärnfunktioner som i viktiga hänseenden överträffar allt som andra arter uppnått. Kostnaderna för evolutionen av detta makalösa hjärnkontor måste ha varit väldiga och följaktligen också vinsterna. Med andra ord har evolutionen av vårt psyke drivits av starka selektionskrafter. Det har hos våra föregångare varit levnadsförlängande och fortplantningsbefrämjande att vara en gnutta klipskare än resten av gänget. Såväl innovationsförmåga som kapacitet att dra nytta av den ackumulerade kunskapsmassan samt inte minst benägenheten att söka och fantisera har premierats genom årmiljonerna. Men nu då? Förhåller det sig manne så att vi är på väg in i en värld av så snabba och oförutsägbara förändringar att vår evolverade benägenhet till att lita till traditionerna inte bara förlorar i betydelse utan rentav blir till ett hinder i våra försök att hantera de oerhörda svårigheter som den unika befolkningsökningen och den lika unika teknikutvecklingen försatt oss i?

STAFFAN ULFSTRAND

Italien i backspegeln på en liten Fiat

AGNELLI
Una storia italiana
Antonio Calabrò
Rizzoli 2004 (124 s.)

ÅRET ÄR 1901. "Vi befinner oss bara i begynnelsen av en stor rörelse av kapital, människor och arbete. Kanske har jag fel, men bilen är början på en social omvälvning från grunden." Kavalleriofficeren Giovanni Agnelli har två år tidigare lämnat sitt regemente för att starta Fabbrica Italiana di Automobili Torino, Fiat, ett företag som skulle växa till Italiens största privata affärsimperium. Agnellis affärsidé var att tillverka bilar för massorna, ett mål som nås på 1930-talet med Balilla och Topolino och i än större utsträckning med Fiat 500 och 600 på 1950-talet.

Antonio Gramsci, grundaren av det italienska kommunistpartiet, var paradoxalt nog en av de få som förstod Agnellis betydelse, skriver Antonio Calabrò i inledningen till *Agnelli. Una storia italiana*. Gramsci såg Agnelli som vägröjare för socialismen: kapitalisten Agnelli startade fabriker, arbetarna blev socialister och sedan skulle de ekonomiska krafterna med nödvändighet framtvinga Revolutionen. Historien visade att Gramsci hade fel. Fabrikerna i Turin var förvisso en plantskola för en politiskt medveten arbetarklass, men det blev ingen revolution. Kommunistpartiet finns inte längre, men det gör Fiat, om än i svår kris.

Journalisten Calabrò speglar den italienska 1900-talshistorien genom Fiat och det är lika fängslande som lärorikt. Boken innehåller 18 intervjuer med italienska politiker, samhällsvetenskapliga forskare och Fiatanställda som alla ger sin bild av Agnellidynastins politiska och ekonomiska betydelse. De många olika vittnesmålen bidrar till en bred och nyanserad bild.

Ett återkommande tema i boken är Agnellifamiljens förhållande till den politiska makten, ett annat hur Fiat hanterade de våldsamma konflikterna på arbetsmarknaden på 1960- och 1970-talet. Under Mussolinis fascistiska diktatur utnämndes Giovanni Agnelli till senator på livstid. Men Agnelli och Mussolini hyste inga varmare känslor för varandra – en omtalad händelse är när Mussolini skulle inviga Fiatanläggningen Mirafiori i Turin 1939 och han kom dit i en Alfa Romeo. Efter befrielsen blev Agnelli lika fullt anklagad för att ha varit kollaboratör. Hans nära förtrogne medarbetare Vittorio Valetta friades dock från misstankar och med kommunisternas goda minne övertog han skötseln av företaget 1945.

Under de kommande 20 åren var det Valetta som med järnhård disciplin och med Henry Ford som förebild styrde Fiat. Hans devis var att "det som är bra för Fiat är bra för Italien".

Efterkrigstiden var samtidigt rekordåren då det gamla italienska bondesamhället omvandlades, industrialiserades och urbaniserades i ett rasande tempo. Fiats småbilar som 500, Cinquecento, och 600, Seicento, blev själva symbolerna för *il miracolo economico*, det ekonomiska miraklet. Cinquecento var, berättar sociologen Giampaolo Fabris, en ikon för den italienska moderniseringen. Bilen var inte bara ett transportmedel, utan också en frihetssymbol och en tillflyktsort. På 1950-talet skedde den sexuella debuten för de flesta unga i Italien i en Cinquecento eller en Seicento.

Fiat hade också social och demografisk betydelse: den gigantiska Mirafiorianläggningen i Turin, Europas största, drog först till sig bönder från landsbygden och var sedan en magnet för arbetslösa syditalienare. Fiat bidrog till avfolkningen av södra Italien men också, understryker historikern Aurelio Lepre, till en integration av olika kulturer från nord och syd. Denna integration var av stor vikt för landets enandeprocess.

GIANNI AGNELLI, SONSON till Fiats grundare, tog över 1966. Han kände enligt flera bedömare stark respekt för de demokratiska institutionerna och han distanserade Fiat från kristdemokraterna, som Valetta stått nära. Agnelli gick i polemik med kristdemokraterna som han menade gynna klientelism, köpta lojaliteter, och stod i vägen för moderniseringen av landet. Han lade sig i stället med den i hans tycke mer framstegsvänliga centervänstern. Blickarna riktades mot den anglosaxiska kulturen och han var, med Fiatmedarbetaren Franco Bernabè ord, "motsatsen till den provincialism som plågar den italienska ekonomin". I flera intervjuer återkommer advokatens ofta upprepade sentens om behovet av att klamra sig fast vid Alperna och inte sjunka ned i Medelhavet.

Gianni Agnelli, eller *l'Avvocato*, Advokaten, som han kallades, blev under sin tid som ledare för Fiat en legend redan före sin död. Han var internationell, bildskön, intellektuellt rörlig och god vän med framstående politiker och idrottsstjärnor. Det är värt att notera att Fiat-Agnelli inte bara varit symbol för den moderna industrialismen, utan också för en aristokratisk tradition. Gianni Agnelli hade stjärnstatus, vilket kan exemplifieras med att en italiensk skvallertidning på 1980-talet för ett stort belopp köpte en bild av en sjuttioårig Gianni Agnelli som solade naken.

Agnelli stod ideologiskt nära det lilla republikanska partiet och var god vän med partiledaren Ugo La Malfa, vars son Giorgio La Malfa intervjuas av Calabrò. Agnelli blev dock aldrig politiskt aktiv. Han tillfrågades av Ugo La Malfa, men svarade att han inte kunde sitta på två stolar samtidigt.

Trots hyllningar till den fria marknaden så var en skyddad hemmamarknad förmodligen själva förutsättningen för Fiats överlevnad. Fiat har haft allt svårare att möta konkurrensen på en allt öppnare europeisk marknad. Gianni De Michelis, från socialistpartiet och före detta utrikesminister, hävdar att Fiat i hundra år var ett "fascistiskt-kommunistiskt företag" som blomstrade i miljöer där den fria marknaden inte fanns eller var starkt reducerad. Fiat bidrog, menar han, till ett snedvridet förhållande mellan företagare och politiker i Italien som går ut på att behålla protektionism och privilegier. Fiat, påpekar De Michelis, växte sig stort under 1920-1930-talet, under fascismen, och har sedan främst verkat i fascistisk-kommunistiska länder som Brasilien, Argentina, det kommunistiska Polen, Spanien under Franco och Sovjetunionen.

Hela Gianni Agnellis långa tid som Fiatchef präglades av en serie kriser som ständigt tvinga-

de honom på defensiven. När han tog över 1966 höll rekordåren på att avklinga. Under Advokatens tid handlade det om att leda ett företag i ekonomiska svårigheter, med våldsamma konfrontationer på arbetsmarknaden, oljekris och *anni di piombo*, blyåren, då terroristgrupper som Röda brigaderna satte skräck i Italien.

Autunno caldo, den heta hösten, 1969 var en prövning för Agnelli, för fackföreningsrörelsen och för Italien. Bakgrunden var en alltmer militant vänster som såg fackföreningsrörelsen som tandlös. Den 3 juli 1969 hade facket uppmanat till en endagsstrejk med anledning av förestående hyreshöjningar. Den officiella slogan från fackföreningsrörelsen var: "Inga mer hyreshöjningar." På Mirafiori samlades stora grupper av arbetare till egna demonstrationer och de hade en egen slogan som gav Italiens företagare kalla kårar: "Vad vill vi ha? Allt!" Demonstrationerna slutade i våldsamt tumult. De revolutionära grupperna var övertygade om att händelserna på Mirafiori var början på en revolution i Italien.

Extremvänstern hade emellertid överskattat de antikapitalistiska strömningarna och underskattat den lojalitet som Fiatarbetarna kände med den traditionella fackföreningsrörelsen. Revolutionen uteblev, men de kommande åren präglades av strejker och det var inte sällan våldsamt i fabriker. I oktober 1979 avskedade Fiat 61 arbetare på Mirafiori som ledningen hävdade var ansvariga för eller hade hotat med våld i fabriken. Att det fanns våld var det ingen tvekan om. "Vill du sluta dina dagar i en rullstol?" var ett vanligt hot på slutet av sjuttio-talet mot dem som inte ställde sig bakom den militanta kampen. Hoten var inte utan substans: tre Fiatchefer hade skjutits till döds och 19 förmän och chefer hade blivit skadade eller svårt misshandlade.

Fiatledningens avskedanden gav upphov till fackliga protester och det blev fler när ledningen året därpå varslade runt 30 000 personer. Facket svarade med en total strejk och blockerade ingången till Mirafiori med strejkvakter. Fiat kröp till korset och drog tillbaka majoriteten av uppsägningarna. Men den 34:e dagen av strejken inträffade något som innebar slutet på en period med en stark fackföreningsrörelse: *la marcia di quarantamille*. 40 000 Fiatanställda demonstrerade och krävde att strejkvakterna skulle öppna grindarna. Ett nytt avtal slöts och det betecknades, till skillnad från de inflationsdrivande avtal som slutits sedan 1969, som en seger för arbetsgivarna.

Eugenio Scalfari, chefredaktör för *la Repubblica*, för ett intressant resonemang kring Gianni Agnellis syn på marknad och politik och jämför det med dagens situation. Det fanns, menar Scalfari, hos den företagarklass som Agnelli företrädde ett "politiskt filter" som nu inte finns. I samband med de etablerade partiernas kollaps på 1990-talet tog de medelstora och små företag som tidigare överlämnat de politiska besluten till kristdemokraterna i stället i egna händer.

Silvio Berlusconi Forza Italia blev ett redskap för ett särintresse. Berlusconis välkända påståenden att det är samma sak att styra landet som att styra ett företag illustrerar väl denna nya situation, där företagarna sitter i parlamentet och har möjlighet att värna sina egna intressen. Den frustreerade oppositionen blir, menar Scalfari, i denna situation med nödvändighet konservativ och försvarar med näbbar och klor de gamla strukturerna.

Gianni Agnelli symboliserade ett sätt att vara företagare på som man i dag saknar, säger Eugenio Scalfari i denna initierade intervju bok om Italiens 1900-talshistoria sedd genom backspegeln på en Fiat.

PERNILLA STÅHL

Jalta. En sovjetisk Fiat.

Foto: All Over Press

Kejsar Nero vårdade sin image

NERO

Edward Champlin

Harvard University Press 2003 (346 s.)

LUCIUS DOMITIUS AHENOBARBUS, bättre känd som Nero, behöver säkert ingen närmare presentation. Den romerske kejsaren, som härskade från 54 till 68 e. Kr. och var den siste i sin dynasti, framstår för oss nutidsmänniskor som själva sinnebild för en hänsynslös och depraverad despot. Med historikern Charles Merivales ord från 1858: "Vi kan ge Nero ett litet erkännande för hans extravaganta läggning, men på det hela taget måste vi anta att den bild som bevarats åt oss av denne ärketyrann, den siste och mest avskyvärde av den julisk-claudiska ätten, motsvarar sanningen."

Listan över de brott och perversioner man tillskrivit Nero kan göras lång: Han begick incest med sin mor, Agrippina d. y., som han senare lät döda. Han gifte sig med en av sina styvsystrar och lät avrätta henne. Han sände även sin andra styvsyster i döden samt våldtog och mördade sin styvbror. Sin andra hustru sparkade han ihjäl när hon var gravid. Han lät kastrera en frigiven slav och gifte sig med honom. Han gifte sig även med en annan frigiven slav och spelade då själv rollen av brud. Han lät avsiktligt bränna ned stora delar av Rom 64 e. Kr. och uppförde på de ödelagda områdena sitt eget extravaganta palats, *domus aurea* (det "Gyllene huset"). Som skyldiga till branden utpekade han de kristna i Rom, vilka han lät avrätta på olika grymma sätt – bland annat använde han dem som levande facklor vid nattliga festligheter i sina trädgårdar.

Sin samtids indignation väckte Nero genom att offentligen uppträda som skådespelare och sångare samt som obligatorisk vinnare i idrottstävlingar. (Vid de olympiska spelen 67 e. Kr. vann han i kappkörning med tiospann – en egen uppfinning – trots att han ramlade av vagnen och aldrig kom i mål.) Dessutom trakasserade han och alierade många i den romerska eliten, försummade sina militära styrkor och tömde de kejserliga skattkammarna. Vid trettio års ålder tvingades han begå självmord inför hotet om att avrättas offentligt genom piskning. Inte bara genom sin förkärlek för såväl atletiska och musiska som privata orgiastiska – ibland lätt sadistiska – "skådespel" framstår Nero som en scenens man. En teatralisk kvalitet vidlader hela hans liv och kejsargärning, så som dessa framställs hos de antika historieskrivare och biografer som skildrat dem. Det vi möter hos Tacitus, Suetonius och Dio Cassius ter sig som ett antal överdådiga, skurrila och ofta bloddrypande tablåer och en samling apoftegmat, tillspetsade, lättciterade yttranden tillskrivna Nero, av vilka ett av de mera kända torde vara hans sista ord: "Vilken konstnär går inte förlorad i mig!" (*Qualis artifex pereo.*)

NÄR EDWARD CHAMPLIN, Princetonprofessor och expert på romersk historia, ägnar Nero en omfattande monografi kan man undra vad det kan finnas kvar att berätta om honom som inte redan behandlats i den digra vetenskapliga och populärvetenskapliga litteraturen. Vet vi inte redan allt väsentligt om Nero?

Champlins målsättning med boken är, som han

Populär kejsare. Flertalet romare översåg med Neros svärbegripliga sidor eftersom han gav dem spännande underhållning.

Foto: AKG Images

själv påpekar, begränsad. Han är inte ute efter att rentvå Nero, och hans faktaunderlag är detsamma som stått andra moderna biografer till förfogande. Dock vill han mot bakgrund av motsägelser hos källorna och deras huvudsakligen starkt negativa tendens argumentera för att "verkligheten torde ha varit mera komplicerad". Vi vet till exempel att det också funnits positiva skildringar av Nero, fastän de inte bevarats in i vår tid. Vi kan aldrig få veta hela sanningen om Nero, inskräpper Champlin, men med en mångsidig och noggrann genomlysning av källmaterialet borde det vara möjligt att få fram en sannolik bild av vad han ville uppnå och hur han betraktades eller åtminstone ville betraktas.

En intressant fråga är hur Nero trots sina excesser kunde vara så populär i breda folkskikt. Lång tid efter hans död smyckades hans grav med nyplöckade blommor, och hans staty, iförd prakttoga, bars till Forum av enkla människor. Inom loppet av tjugio år utgav sig i provinserna minst tre personer för att vara Nero och fick omedelbart anslutning. I Rom, dit nyheten spred sig, jublade massorna. Liksom varit fallet med ett flertal legendomspunna personer genom tiderna – Alexander den Store, Jesus, Elvis Presley – närdes länge hopp om att Nero inte var död utan skulle komma tillbaka och fullborda sitt verk.

UTGÅNGSPUNKTEN FÖR Champlins granskning är att Neros handlande var rationellt och att det överensstämde bättre med samtida sociala värderingar än vad källorna låter oss tro. Kapitel för kapitel diskuterar han ingående och lärt, men samtidigt lättamt och fängslande, olika aspekter av Neros person och gärning.

Champlin argumenterar för att Nero kommunicerade med det enkla romerska folket via teatern, genom symboler och överdådiga gester som massorna förstod och gillade. För dem framstod han som en superstjärna, en halvgud. Bland annat uppträdde han som den lyrspelande Apollon eller solguden själv. Han beblandade sig också gärna med folket. Enligt Champlin hade Nero perfekt förståelse för majoritetens uppfattning om vad som var livets goda och delade den i hög utsträckning. Han upphöjde till allmän princip "det saturnalska" – det festiva beteende som annars under

en begränsad tid på året tillät det mesta. Till detta hörde också enligt Champlin Neros äktenskap med slavarne Sporus och Pythagoras – uppochnedvända världen, helt enkelt.

Champlins slutsats är att Neros uppfattning av sig själv som artist är väsentlig för förståelsen av hans gärning som romersk kejsare. Han visste vad hans folk – men även många ur aristokratin – ville ha och gav dem detta. Trots sina många fel och brister var Nero som estetik, artist och pr-man både energisk och mycket skicklig, menar Champlin.

Man frågar sig om Nero är del av en trend att om- och delvis uppvärdera antikens *bad boys and girls* (ett annat exempel är Anthony A. Barretts monografi om Neros mor, *Agrippina – Sex, Power, and Politics in the Early Empire* från 1996). I varje fall torde temat för Champlins bok vara i linje med vår tids intresse – och ibland illa dolda svärmerier – för kriminella, gärna karismatiska, personligheter av extraordinärt format.

CHAMPLINS BILD AV Nero, där kejsaren sätts in i sin sociala och politiska kontext, är till stora delar inte ny. Redan B. Henderson påpekade till exempel i *The Life and Principate of the Emperor Nero* (1903) att endast den styrande eliten i Rom stod i opposition till honom. Moderna Nero-biografier har dock ofta haft orsaken till Neros fall i fokus: blev han störtad på grund av sina brottsliga excesser eller på grund av rent politiska, främst nationalistiska, strävanden? Champlin tar ett annat grepp; han lyfter fram och väger ihop mycket som tidigare varit implicit eller tolkats på ett annat sätt till en rik och levande helhetsbild, som på det hela taget övertygar.

Vissa detaljer i boken kan emellertid kritiseras, även om de inte väsentligen gör helheten förrän. Champlin överdriver kanske något betydelsen av Neros medvetna val av roller ur mytologi och tragedi som "imageförstärkare" eller som kommentar till sin egen biografi. Föga övertygande är vidare Champlins resonemang om Neros sexuella läggning. Trots dennes äktenskap med såväl kvinnor som män menar han att Nero var tämligen konventionellt heterosexuell (åtminstone enligt romersk definition), eftersom han i sina förhållanden med män intog den "aktiva", det vill säga penetrerande rollen. Detta fram-

står inte bara som obevisat utan även som mindre troligt. Till exempel skall Nero vid vigseln med Pythagoras ha intagit rollen av brud så till den grad att han skrek högt när han på bröllopsnatten "deflorerades". (Denna händelse liksom en del andra mindre "straighta" detaljer ur Neros sexliv bortförklarar Champlin som saturnalistiskt skådespeleri.)

Champlin kunde också ha gjort mer av Neros berömda filhellenism. Han utmålar visserligen den legendariske grekiske tyrannen Periandros (ca 625–585 f. Kr.) som en person Nero identifierade sig med, men menar rent allmänt att Neros intresse för den grekiska kulturen var starkt begränsat. Till en del kan dock det beteende som den romerska eliten fann stötande hos Nero få en förklaring om vi antar att han såg vissa grekiska seder som mera civiliserade och värdiga en härskare än de romerska, exempelvis offentligt idrottande och friare sexualitet (delar av detta område kan man kan läsa om i David Shotters *Nero* från 1997).

Bokens upplägg – med dess kapitelvisa resonemang kring ett antal centrala teman – medför med nödvändighet vissa upprepningar, men greppet upplevs nog snarare som stimulerande än som en källa till irritation. Genom sin otvungna stil och sin faktarikedom är boken dessutom lättillgänglig även för läsare utan större förkunskaper om Roms historia.

Nero är spännande som en deckare trots att man redan vet vem brottslingen är. Efter att ha läst Champlins bok förstår vi både varför Nero gått till historien som ärkeskurk och monster (tydligast i den judisk-kristna traditionen med Nero som Antikrist och apokalyptiskt odjur) och varför Nero som färgstark *incredibilium cupitor* ("expert på omöjliga företag") långt in i vår tid fascinerat litteratörer, historiker, skolungdomar och vuxna antikintresserade.

EVA-CARIN GERÖ

SURPRISE, SECURITY, AND THE AMERICAN EXPERIENCE

John Lewis Gaddis

Harvard University Press 2004

HISTORIKERN JOHN LEWIS GADDIS, ledande auktoritet på det kalla kriget, sätter i essäsamlingen *Surprise, Security, and the American Experience* i dagens amerikanska säkerhetspolitik i ett historiskt perspektiv. Bushadministrationens fokus på förebyggande angrepp, unilateralism och amerikansk hegemoni är mer en återgång till den amerikanska traditionen än ett brott mot den, menar Gaddis. 1800-talets amerikanska strategiska tänkare hade förstått denna doktrin. Det är perioden från det andra världskriget och det kalla kriget som utgör undantaget.

Så kallade *failed states* har funnits tidigare i historien och USA har inte tvekat att ingripa i områden som tett sig vara ett hot mot stabiliteten. Men nu är inte stater fienden och förutsättningarna för förebyggande åtgärder har förändrats. Bushadministrationen menar att terrorism ytterst har sin grund i brist på demokrati. Motmedlet måste vara att demokratisera världen, i första hand Mellanöstern. Men om denna analys är otillräcklig och terrorismen har mer sammansatta orsaker, kan en hastig demokratisering tvärtom skapa större utrymme för extrema strömningar. Gaddis ansluter sig delvis till den uppmärksammade kritik som Fareed Zakaria, författare och redaktör på *Newsweek*, har formulerat: i stället för att forcera fram demokrati bör USA upprätta ett liberalt imperium som garanterar grundläggande rättigheter.

Sådant imperiebyggande är även det ett mindre brott mot den amerikanska traditionen än många inser, menar Gaddis. Under det kalla kriget ledde USA ett informellt imperium och tanken att imperium och liberalism är förenliga går tillbaka till Thomas Jefferson.

RED.

DER GESPALTENE WESTEN

Jürgen Habermas

Suhrkamp 2004

UNDER KOSOVOKRIGET blev många förvånade när Jürgen Habermas med kraft ställde sig bakom den av USA ledda attacken mot serberna. Man måste minnas att Habermas alltså inte är någon given duva vid en läsning av hans senaste bok, *Der gespaltene Westen*, som tar upp splittringen i västvärlden. Det handlar inte bara om sprickan mellan USA och Europa, inte ens om den mellan "det gamla och det nya Europa", utan också inom det EU som vi kände fram till östutvidgningen.

I några kortare essäer, brett anlagda intervjuer och ett längre arbete kring folkrätten försöker Habermas hålla liv i Kants idé om en "evig fred" där hela världens politik blir inrikespolitik. I centrum ligger ett försvar för att rättsliga principer skall råda vid konflikter, och när det gäller krig är FN det organ som skall garantera den rättsliga ordningen. USA förbröt sig enligt Habermas mot den rättsliga principen vid anfallet mot Irak. En moral med anspråk på universell giltighet ersatte en rättsordning med samma anspråk.

Ett annat spår löper genom boken och det rör Europas alla stämmor som inte sammansmälter i en konsert. Lösningen på detta problem är enligt Habermas att Frankrike och Tyskland tar på sig rollen som Europas lokomotiv. Loket går först och sedan får vagnarna kopplas på. Själv försökte Habermas ta på sig rollen som stins då han i samförstånd med Jacques Derrida skrev en (i boken återgiven) artikel som utgjorde ett slags upprop för en samlad europeisk idédebatt. Rubriken innehöll datumet 15 februari efter de protester mot Irakkriget som ägde rum i Europas storstäder år 2003 – liksom i andra delar av världen. Därmed står det klart vad som binder samman boken: idén att Europa ska balansera USA och få supermakten att dela med sig av inflytandet.

RED.

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

YALÇIN AKDOĞAN

Doktor i statsvetenskap och rådgivare till Turkiets premiärminister.

EVA-CARIN GERÖ

Professor i antik grekiska vid Stockholms universitet.

THOMAS GÜR

Skriftställare och rådgivare för företag och organisationer. Han är även programledare för samhällsmagasinet *Global Axess* i TV8.

LARS GUSTAFSSON

Författare och Jamail Distinguished Professor vid University of Texas i Austin.

ISOBEL HADLEY-KAMPTZ

Frilansskribent.

JOHAN LAGERKVIST

Doktorand i kinesiska på institutionen för östasiatiska språk vid Lunds universitet.

NICKLAS LUNDBLAD

Doktorand i informatik och vd för Stockholms e-handelskammare.

MARIAN RADETZKI

Professor i nationalekonomi vid Luleå tekniska universitet och tills nyligen seniorforskare vid Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, SNS.

MARCIA SÁ CAVALCANTE SCHUBACK

Docent i filosofi vid Södertörns högskola. Hon medverkar i antologin *Schelling Now. Contemporary Readings* (Indiana UP 2004).

NATHAN SHACHAR

Dagens Nyheter korrespondent i Latinamerika. Han forskar i ön Rhodos samhällshistoria.

PERNILLA STÅHL

Frilansskribent.

JAN SÖDERQVIST

Frilansskribent och författare.

JOHAN TRALAU

Fil. dr i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

STAFFAN ULFSTRAND

Professor emeritus i ekologisk zoologi vid Uppsala universitet. Han har bland annat skrivit böckerna *Savannliv* och *Flugsnapparnas vita fläckar*.

GUNNAR WETTERBERG

Samhällspolitisk chef på Saco.

MATS WIKLUND

Frilansskribent.

MACIEJ ZAREMBA

Journalist på *Dagens Nyheter*. Han gav 2003 ut antologin *Ouvertyr till livet* med polska reportage, huvudsakligen från *Gazeta Wyborcza*.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 2 NOVEMBER 2004

Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 325 kr (Norden 425 kr).

Beställ din prenumeration:

Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se

Telefon: 031-743 99 05

eller fyll i talongen nedan

☐ **Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...**
Helår 9 nr för 325 kr

Namn

Adress

Postadress

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor